

בס"ד

בַּיִם דְּרַכָּךְ

בצורת כתיבת "כי בא סוס פרעה" וגו' ועוד דיני שירת הים אשר
בספר תורה

עפ"י הרמב"ם - מוגה, ועוד כתבי ידות רבים וטובים, מארצות
ותקופות שונות

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~ לעילוי נשמת ~

רבי יעקב בן רבי אליעזר זיידל ליפשיץ זצ"ל

נלב"ע בכ"ו תמוז - שנת תשע"ח

~~

רבי יעקב זאב בן רבי ישראל לב זצ"ל

נלב"ע בכ"ז חשוון - שנת תשע"ט

~~

טבת תש"פ

יעקב משה שורקין

מודיעין עילית

yamoshuki@gmail.com

5	תקציר.....
5	צורת כתיבת "כי בא" בשירת הים.....
8	שיטת רמ"ה - הספרדית.....
10	מנהג של ספרד הקדום.....
14	תיקון ס"ת מרבינו תם.....
17	מסורת אשכנז ואיטליה.....
18	הלכות קצובות.....
19	"כי בא" - סתומה.....
20	עץ חיים מס"ת שכתב רבינו יוסף טוב עלם.....
22	מקור קראי.....
23	פרשת עאנאן.....
24	מסורה המזרחית.....
24	ספר המוגה.....
26	כ"י ששון 1053.....
27	שלושה עשר פתח.....
29	אחד כנגד שכינה.....
29	יסוד המחלוקת שבין ספרי אשכנז וספרד – כי בא מהשירה א"ל.....
31	בפיוטים.....
32	כתבה כשירה.....
35	שיטת מחקרי ימינו.....
37	מעין השירה.....
39	וישב יי"י "ובני ישראל".....
43	פסקא באמצע פסוק.....
45	השיטה הראשונה – הכתוב "אז ישיר".....

47	שירת דבורה.....
48	השיטה המליאה מלמעלה ומלמטה.....
49	פתוחה שורה.....
50	ראשי השורות - תיקון עזרא.....
60	ריב"ש - שיעור רווחי השירה.....
62	צריך לשלשו - ויהיה סתום בתחל ובתכל.....
63	כ"י אשכנזיים משונים בצורת שירה.....
64	תגים מיוחדים ואותיות משונות שבשירה.....
66	רשימת כתבי יד עם סימני פתוחות וסתומות.....
67	כ"י מזרחיים - רשימה חלקית.....
72	כ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 84.....
73	צורת כתוב "כי בא" במגילות ים המלח עם שאר ספרים חיצוניים ועתיקים.....
80	מגילת ים המלח 50–25 BCE = 4Q14.....
80	Ashkar-Gilson no. 2 = dated ca. 700 C.E.
81	כתר ארם צובה = נכתב בשנת 930 בקירוב.....
82	Torah Scroll Sheet dated ca. 1000 C.E.

תקציר

שלוש שיטות קיימות כלפי צורת כתיבת מקרא של "כי בא סוס פרעה" המופיע בסיום שירת הים. מאמר זה¹ הינו מחקרה אחרי יסוד ושורש של כ"א מהשיטות;

1. כפי המתברר כאן, הנה הדעה הספרדית שמציירת "כי בא" אריח ע"ג לבינה, וכן נהגו בני אשכנז שבדורותינו, הרי מצאנו מספר מקורות אליה:

- הרמ"ה הנהיג כן עפ"י ט"ס בהעתקת משנה תורה לרמב"ם שהזדמנה אליו, וממנו התפשטה הצורה לכל הספרדים והאשכנזים אחריהם.
- אף בתיקון ס"ת מאת ר"ת שמצרפת, מופיעה הצורה ההיא, אשר כפי הנראה היא עפ"י רשימת ראשי שיטי שירת הים במס' סופרים, לפי פרשנות מסוימת.
- מקור קדום ביותר אל שיטה ההיא מצאנו בספר מזרחי - קראי אחד מהמאה י"א (מחצית שניה).

2. השיטה האשכנזית קדמונית, וכיו"ב ברוב כ"י איטלקיים, שכותבת "כי בא" ברצף וסידור רגיל, כשאר כתב בתורה, הרי כבר מופיעה היא לפנינו במספר כ"י מזרחיים ועתיקים, ועכ"פ מסתבר שמקור בני אשכנז ואיטליה היא בהלכות קצובות.

3. שיטה המזרחית והעתיקה, הנמצאת כבר בשרידי הספר תורה העתיק שבעולם, מסביבות שנת 700 = ד' ת"ס², רוב כ"י מזרחיים אשר מכללם אף כתר ארם צובא, ברמב"ם, ובמסורת תימן עד היום, אשר מקיימת שני רווחים בפסוק "כי בא", בין המילים "בים – וישב", "הים – ובני", יסודה ותיעודה נמצא ברשימה הבבלית מן הגניזה הקהירית, שמונה הפרשיות סתומות שבתורה, ושם נרשמו מקומות אלו מן הסתומות.

צורת כתיבת "כי בא" בשירת הים

ברמב"ם³ מפורש: שירת הים כותבין אותה בשלשים שיטה. שיטה ראשונה כדרכה, ושאר השיטות, אחת מניחין באמצעה ריוח אחד, ואחת מניחין הריוח בשני מקומות באמצעה, עד שתימצא השיטה חלוקה לשלש, ונמצא ריוח כנגד הכתב וכתב כנגד הריוח. וזו היא צורתה,

1.	אֶז יִשִּׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לִי וַיֹּאמְרוּ			
2.	לֹאמַר	אֲשִׁירָה לִי כִּי גָאָה גָאָה		סוּס
3.	וּרְכָבוֹ רָמָה בָּיִם		עָזִי וְזַמְרַת יָהּ וַיְהִי לִי	
4.	לִישׁוּעָה	זֶה אֵלִי וְאֲנֹהוּ		אֱלֹהֵי
5.	אָבִי וְאַרְמְמָנֹהוּ		יְיָ אִישׁ מִלְחָמָה יְיָ	
6.	שְׁמוֹ	מִרְכַּבַּת פְּרָעָה וְחִילוֹ יָרָה בָּיִם		וּמִבְּחָר

¹ הדברים נבדקו ונדרשו ונחקרו ביחד עם הרה"ג ר' זאב קנופולר שליט"א מברוקלין נ"י, יישר כוחו.

² עיין

https://www.academia.edu/15011920/An_Ancient_Scroll_of_the_Book_of_Exodus_The_Reunion_of_Two_Separate_Fragments,
https://www.academia.edu/8794461/The_Ashkar-Gilson_Manuscript_Remnant_of_a_Proto-Masoretic_Model_Scroll_of_the_Torah,
https://www.academia.edu/18160355/Missing_Link_in_Hebrew_Bible_Formation,
https://www.academia.edu/39590765/More_fragments_of_early_Torah_scroll_come_to_light

³ פ"ח מהלכות ספר תורה.

בִּים דִּרְכָּךְ

7.	שְׁלֹשִׁי טַבְעוּ בִּים סוּף	תְּהַמֵּת יְכַסִּימוּ יָרְדוּ בְּמִצּוֹלֹת כְּמוֹ	
8.	אָבֵן	יְמִינְךָ יִי נֶאֱדָרִי בְּכַח	יְמִינְךָ
9.	יִי תִרְעֵץ אוֹיֵב	וּבְרַב גְּאוֹנְךָ תִּהְרָס	
10.	קִמִּיךָ	תִּשְׁלַח חֲרֹנְךָ יֹאכְלֵמוֹ כֶּקֶשׁ	וּבְרוּחַ
11.	אֶפִּיךָ נִעְרְמוּ מִים	נִצְבּוּ כְּמוֹ נֶדַ	
12.	נִזְלִים	קָפְאוּ תְּהַמֵּת בְּלֵב יָם	אָמַר
13.	אוֹיֵב אֶרְדֹּף אֲשִׁיג	אֲחַלֵּק שְׁלַל תִּמְלָאֲמוֹ	
14.	נַפְשִׁי	אֲרִיק חֲרָבִי תוֹרִישְׁמוֹ יָדִי	נִשְׁפָּת
15.	בְּרוּחְךָ כֶּסֶם מוֹ יָם	צָלְלוּ כְּעוֹפֶרֶת בְּמִים	
16.	אֲדִירִים	מִי כְמֹכָה בָּאֵלִם יִי	מִי
17.	כְּמֹכָה נֶאֱדָר בִּקְדָּשׁ	נוֹרָא תִּהְלֵת עֲשֵׂה	
18.	פָּלָא	נְטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלַעְמוֹ אֶרֶץ	נְחִיתָ
19.	בְּחִסְדְּךָ עִם זֶה גְּאֻלָּתָ	נִהְלֵת בְּעֶזְרְךָ אֵל נֹה	
20.	קִדְשֶׁךָ	שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן	חֵיל
21.	אָחֲזָ יוֹשְׁבֵי פְלִשְׁתִּי	אֲזַ נִבְהֵלוּ אֱלוֹפֵי	
22.	אֲדוֹם	אֵילִי מוֹאֵב יֹאחֲזֵמוֹ רָעַד	נִמְגּוֹ
23.	כָּל יוֹשְׁבֵי כְנָעַן	תִּפְּלַ עֲלֵיהֶם אֵימָתָה	
24.	וּפָחַד	בְּגָדֶל זְרוּעֶךָ יִדְמוּ כְּאָבֵן	עַד
25.	יַעֲבֹר עִמָּךְ יִי	עַד יַעֲבֹר עִם זֶה	
26.	קִנִּיתָ	תִּבְאָמוּ וְתִטְעֵמוּ בְּהַר נִחְלָתְךָ	מָכוֹן
27.	לְשַׁבְּתָךְ פְּעֻלָּתָ יִי	מִקְדָּשׁ אֲדָנִי כוֹנֵנוֹ	
28.	יָדֶיךָ	יִי יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד	כִּי
29.	בָּא סוֹס פָּרְעָה בִּרְכָבוֹ וּבִפְרָשָׁיו בִּים	וַיֵּשֶׁב יִי עֲלֵהֶם	
30.	אֶת מִי הָיִם	וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּיבִשָּׁה בְּתוֹךְ הָיִם	

1. שתי השורות אחרונות כאן, סודרו בצורה הייחודית, אשר מאפיינת את רוב רובי כתבי יד העתיקים - מזרחיים דווקא. אף מסורת תימן⁴ ע"פ הרמב"ם נוהגת כן עד היום:

יָדֶיךָ	ה' ימלוך לעולם ועד	כי
בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים		וישב ה' עליהם את מי
הים	ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים	

2. דעה השנייה היא מנהג ומסורת שברוב כ"י ישנים אשכנזיים ואיטלקיים, אשר כלל אינם מחלקים פסוק "כי בא", אלא מופיע ברצף יחד, כשאר כתב רגיל בתורה⁵:

⁴ ע"ע תנ"ך ברויאר בעמ' שצ"ז: הצורה של שירת הים, כולל פסוק "כי בא סוס פרעה", מועתקת מכתב יד לנינגרד, וזו גם הצורה המקובלת במסורת תימן. ע"כ. גם בכתיבת הפסוק האחרון של שירת הים יש מחלוקת, ואף פה נוסח תימן מתאים לכתבי-היד העתיקים: בשניהם אין רווח בין המילים "בתוך הים". - מאמר 'ספרות המסורה של דורנו'. חלק זה, כידוע, חסר בכתר ארם-צובה, אך הוא ניתן לשיחזור על פי החומש שנדפס באישאר ר"ל, ועליו הגהותיו של ר' ישי עמאדי, כפי שמצא י' פנקובר, והוכיח שהוגהו על פי הכתר שבחלב... רמב"ם מכ"י אוקספורד – ספר המוגה, עמ' 58.

⁵ הדבר מוכח כבר בהלכות קצובות כדלקמן. החוקרים מצינים לכ"י ששון 507, הנחשב כאחד מכ"י העתיקים והמוסמכים, אשר כבר קיים מנהג זה, ולקמן נאריך יותר בדבר.

בים דרכך

יֵדִיךְ	ה' ימלוך לעולם ועד	כי
בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם / את / מי		
את / מי / הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים		

3. השיטה השלישית שבצורת מקרא זה, היא מנהג של ספרד מימי הראשונים, וגם אשכנז שבימינו, ולפיהם נכתב אף "כי בא" באריח ע"ג לבינה:

יֵדִיךְ	יֵי יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד	כִּי
בָּא סוֹס פְּרָעָה בְּרִכְבּוֹ וּבִפְרָשָׁיו בַּיָּם	וַיֵּשֶׁב יְיָ עֲלֵיהֶם אֶת מִי	הַיָּם
הַיָּם	וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בַּיַּבֶּשֶׁה בְּתוֹךְ	הַיָּם

חלוקת שלושת דעות אלה, נכונה היא במידה המסוימת אף מבחינה הכרונולוגית היסטורית;

1. רוב גדול של כ"י העתיקים מזרחיים, מעין הרמב"ם נכתבים. בדורות אח"כ קשה היא קצת מציאת אותה הצורה, לבד ספרי התימנים, אשר דבקו ברמב"ם לנוסח האותנטי שבו.

2. מסורת אשכנז נוכל למצוא אף במקצת מקורות מתקופה הקדומה ההיא, לאורך ימי הראשונים באשכנז ואיטליה, ולתוך תקופת אחרונים, לדוגמא, בתיקון סופרים של קהילות ורמיזא אוקספורד 186 בשנות ש"נ. גם אחרונים רבים מאוחרים יותר, דנים בדין ס"ת כאלו, ועודם מצויים ביניהם.

אף במחצית השקל⁶: והעולם שאין אומרים פסוק כי בא סוס כו', אפשר סומכים על הרמב"ן בפירוש החומש פרשת בשלח שהביא דברי הר"א [אבן עזרא] שגם הוא סבירא ליה דפסוק "כי בא סוס" כו' הוא מדברי השירה, והרמב"ן חלק עליו שאיננו מדברי השירה, וכן נמצא הרבה ספרי תורה שפסוק זה אינו נכתב בתמונת השירה וכו'.

רבי שמואל הלוי קעלין (וכו' תפ"ד, 1724, קולין, בזהמיה - ראש חודש ניסן תקס"ו, 20 במרץ 1806, בוסקוביצה (אנ')) היה רב ופוסק בזהמיה, פרשן התלמוד הבבלי וה"שולחן ערוך". נודע על שם ספרו ה"מחצית השקל".

3. אח"כ רבינו רמ"ה חידש באופן רשמי-מפורש לשיטה הספרדית, אעפ"י שכבר כפי הנראה התקיימה לפניו במקומות מסוימים במידה המצומצמת, כאשר שאר בעלי המסורה הבאים אחריו הלכו בדרכו, וזו התפשטה אף בכל ספרי אשכנז שכיום.

⁶ אורח חיים סימן נ"א ס"ק ט'.

שיטת רמ"ה - הספרדית

מ"מ, מסתבר שיסוד דעת רמ"ה וסיבתה, היא ע"פ העתק שגוי מדברי הרמב"ם⁷, אשר בא לידיו, וכמבואר בקרית ספר (למאירי)⁸: ואח"כ נזדמן לי ספר מדויק הרבה על פי הרב הרי" מאיר מטוליטולה והעיד שטרך ושלח בכל הישיבות ובארץ המערב ולרבני אשכנז ומה שמצא בכדי לסמוך עליו כ' ס"ת שלו עפ"י הנמצא ומה שמצא מחלוק' בין גדולי הגאונים הכריע ביניהם כפי שקול דעתו.

והריני כותב כאן כתב שלחו הרב הנז' לחכמי בורגוש שטרך ע"ז עם ספר הידוע להלל הזקן שנקרא ביניהם הלליא, ובספרים ישנים לגאונים הראשונים של רב שרירא ורבי' האי, וכשבאו ספרי הרב רבי' משה אצלם וראו את סדריו בענין זה שלחו לו והשיב להם אחר המליצות והשבחים לחכמי העיר בפרט ולכלל כל אנשיה בכלל דברים זה נסחם:

ועתה אמת אגיד לכם כי כל הספרים אשר הגיעו לידינו מספרי רבי' משה ע"ה בענין הפתוחות והסתומות כלם היו מוטעים טעיות משונות זו מזו מפני דברי הספר שהיו מסותמים והמעתיקים ממנו באו להכריע מדעתן והוסיף כל א' וגרע כפי הכרע דעתו והשחיתו את הספרים בדברים אשר בדו מלבם ואשר הכריעו מדעתם. ואני הוצרכתי לחקור ולדרוש את הדברים המסותמים שהיו בדברי הספר ונתגלגלו לי מקצתם מהכרע הדעת ואעפ"כ לא נסמכתי על הכרע דעתי ושלחתי למרשיליא לחכם המובהק ר' שמואל אבן תבון הרופא ובקשתי ממנו לשלוח לי נוסח הפרשיות הסתומות והפתוחות מן הספר המועתק מספר הרב שבא עמו למרשיליא ושהרב ז"ל חתם עליו בחתי' ידו: הוגה זה מן הס' שכתבתי אני שלו בפני אני משה ב"ר מיימון הספרדי, וכן עשה ושלחם אלי בזריזות ומצאתי בפתשגן הכתב והקונדרס אשר שלח לי את כל הדברים אשר הכרעתי מהכרע דעתי כי אמת

⁷ ראה "המסורה למקרא כנוהל תיקון שגיאות", עמ' 17: וגם אי אפשר לדעת ממנו [מהתיאור שברמב"ם], שהשורות האחרונות בשירה חריגות בצורתן: בכל אחת מהן יש רק רווח אחד. ומדוע? אמנם מבחינה צורנית מתבקשת בשורה האחרונה חלוקה לשלושה וסיום של השורה במילה יחידה; אך מבחינת התוכן לא ייתכן להניח רווח בין שתי המילים האחרונות בשירה, שהרי רווח כזה בא בתוך צירוף סמיכות ומפריד בין המילה 'בתוך' ובין המילה 'הים'. [נציין כאן שלוש גישות עקרוניות בעניין חלוקת השורה האחרונה בשירה: גישה אחת הולכת אחר התוכן בלבד ומחלקת את השורה האחרונה לשני חלקים ('את מי הים – ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים'). גישה אחרת הולכת אחר הצורה בלבד, ומחלקת את השורה האחרונה לשלושה חלקים כשמילה בודדת בראש השורה ובסופה ('הים – ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך – הים'). גישה נוספת היא גישת פשרה, המנסה לצאת ידי חובת הצורה והתוכן, ועל כן מחלקת את השורה האחרונה לשלושה חלקים, אך החלק האחרון הוא בן שתי מילים ('מי הים – ובני ישראל הלכו ביבשה – בתוך הים'). שיטה זו מתאימה לצורת השירה בחלוקת השורה לשלושה (אך מוותרת על המילה היחידה בסוף), ומתאימה לתוכן השורה בכך שאינה קוטעת רצף תחבירי של צירוף סמיכות ואינה מנוגדת לחלוקת טעמי המקרא (אך בכל זאת היא יוצרת צלעית בת שתי מילים, בעוד שהמינימום בכל השירה הוא שלוש מילים לצלעית. ראו: מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ו, עמ' 184). המשותף לכל השיטות האלה שהשירה נחלקת לצלעות עד סוף פס' 19. אולם באשכנז נפוצה בעיקר שיטה אחרת, ולפיה פס' 19 נכתב ברצף ולא ברווחי שירה. צורה זו, המופיעה כבר בכ"י ירושלים, הספרייה הלאומית Heb. 24 5702 (לשעבר כ"י ששון 507), מן המאה העשירית, אינה מתאימה לתיאור המילולי הכללי של הרמב"ם. על דרך הכתיבה של שירת הים באזורים הגאוגרפיים השונים ראו: פנקובר, יריעת קלף... עמ' 261... http://old.hum.huji.ac.il/upload/FILE_1371985590.pdf על צורות הכתיבה באשכנז ראו בהרחבה: י' פרץ, 'מסורות הכתיבה של שירת הים בכתבי־יד אשכנזיים מקראיים מימי הביניים'... פנקובר מצא רק ארבעה כתבי יד הזוהרים או דומים כאן לכ"י אוקספורד ('הוגה מספרי'). בחמישה כתבי יד השורות האחרונות בשירה כתובות ברצף, ובשני כתבי יד השורה האחרונה חלוקה לשלושה חלקים]. בסופו של דבר התקבלה בכל הקהילות פרט לקהילת תימן שיטת הכתיבה של שירת הים על פי הכתר, פרט לשורה האחרונה: שורה זו נכתבת בספרי התורה חלוקה לשלושה, בעוד שבכתר היא נחלקה לשניים. ע"כ. לקמן נקטנו בגישה האחרת כלפי צורת "כי בא" שברמב"ם. אף "גישה נוספת" שציין עליה, לא ידוע לי מוצאה ומקורה.

⁸ ח"א מאמר ב' חלק ב'. וע"ע עלי תמר מגילה פרק ג' הלכה ז'.

בִּים דִּרְכָךְ

היה כאשר הכרעתי אני ושאר הדברים המסותמים לא נתבררו לי מן הספר ההוא עד אשר הוצרכתי לשוב ולחקור ולדרוש אחריהם הן בעזר חכמים גדולים הן מהכרע דעתי ונתגלו לי בעזרת המלמד לאדם דעת וכו'.

גם אשר לא שאלתם צויתי לכתוב לכם שירת הים כמו שמצאתיה בקונדריס הבא אלי ממשלייא אלא שלבי מגמגם בצורת שיטה אחרונה שבה שנמצא בה את מי הים בראש שיטה ובני ישראל הלכו ביבשה באמצע שטה ונמצא בתוך הים בסוף שטה וקשה הדבר בעיני לפי שמצינו כל השטות שבשורה הזאת אותם שיש בהם ריוח בשני מקומות לא נמצא באחד מהם בתח' השטה ולא בסופה יתר מתיבה א' ומה נשתנית שטה זו שיש בראשה ג' תיבות ובסופה ב' תיב' לפיכך נראה בעיני שהכתב שבסוף שטה שלמעלה מזו האחרונה כולל' ב' תיבות אלו ר"ל את מי ונמצא כותב בסוף השטה ההיא וישב ה' עליהם את מי ונמצא הים לבדו בראש שטה אחרונה וכן בסופה ונמצא באמצעה ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך וכן כתבתיה בשני ספרי תורה שכתבתי לעצמי וכו' עד כאן טופס הכתב השלוח מאת הרב הגדול הנשיא הנכבד רבינו מאיר מטוליטולה. וע"ע באור תורה ובמנחת שי שהחזיקו בכל לשונו מדעת רמב"ם בזה. ע"כ.

כך צורת שיטה האחרונה הנזכרת מקונטרס מרשלייא:

בָּא סוּס פָּרָעָה בְּרָכְבוֹ וּבְפָרָשָׁיו בִּיָּם		וַיֵּשֶׁב יְיָ עֲלֵהֶם
אֶת מִי הַיָּם	וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבֶּשֶׁה	בְּתוֹךְ הַיָּם

ברור ששגיאה היא שהרגיש בה הרמ"ה, ותיקן ע"פ הסברה. היום אשר רבו בידינו ראיות והוכחות ועדויות מוסמכות, אין ספק שצורת שיטה האחרונה היא ע"ד הנעתק לעיל. מסתבר שאחד מן הסופרים והמעתיקים מימי רמ"ה, חשב ודאי ששיטה האחרונה היא מחולקת אל שלש, ע"ד כל השירה, והגרסה האמתית, שבה נמצאת רק ריווח אחד, תמוהה היא בפשטות, שהרי ממה נפשך, כי אם מהשירה היא, צריך אריח ע"ג לבינה, וא"ל א"צ שום ריווח, ע"ד השיטה הראשונה, וכמסורה האשכנזית של אז, ומאחר שעכ"פ מצא שם ריווח, ממילא חילק תיבות אחרונות, שהם "בתוך הים", מתיבות שלפניהם, "ובני ישראל הלכו ביבשה", וסבר שלכך כיוון הרמב"ם.

יש לעיין האם חלו ידיים בספרים מוגהים מספרי הרמב"ם בעצמו? והאם די מזה לראות שהיה עכ"פ מנהג קדום לעשות גם שורה האחרונה מחולקת לג', כיסוד מנהג רמ"ה-ספרד.

הלא מדובר בכלי שלישי: קונטרס מרשיליא, מספר מוגה, עפ"י הספר מקורי של הרמב"ם. משום מה נמצא שם: ושהרב ז"ל חתם עליו בחתימת ידו "הוגה זה הספר משנה תורה מן הספר שכתבתי אני שלא בפני אני משה ב"ר מיימון הספרדי", ואילו בספר מוגה הידוע לשונו: הוגה מספרי - אני משה ברבי מיימון זצ"ל. ברמב"ם מקובל לדייק כל מלה, ועכ"פ ציון נקודת "שלא בְּפָנֵי", אינו מוסיף באמינותו, ויש מי שעמד כבר בדבר⁹. ועוד, רמ"ה עצמו מתקן נוסח ההוא מסברה, ואומר: אלא שלבי מגמגם בצורת שיטה אחרונה שבה שנמצא בה וכו' וקשה הדבר בעיני וכו' לפיכך נראה בעיני וכו'.

מנהג קדום ודאי היה ע"ד המקובל בימינו, והרי יוסף פרץ ציין לי"ג כ"י אשכנז שכאלו, מלבד תיקון ר"ת כדלקמן, רק שמלבד היותם חלוקים באופניהם בינם לבין עצמם, ולבד היות מקצתם מרוויחים

⁹ ראה המשנה תורה לרמב"ם מכ"י אוקספורד ספר המוגה עמ' 12, 18, 21, ובמכתב שלקמן.

בים דרכך

אף פסוק ראשון, עכ"פ מדובר במיעוט דל, כפי שהראו הבדיקות, כאשר בעתיקים מזרחיים, אשר דווקא בהם מיוצגת מסורה העיקרית, אף עד אחד לא מצאנו, מלבד ספר אחד קראי.

יש במלאכת הסופר לר"מ זבארה ז"ל: "בסוף שיטה אחרונה 'בים' מפני שסגר עליהם הים מכא והים מכא". כמובן שהוא כותב את זה כפי שיטה הספרדית. השאלה היא אם יש כזה חז"ל או שזה חידושו שלו. ברם לענ"ד מדובר בדרוש עצמי, שכבר בדקנו ולא מצאנו זכרו בשום מקום.

מ"מ, ברור כי רמ"ה הוטעה, וחשב שזוהי שיטת רמב"ם מן הכתר, ופעל על פיו דווקא, שהשפיע על כל הבאים אחריו, מלבד התימנים אשר זכו ודבקו באמת שברמב"ם ובכתר.

כתב חכם אחד כי ייתכן שהמעתיק ממרשילייא לא טעה, אלא רמ"ה שחיפש את הרווח השני וראה קצת רווח לאחר ביבשה, הוא הניח בטעות שזהו הרווח השני באותה שיטה. כמדומה שזו אפשרות סבירה מאד.

כ"כ גם חכם אחר במכתב¹⁰: כשיש סתירה בין שני כתבי יד המוגהים הנ"ל, קרוב לוודאי שהצדק עם המוגה שלפנינו, שהרי הרמב"ם עצמו עבר עליו והגיהו שוב - ושינוי צורה היה דבר ניכר. משא"כ ספר המוגה שנזכר ברמ"ה נאמר בהדיא שהועתק שלא בפני הרמב"ם, ועוד דהוי העתק מהעתק. ועוד על כרחיך אחד מהמוגהים הוא מוטעה, והרמ"ה עצמו שם חשש לטעות בנוסח המוגה שלפניו. ועוד ברמב"ם המוגה שלפנינו, בבירור אין שום ריווח בין "ביבשה" ל"בתוך". אילו היה ריווח ברור בכ"י הרמב"ם עצמו, קשה להבין אמאי נעלם לגמרי בכ"י המוגה. משא"כ העתק הרמ"ה ייתכן שלפניו המעתיק השאיר ריווח קטן שלא במתכוון, והבא אחריו החשיבו לריווח גמור [בפרט לאור העובדא שמנהג ספרד היה לכתוב השיטה האחרונה בג' קטעים (אמנם במקצת שינוי תיבות)]. צורת הרמ"ה היא כמעט יחידאה בכתבי יד של הרמב"ם - ואילו זו הייתה הצורה המקורית הייתה צריכה להיות מצויה הרבה יותר.

מנהג של ספרד הקדום

ביחס אל כתבי יד הרמב"ם אמנם נכוננו דבריו, ואילו בנוגע למנהג של ספרד הישן לפני הרמ"ה, לא ידעתי מניין לו, והמצב בספרי הרמב"ם ישנים בעצמו, הוכחה היא אף על מנהגם;¹¹

ר"י שילת, מהדיר רמב"ם מדויק, אסף כ"י הרמב"ם שלדעתו הכי מדויקים בעולם, מזרחיים ותימניים;

1. מלבד המוגה ושלוש ספרים תימניים משובחים מאוד כדעה המזרחית, אף מביא עוד כ"י "מזרחי עתיק" כלשונו, מלונדון 10041, ס' 7131, שם מפורש ע"ד המוגה.

2. הר' ש"ז הבלין - המוגה עמ' 57 ואילך, גם מוסיף כיו"ב, אך בשינוי אחד, מכ"י ירושלים 1193, והוא ספרדי.

3. יד הרמב"ם מציין הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR I 207 עמ' 40-41¹², בשיטת אשכנזי קדום. סגנון כתיבה: ביזנטית, מזרחית

¹⁰ <https://forum.otzar.org/download/file.php?id=17319>

¹¹ ראיתי מציינים שפנקובר ב"נוסח התורה - עדות חדשה" עמ' 33 - 36 בדק 14 כתבי יד של משנה תורה, ואין הספר מצוי אצלי. גם רמב"ם פרנקל - שינויי נוסחאות, אינו מצוי אצלי כעת.

¹² בגיליון נמסר: זאת הצורה משובשת. שם מצא ידידי הרב ר"ז קנופולר שליט"א, עם פרופסור יוסף עופר, בעמ' 38-39: וידבר וכו' דבר אל בני ישראל לאמר כל חלב. וידבר דדבר אל בני ישראל לאמר המקריב הוא בספר שהעתיק ממנו פרשה פתוחה ושכח"ו? ושם בעמ' 40: ארור שוכב עם אשת אביו הוא פרשה סתומה בספר

4. שם מעתיק קטעי הגניזה. השלישי הוא אפשר דפוס ספרדי ישן, המצייר בשיטת אשכנזי קדום. Shelfmark: Cambridge, CUL: T-S AS 189.34. ראה הספר רמב"ם - דפוס ספרד עמוד 75 כיו"ב.
5. אף בקטע בודד מאוקספורד המצולם ביד הרמב"ם, Shelfmark: Oxford: MS heb. c.16/20, מפורשת שיטת אשכנזי קדום.
6. ר' ש"ז הבלין הביא מדפוס ספרד דווקא, בעתיקים מלפני הגירוש, בשיטת אשכנזי קדום. אחד מהם מופיע לפנינו באוצר בשם משנה תורה - ספרד ר"מ עמ' 176, והשני שם בשם משנה תורה - דפוס ר"מ בן שאלתיאל בדף 51 א'.
- אמנם ר' ש"ז הבלין הביא עוד ספר ספרדי אחד משנת מ"ה, המצייר "כי בא" בשתי השורות כרמ"ה, ושווים אות באות ממש. לפי הנראה, העתיק הימנו בספרד. ע"ש גם בשאר ממצאיו הרבים. אף בספרי התורה והמקרא ספרדיים ישנים, מצאנו מעטים בשיטה מזרחית, ורבים בשיטת אשכנזי קדום, לדוגמא;
7. ס"ת בולוניה - השיטה המזרחית, ושם מסומנים נונים פשוטים להורות שיש מסורת אחרת אשר כותבת "כי בא" ברצף.
8. כיו"ב בס"ת קלין, נתן, קליבלנד, אוהיו, ארצות הברית Ms. 1, עמ' 25.
9. הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 24°790, כתר דמשק, עמוד 41-42 כשיטה המזרחית.
10. כ"י הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Add. 27167, Almanzi Pentateuch, עמוד 107, כשיטה המזרחית.
11. ספריית מדינת בווריה, מינכן, גרמניה Cod.hebr. 114, עמ' 128-129, כשיטה המזרחית.
12. הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 20, עמוד 48, כשיטה המזרחית.
13. ששון, דוד בן סלימאן, לונדון, אנגליה Ms. 368¹³, אין גישה, השיטה האשכנזית קדומה¹⁴.
14. וכיו"ב בספריות הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, אוקספורד, אנגליה Ms. Opp. Add. Oct. 37, מאה י"ד, עמ' 72.
15. הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 27, עמ' 39.
16. ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. Borg ebr. 16, עמ' 43-44.
17. ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. ebr. 503, עמ' 70.
18. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 1845, עמ' 36.
19. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 1846, עמ' 146-147.
20. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 1853, עמ' 30-31.
21. ספריית המדינה של רוסיה, מוסקבה, רוסיה Ms. Guenzburg 119, עמ' 35-36, אך בשינוי אחד.

שהעתי"ק ממנו. וכתב עופר: הממצא שצינת מעניין מאוד. המעתיק כולל בתוך נוסח הרמב"ם שתי הערות על אי התאמה בין הרמב"ם ובין הכתר וכו' מן הראוי לפרסם את התגלית החשובה הזאת - עדות קדומה על פרשיות התורה בכתר ארם צובה וכו'

¹³ Farhi Bible

¹⁴ ע"פ פנקובר שם.

22. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 2677, עמ' 76-77.

23. קרן נאמנות ולמדונה, לונדון, אנגליה Ms. 2, מאה י"א-י"ב¹⁵

מ"מ, מתברר שרבים מכתבי יד ודפוסים ישנים ספרדיים, מלבד מעטים בשיטה המזרחית, מעתיקים פסוק "כי בא" ברצף כאשכנזי קדום.

מאידך, רמ"ה היה נשיא אף מגדולי הדור בספרד, דור שלפני הרמב"ן עם רבינו יונה, והשפעתו בארצו ובעירו בפרט, עצומה הייתה ומידית. כך בספרו הגדול מסורת סייג לתורה, ובכ"י הספריה המלכותית של מנזר אל אסקוריא, סן לורנצו דה אל אסקוריא, ספרד Ms. G-I-5, כה"י: "ספר המסורת" מאת "מאיר הלוי ב"ר טדרוס", ובקולופון המחבר: "נשלם ... בחמשה באלול שנת ארבעת אלפים ותשע מאו' ושמונים ושבע לבריאת עולם במדינת טליטלה ... אני מאיר הלוי ב"ר טדרוס", ובקולופון (דף 183א): "אני ברוך ב"ר אברהם ז"ל בן סהל הסופר ... כתבתי לעצמי זה ספר המסורת שחבר החכם ... רבינו מאיר הלוי זצק"ל והספר שהעתיקתי ממנו הוא גוף הספר עצמו שהוא כתיבת ידו של הרב הנזכר ז"ל והיה חתום בסופו משמי? ע"ה, וסיימתי העתקתו ביום רביעי שלשה ימים לחדש תשרי שנת מאתים [וחמשה] ועשרים לאלף הששי".

1. כ"י פארמה 2025, נכתב בערך 13 שנה לאחר פטירת הרמ"ה זללה"ה, ונכתב על פי ספרו. בקולופון (דף 232ב): "אני אלישע בר שמואל נר"ו כתבתי אלו חמשה ספרי תורה ... לעצמי ... וכתבתי אותו במתא טליטלה והגהתי אותו בפני הסופרים הזריזים שבה ומהספרים המוגהים שהגיהו אותם מהמסורת שחבר אותו ... הרב הגדול רבנא מאיר הלוי תנצב"ה" וקרא שמו מסורת סייג לתורה וסימתי אותו בירח סיון שנת חמשת אלפים ושש עשרה לבריאת עולם" בראש כה"י (דף 6א) כתב המעתיק "ספר זה נבדק כפי חוזה נצדק נעתק ממוגה ... וראוי הוא זה הספר לסמוך עליו לה[גי]ה ממנו ספר תורה ולעשות כל תיקוני כד"ת וכהוגן".
2. כמדומני שכבר ראינו מספר ספרים אחרים מאותה התקופה, ואף מוקדם יותר, משנת ה'א', עפ"י הוראות רמ"ה, ועודנו בחיים. מהם, שניים מסופר של מאיר, כי אמנם דבר גדול מצאנו

¹⁵ <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/valmadonna-trust-library-part-i-n09443/lot.5.html>
The earliest biblical manuscripts from Europe, very few in numbers, are no older than the tenth or eleventh centuries. The present manuscript is among the oldest copies of the Pentateuch written in Europe and may be the oldest to have survived from the once glorious Jewish community of Spanish Jewry... Even so, complete Hebrew bibles written in pre-expulsion Iberia are exceedingly rare. To find one written three or four centuries earlier, during the Golden Age of Sephardic Jewry is almost unknown in the annals of book collecting... While the characteristic Sephardic square script in which the present manuscript was copied was not uncommon during the medieval period across the Iberian Peninsula, we may nevertheless confidently locate our manuscript as having emanated from the Kingdom of Aragon based on the two early ownership inscriptions in the present manuscript, as both Albo and Zaportas (Sasportas) were prominent Aragonese Jewish families.

אך לפי י' פרץ, התורה בכתבי יד, בתיקוני סופרים ובספרי תורה אשכנזיים בתקופת ימי הביניים: נוסח, פרשיות פתוחות וסתומות וצורות השירות (עבודת דוקטור), רמת-גן תשס"ח, עמ' 79 בשם פנקובר מדובר בכ"י אשכנזי מהמאה י"א-י"ב. א"כ, לפנינו כ"י האשכנזי הקדום ביותר. ברם לא ביסס דעתו המחודשת כאן.

בס"ד, הם שני ספרים, ספר תורה¹⁶, וגם חומש¹⁷, מאת רבי ישראל בן יצחק הסופר מטולדו ז"ל, שהוא בעצמו הסופר שעליו סמך רבינו בעל מאירי!

קרית ספר (למאירי)¹⁸: וכל הסופר בסוף הספר דברים זה נסחם: נכתב זה הספר בטוליטולא מספר מוגה בכל תקון ספר תורה בחסרות ויתרות ובפרשיות פתוחות וסתומות וסדורות ובאותיות גדולות וקטנות ונקודות ובצורת השירות ובתיבות שבראשי השיטות וכל שאר תקוני ספר תורה על פי ספר הרב רבינו מאיר ז"ל, וכל דף ודף מזה הספר מעשרים וא' שיטות כדי שיהיו שני דפין ממנו לדף אחד מספר תורה שיש בו מ"ב שיטות, ולאחר שעשה כל זה פייס ממני אני הסופר החתום למטה הרב בעל הספר לחזור ולדקדקו עמו מספר עזרא הנמצא אתנו, ומספרי הרב רבי מאיר ונתפייסתי לו וכן עשינו וכל הרואה יבא ויסמוך עליו כי הוא מדויק ומתוקן כהוגן וכראוי. ולהיות לו לעדות חתמתי שמי פה ישראל ב"ר יצחק הסופר. ועיין המפרש לקרית ספר - מהדורה חדשה.

האמת שגם מכל שאר דברי המאירי שם מבואר שהשפעת רמ"ה הלוי רבה הייתה, ועוד מזמן הסמוך לדורו, וע"ע בסוף גנזי נסתרות עמוד 77.

3. ר' ש"ז הבלין הביא ספר רמב"ם ספרדי אחד משנת מ"ה, המצייר "כי בא" בשתי השורות כרמ"ה, ושווים אות באות ממש. לפי הנראה, העתיק הימנו בספרד.

אבל ראה מש"כ פנקובר ב"נוסח התורה בכאר"צ" ע' 42 הערה 97 שכ"י ספרדיים שבהם הצורה היא כמו ברמ"ה-או"ת הם משנות 1241, 1246, 1307, 1312 ו-1383, וי"ל שהושפעו מהרמ"ה (נפ' 1244). [בפרט לאור העובדה שבס"ס אלו מוצאים הכרעות הכתיב כהרמ"ה], אמנם הוא מכריע נגד צד זה בגלל שגם בכ"י ששון-16 שלא נכתב כפי הכרעות הרמ"ה יש בו צורת השירה כמו הרמ"ה, וכמ"כ בס"ת של הר"ן.

לאמיתו של דבר הכרעת פנקובר מוטעית, שהרי כ"י ששון 16 נכתב בשנת 1383, וברור שהשפעת הרמ"ה וגם המאירי שצעד אחריו התפשטה כבר אז. אין קושיה מכך שלא כתב את החסרות ויתרות כרמ"ה, י"ל שאת צורת השירה הוא העתיק מאיזה ספר שהיה מושפע מהרמ"ה, ולא שאר הדברים. לגבי ס"ת של הר"ן - אין על מה לדבר, כאשר ברור שאין זה להר"ן מחמת כמה וכמה ראיות.

מסקנתנו היא אפוא, אשר אין לנו מקור ויסוד כל שהוא לומר שמנהג של ספרד הקדום, מעין רמ"ה הייתה. הרמ"ה עצמו מייחס צורה הזאת אל קונטרס מרשיליא אשר בפרובנס, שהעתיקה היא מספר רמב"ם במצרים. נמצא אפוא שעברו הדברים בשלוש ארצות, אשר אין לדעת איה חלה הטעות. מאידך, לא ידוע לי אפילו מספר ספרדי אחד מלפני פרסום ספר רמ"ה, המעתיק צורה הזאת¹⁹.

דוגמה היותר קדומה המתוארכת שמצאנו בזה, הוא בכ"י הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 25, קולופון: "לך השר אלישע כוננוה ידי סופר, וישראל מקורא ... ובשנת תתקצ"ב שלמה

¹⁶ <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2018/important-judaica-n09955/lot.213.html>

¹⁷ ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית Ms. 401

¹⁸ ח"א מאמר ב' חלק ב'.

¹⁹ ראה <https://www.rhodesjewishmuseum.org/history/the-800-year-old-torah>
https://www.bhol.co.il/forums/topic.asp?cat_id=38&topic_id=2591184&forum_id=19616

מלאכתה וארבעת אלפים ליצירה", עמוד 42, ושם בעמ' 105: ארור שכב עם אשת אביו בשיטת רמב"ם.

מאידך גיסא, אין לשלול אפשרות, שאף עיקר צורת "כי בא" אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח, הכירו בספרד עוד קודם למכתב רמ"ה. הטענה היא רק שבאותם ימים לא הייתה השיטה ההיא עיקרית ודומיננטית, אלא שימשה לצד השיטה המזרחית ובייחוד האשכנזית, והיא הייתה המיעוט.

תיקון ס"ת מרבינו תם

מן החידוש, שדווקא בארצות אשכנזיות, אכן התקיימה איזו מסורת מצומצמת של אריח ע"ג לבינה. הלא אף במאמר מיוסף פרץ על שירת הים, מצא 13 מתוך 231 ספרי אשכנז ששם אריח ע"ג לבינה, היינו פחות משש אחוז, שאף ביניהם ובין עצמם אינם דומים.

חכם אחד כתב: אמנם עיי"ש לפנקובר ב"נוסח התורה בכאר"צ"²⁰ שמביא מרי"ט מילהויזן שמצא כן בתנ"ך ישן ובשני תיקוני ס"ת מדויקים. אבל יש לומר שגם הם כבר הושפעו מאת רמ"ה שכידוע שלחו מאשכנז לבדוק בספר תורה שכתב כמבואר בקרית ספר למאירי. הרי"ט מילהויזן נפ' 1440, נמצא שספרים בני מאתיים שנה כבר יכלו להיות מושפעים מאת רמ"ה. אבל עיי"ש בפנקובר²¹ שמביא שכן הוא גם בתקון ס"ת של ר"ת, אשר במחזור ויטרי²², המכונה הלכות ספר תורה וסגנון ספר תורה מעולה מרבנו יעקב בר' מאיר, The British Library, London, England, Add. 27201, בעמ' 202:

אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לִי וְיֹאמְרוּ				אֶזְיִשִּׁיר־מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל
כִּי	ס':	יֵינִי יְמִלֶךְ לְעֵלָם וָעֶד		יְדִיד:
וּבְפָרְשֵׁי בָיִם וַיֵּשֶׁב יְיָ עֲלֵהֶם אֶת־				בָּא לֹוֹס פְּרָעָה בְּרִכְבּוֹ
בְּתוֹךְ הַיָּם:		וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּבְשָׁה		מִי הַיָּם
הִנֵּה הַשִּׁירָה לִפְנֵיךְ כְּתוּבָה כְּהִילְכָתָהּ, וְלֹא תִסְוֹר מִמֶּנָּה				פ':
יִמִּין וּשְׂמֹאל: וְהִילְכָתָהּ בְּשִׁלְשִׁים שִׁטִּין כְּאִשֶּׁר הִיא כְּתוּבָה כֹּאן:				

כאן לכאורה מוכח שהייתה מסורה כזאת. מן הראוי שנציין הדבר, כי מלבד הרמב"ם בתחילה והמאירי שבסוף, מסתבר כי שלושת רבותינו הראשונים אשר כתבו וערכו מסורת תיקון סופרים, אינם אלא רמ"ה הספרדי, ר"ת מצרפת, ורבי יהודה החסיד האשכנזי שתיקן ספר החכמה, ולכולם נודעה השפעה, והתפשטו דבריהם, במדינותיהם וארצותיהם. בכ"י פרמה 3218 בעמ' 797 הערה מאת המעתיק בענין כתיבת פרשת האזינו: "... כי נכתב חומש זה בפרשיות פתוחות וסתומות לפי סדר ר"ת ז"ל" וכו' ויש לציין לכספי, שכתב מאמר בחצי גיבורים²³, ושם מצא עוד כ"י החשוב ביותר בתיקון

²⁰ ע' 46.

²¹ בהערה 114.

²² סימן תקי"ט.

²³ ח' עמ' ת"ה הערה 10.

בִּים דִּרְכָךְ

ר"ת, מקביל ללונדון, המשלים אותו. בסיני ס'²⁴: והנה יש סדר מעניין פתוחות וסתומ' חולק בהרבה פרשיות על סדר סתומות ופתוחות של רמב"ם שנעתק מספר החכמ' מדברי ר' יודא חסיד ורוב ספרי' הטובים שמצויין בינינו ע"פ הסדר ההוא נכתבו וכו'.

מ"מ, לעניינינו מתברר אפוא, אשר תיקון ר"ת שייך בצורת "כי בא" לאותה האסכולה המינורית כנ"ל. אף כ"י לייפציג 62v 1 כלול באותם י"ג כ"י:

אֶז יִשִּׁיר־מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהוָה וַיֹּאמְרוּ				
לאמר אשירה ליי				כי גאה גאה סוס
ורכבו		רמה בים: עזי		יה ויהי לי
לישועה זה אלי		וזמרת		ואנוהו אלהי
אבי		וארממנהו: יי איש		מלחמה יי
שמו: מרכבת				וחילו ירה בים
פרעה				ומבחר
שלשיו		טבעו בים סוף:		ירדו במצולת כמו
תהמת יכסימו				
אבן: ימינך יי				נאדרי בכח ימינך
יי		תרעץ אויב: וברב		גאנך תהרס
קמיך תשלח חרנך				יאכלמו כקש: וברוח
אפיך		נערמו מים נצבו		כמו נד
נזלים קפאו תהמת				בלב ים: אמר
אויב		ארדף אשיג אחלק		תמלאמו
שלל				
נפשי אריק חרבי				תורישמו ידי: נשפת
ברוחך		כסמו ים צללו		במים
כעופרת				
אדירים: מי כמוכה				באלים יי מי
כמכה		נאדר בקדש נורא		עשה
תהלת				
פלא: נטית ימינך				תבלעמו ארץ: נחית
בחסדך		עם זו גאלת נהלת		אל נה
בעזך				
קדשך: שמעו				ירגזון חיל
עמים				
אחז		ישבי פלשת: אז		אלופי
נבהלו				
אדום אילי מואב				יאחזמו רעד נמגו
כל		ישבי כנען: תפל		אימתה
עליהם				
ופחד בגדול זרועך				ידמו כאבן עד
יעבר		עמך יי עד יעבר		עם זו
קנית: תבאמו				בהר נחלתך מכון
ותטעמו				

²⁴ עמ' רנ"ג.

בִּים דִּרְכָּךְ

לְשִׁבְתֶּךָ		פְּעֻלַּת יְיָ מְקֻדָּשׁ אֲדֹנָי	
כֹּונֵנוּ יְדִידָהּ: יְיָ יִמְלֶךְ			לְעֵלָם וָעֶד ס': כִּי
בָּא לֹוס		פְּרָעָה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו בָּיִם	וַיָּשֶׁב יְיָ עֲלֵהֶם אֶת־
מִי הָיִים		וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּבְשָׁה בְּתוֹךְ הָיִים:	

מ"מ, מדובר בעמדת מיעוט דל לעומת רוב גדול, ללא תומך כלל במסורה המזרחית, מלבד ספר אחד קראי. אולי יסוד ר"ת ועוד מכ"י ההם, בלתי מקורית מתוך כתבי יד דורות שלפניהם, אלא שינו ספריהם בהתאם להבנתם במס' סופרים, אשר רושם ראשי השורות אחרונות מכלל השירה, וז"ל התיקון ס"ת של ר' יו"ט ליפמן מילהויזן הנ"ל שם, סיני ס'²⁵: והנה דקדקתי ומצאתי שאות' פסוק כי בא סוס וכו' הוא בכלל השירה, על כן צריך לכותבו כדין שירה, ותדע שהרי המיימוני, וכן ספר המסורות, מונה ה' שיטין אחר השירה, ומתחיל ותקח מרים בראש שיטה ראשונה של אותן ה' שיטין, וכן במיימוני המדויק, וכן במסכת סופרים, מונה ל' שיטין של שירה, ושני שיטין אחרונים כוללים אותו פסוק, ופירש ראשי שני אחרונות "בָּא" "מִי", הרי ודאי הוא בכלל שירה, ובצורת השירה מפורש במיימוני ובמ"ס שורה ראשונה כדרכה, ושאר כל השיטין, באחת מניחין ריוח אחד באמצע, ובאחת מניחין ריוח כשתי מקומות, והרי פסוק כי בא וגו' בכלל, וגם צריך ליהיות כחלק, וכן מצאתי בספר עשרים וארבע זהו וטוב, וכן מצאתי בשני מקומות בתיקוני ס"ת שהיו מדוייקי' מאד, ואחר זאת נודע לי שהמומחה הר' רחבי' אבי מה"ר מרק"ל כתב השירה בס"ת כדפי', על כן אין ספק בדבר כלל, והטעו' אירע לההמון והסופרים, מפני שאנו מתפללים השירה בכל יום, ומסיימ' השם ימלוך לעולם ועד, ועלה על דעתם שסוף השירה היא, ואינו כן כדפי', אך קדמונינו תיקנו בתפילה לסיים השם ימלוך וגו', מפני שבא לסמוך כי להשם המלוכה וכו'.

בהמשך כתב וצייר שם תמונת תבנית "כי בא סוס" ע"ד ר"ת ממש:

יְדִידָהּ:		יְיָ יִמְלֶךְ לְעֵלָם וָעֶד	כִּי
בָּא לֹוס פְּרָעָה בְּרִכְבּוֹ			וּבְפָרָשָׁיו בָּיִם וַיָּשֶׁב יְיָ עֲלֵהֶם אֶת־
מִי הָיִים		וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּבְשָׁה	בְּתוֹךְ הָיִים:

יש להעיר שבמס' סופרים ורמב"ם, מנו השיטה הראשונה ותחילת שנייה, ואינם מן השירה, ולא בצורת שירה, ואך ב"פרשת שירה" הם, וכיו"ב "כי בא". סוף כל סוף, במסגרת אחת כולם כתובים. במציאות, אין חולק, לבד המבדילים ומנתקים פסוק "כי בא" מהשירה לגמרי.

²⁵ עמ' רנ"ד, רס"ג. גם בספריית אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, ישראל Ms. 844, עמ' 14.

מסורת אשכנז ואיטליה

הרוב גדול מכתבי ידות אשכנזיים ישנים בדעה הזאת, שאין הפסוק "כי בא" מהשירה, וממילא לא באריח ע"ג לבינה היא, אף אינם מחלקים פסוק "כי בא" לשתיים, אלא מופיע ברצף יחד, כשאר כתב רגיל בתורה.

1. החוקרים²⁶ מציינים לכ"י ששון 507, הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 24°5702, עמוד 135-136, "כתר דמשק", הנחשב כאחד מכ"י העתיקים והמוסמכים ביותר, אשר כבר קיים מנהג זה:

ידיך	ה' ימלוך לעולם ועד	כי בא
סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי הים		
ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים		

2. ועוד מצאתי כיו"ב בכ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 82 עמ' 60-61:

ידיך	ה' ימלוך לעולם ועד	כי
בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם		
את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים		

3. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 138 עמוד 78-79:

ידיך	ה' ימלוך לעולם ועד	כי
בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי הים		
ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים		

4. וע"ע במאמר כתב-יד של התורה מבוכרה מסוף המאה הט"ו²⁷.

5.

6. ועוד מצאנו סימני נונים פשוטים בספר תורה המפורסם מבולוניה, ובעוד ס"ת עתיק גם ספרדי, קלין, נתן, קליבלנד, אוהיו, ארצות הברית Ms. 1, עמ' 25, אצל הפסוק "כי בא", אשר מצויר בהם בהתאם למסורה המזרחית, ואין ספק כי הנונים פשוטים מכוונים להודיע על מחלוקת שבסתומות, אשר יש שאינם מניחים שם שום פרשה.

²⁶ פנקובר שם ועוד.

וגם:

²⁷

<https://il.bidspirit.com/ui/lotPage/source/catalog/auction/6879/lot/117242/%D7%9B%D7%AA%D7%91-%D7%99%D7%93-%D7%AA%D7%95%D7%A8%D7%94-%D7%91%D7%95%D7%9B%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%90%D7%94-%D7%94-15?lang=he>

הלכות קצובות

הדברים מתבארים אף בספר הלכות קצובות הלכות ספר תורה, וע"ע בהלכות ספר תורה (גנזי מצרים): אילו ראשי שורות של אז ישיר משה ובני ישראל וכו' ובסיני²⁸ כתב בהערה: וליתא כאן "מי הים", וישנו במסכת סופרים ומחזור ויטרי וכו' ועוד. מכאן לכאורה הוכחה, ואולי יסוד מסורת אשכנז, שאין הפסוק "כי בא" מכלל השירה, ונכתב ברצף גמור.

בכ"י ששון שנכתב בו השירה ככתיבה האשכנזית, שנוי יש בכך שהשורה העשרים ותשע לא מתחילה ב"בא" אלא ב"סוס". מכאן נראה הדבר יותר, שאמנם יסוד האשכנזים בהלכות קצובות דווקא, שם מפורש "בא" בראש שורה העשרים ותשע, בלי שום דבר מבואר בשורה הל'.

גם מצאנו בשלוש ס"ת מאוסף ערפורט לדוגמא, אשר בכולם דומה השירה לגמרי, כל אותם ראשי שורות, מלבד השורה האחרונה, האחד מתחיל "את", שני "הים", שלישי "ובני". אף בספר תורה Cod. Parm. 3598, עמ' 57: "מי" מופיע בראש שורה ההיא.

אף כל עניין "סתומותיהן משני צדדין, סתומה משני ראשיה, וטעם סתימתה" נמצא לפנינו בהלכות קצובות, אך לא בשום מקום אחר. ממילא אפשר ששורשם בהלכות קצובות, שמקורה היא איטלקי קדום, אשר משם יסודות מנהגי אשכנז עפ"י הידוע.

באנציקלופדיה החופשית מצאתי: הלכות קצובות הוא חיבור הלכתי מתקופת הגאונים... אך מרדכי מרגליות קבע כי הוא נתחבר באיטליה בסביבות שנת 850. יש שסברו כי הספר מבוסס על ספר הלכות פסוקות, וגם על ספר הלכות גדולות, אך מרגליות מראה כי רוב הספר הינו יצירה חדשה, והלכות בודדות הועתקו מהספר הלכות פסוקות. כמעט בכל המקומות החיבור מיוחס לרב יהודאי גאון, וכבר ברשימה שנכתבה בימי רב שרירא גאון מיוחס החיבור הלכות קצובות לרב יהודאי, אם כי ישנם כתבי יד המיחסים את החיבור לרב נטרונאי גאון. אך מרגליות הראה את ההשפעה הארצישראלית על החיבור, ולפי ראיות שונות הוא משער כי החיבור נכתב באיטליה במחצית הראשונה של המאה התשיעית, ואם כן, הרי זה הספר היהודי הראשון שנתחבר על אדמת אירופה. לדברי מרגליות, הספר התפשט בעיקר באיטליה, צרפת וצפון אפריקה, אך בבבל הספר לא נפוץ, והשימוש בו בבבל מועט מאוד. ע"כ.

באמת כבר ראינו בשני כ"י מזרחיים אחרים, דהיינו בכ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 82 עמוד 60-61, הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 138 עמוד 78-79, המרצפים פסוק "כי בא" באחד, ומתחילים שורה העשרים ותשע ב"בא", אך ראש שורה השלושים, לראשון הוא "את מי הים", ולשני ראשו "ובני ישראל".

גם באותם מזרחיים מיוחדים, יש לומר שהשתמשו במסורת דומה להלכות קצובות, כפי שכבר כתב בהלכות ספר תורה (גנזי מצרים): והני ראשי שורות אשר כתב רבינו [יהודאי], ר"ל בהלכות קצובות שאליו מיוחס, עיקרה בספר תאגי וכו' ואע"ג שאינו מתייחס שם לחיסרון ראש שורה השלושים דווקא, אלא לרשימת ראשי השורות דרך כלל.

²⁸ צ"ט עמוד קצ"ד.

היות "כי בא סוס" עצמו, פרשה הסתומה נפרדת מהשירה, הוא עניין המפורש בכתבי ידות אשכנזיים רבים. בפשטות דבר זה הוא לשיטתם אשר מבדילים פסוק כי בא מהשירה. חידוש שסימן הזה נמצא אף בספרים אשר דרך כלל לא מציינים סימני הפרשיות, ואף בספרים אשר מסדרים פסוק "כי בא" בצורת שירה, היא אריח ע"ג לבינה. הסימן נמצא לדוגמא;

1. בהל"ס"ת מאת ר"ת אשר במחזור ויטרי²⁹
2. כ"י לייפציג 62v 1
3. כ"י פרמה 2521 עמ' 74, ושם ס ס ס
4. כ"י פרמה 2821 עמ' 42.
5. כ"י פרמה 3082 עמ' 38
6. לונדון 48r 15451
7. מוזיאון של המקרא, ושינגטון, די. סי., ארצות הברית Ms. 858, ד'תתקמ"ט (1189), אשכנזית, עמ' 25, אולי מושפע עפ"י התיקון ס"ת מאת ר"ת, אשר דומה לו מאוד כאן³⁰.
8. ספריות הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, אוקספורד, אנגליה Ms. Opp. Add. Oct. 37, מספר סרט בספריה הלאומית: F 21019, תאריך: מאה י"ד, עמוד 72 ע"ש.

גם בכ"י רבים אחרים ניכרת תוספת רווח אצל "כי בא" בלי פירוש, שאולי מכוונת אל סתומה, ולדוגמא עיין היטב בס"ת של ביאלה - איטליה³¹, ובס"ת אשכנזי אחד³², ובספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1214, - ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 4, עמ' 42, ובכ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 82, עמ' 60-61.

נמצא א"כ "כי בא סוס" נפרד ונבדל מהשירה יותר מפסוק ראשון, הוא "אז ישיר". כן ניכר גם מצורת שירה, היא אריח ע"ג לבינה, המופיעה לפעמים בכ"י אשכנזיים ב"אז ישיר" דווקא, אך לא ב"כי בא סוס פרעה" הרצוף בסדר אחד.

מאידך, בכ"י ש"אז ישיר" כתוב ברצף וסדר אחד, צריך ביאור מאי שנא "אז ישיר" מפסוק "כי בא" בעניין הסתומה. ויש ליישב מפני שאם בסיום י"י ימלוך לעולם ועד, סוף פסוק הוא, אשר שייכת שם פרשה והפסקה, ואילו ההתחלה היא אשירה לשם כי גאה - גאה, וע"ד הכתוב וַתַּעַן לָהֶם מְרִיָּם וַתֹּאמֶר הִנֵּה אֲנִי וְכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲתֵּי-הַשִּׁירָה הַזֹּאת לֵי יְיָ וְיֹאמְרוּ לֵי יְיָ כִּי-גָאָה גָאָה סוֹס וְרָכְבוֹ רָמָה בָּיָם: בַּאֲמָצֵעַ פִּסּוֹק הָיָא: אֲזַי יִשְׁיֶר-מִשְׁהָ וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲתֵּי-הַשִּׁירָה הַזֹּאת לֵי יְיָ וְיֹאמְרוּ לֵי יְיָ כִּי-גָאָה גָאָה סוֹס וְרָכְבוֹ רָמָה בָּיָם: ולא שייכת שם פרשה והפסקה. הרי האשכנזיים אינם מחלקים פסוק "כי בא" בשום פנים, ועכ"פ ודאי אין דומה הפסקת שני פסוקים לפסקא באמצע פסוק.

²⁹ לונדון 27201, עמ' 202.

³⁰ <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/valmadonna-trust-library-part-i-n09443/lot.7.html>

³¹ <http://www.asor.org/anetoday/2018/03/Worlds-Oldest-Torah-Scrolls>

³² <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/important-judaica-n09447/lot.1.html>

אך יש לציין המופיע בס"ת מיוחד המפורסם מבולוניה, העתיק שבעולם בשלמות, אשר ראיתי שם בשירת הים דבר גדול, לא אדע אם איש שם על לב; בשיטה השנייה: לאמר - אשירה, נמצא ביניהם ריווח הרבה, וממילא "אשירה" היא בצד השמאלי, אך לא באמצע ע"ד כל שאר "אריחי" השירה, ותמה היא. אבל אין ספק כי הטעם, מפני שהתיבה המתחילה השירה, היא "אשירה", על כן הריווח בין המקרא שלפניו ובין, ויותר מזה, הרי ייתכן עוד, כי יש שם "סתומה", לפי המסורת שביד ס"ת בולוניה, הנוטה לעיתים מהרמב"ם בפרשיות, וע"ד רווחי "וישב" "ובני ישראל", אשר שם בבולוניה הינם בשיטת כתר מזרחיים ורמב"ם. אף מרווחי מקצת כ"י מזרחיים, יש משמעות כזאת. מ"מ, אין לנו דברים מפורשים בזו.

1. ועוד מצאנו בכ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 38, עמ' 100-101, ריווח בין לה' - ויאמרו בעוד תיבות "אשירה לשם כי גאה – גאה" הינם מחוברות אל "לאמר":

וַיֹּאמְרוּ		אֶזְיִשִּׁיר־מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהוָה
סוֹס		לֵאמֹר אֲשִׁירָה לַיהוָה כִּי־גָאָה גָאָה

2. גם בכ"י הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 34°7222, עמ' 15, יש ריווח בין לה' – ויאמרו.

3. ויש לציין עוד על כ"י פרמה 3216 עמ' 49 בו ריווח ברור בין "לשם – ויאמרו", ואף בכ"י הספרייה הלאומית של צ'כיה, פראג, צ'כיה Ms. XVIII F 6, עמ' 94v בו ריווח בין "לשם – ויאמרו", ושם אולי הוא ל"ד, ע"ש. בכ"י הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Harley 5772, עמ' 71-72, מצאנו ריווח בין "ישראל – את", וצריך לעיון.

עכ"פ, יש לציין הדבר, שגם בכ"י כשיטה האשכנזית, אין הסכמה וכלל אחיד, כי יש ביניהם אשר מחברים "לעולם ועד כי בא" או "ועד כי בא". לדוגמא, בכתב-יד של התורה מבוכרה מסוף המאה הט"ו³³, בס"ת ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, Ms. ebr. 2. 25r. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Or. 4227, עמ' 27. הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 14, עמ' 139-140. אף מצאנו בס"ת מינכן 488 עמוד 24 דעה הפוכה וקיצונית, אשר מקיימת שורה המלאה הפתוחה אחרי י"י ימלוך לע"ו, מלפני "כי בא סוס פרעה".

עֵץ חַיִּים מִסַּ"ת שִׁכְתָב רַבִּינוּ יוֹסֵף טוֹב עֹלָם

בס' עץ חיים א' עמוד ע"ח³⁴: עתה אכתוב השירה בשטיה ובדקדוקיה כאשר העתקתיה מספר תורה שכתב רבינו יוסף טוב עלם וכו' ושם מסיים בפסוק יי' ימלך לעולם ועד, מפני שמפסיק שם בפסוקי דזימרא. חידוש שמעתיק שם תמונת תבנית שירה, והרי היא בסידור תפילה. ושם ב' עמ' שס"ז³⁵:

וגם:

<https://il.bidspirit.com/ui/lotPage/source/catalog/auction/6879/lot/117242/%D7%9B%D7%AA%D7%91-%D7%99%D7%93-%D7%AA%D7%95%D7%A8%D7%94-%D7%91%D7%95%D7%9B%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%90%D7%94-%D7%94-15?lang=he>

33

34

35

בִּים דִּרְכָךְ

למעלה משירת הים וכו' וצורתה כבר כתבתיה בזמירות. ושטה אחרונה כך וכו' מסתמא אף בשיטה האחרונה המשיך להשלים להעתיק, כפי שהיא בס"ת שכתב ר"י טוב עלם:

1.	אֶז יִשִּׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לִי וַיֹּאמְרוּ			
2.	לֹאמַר	אֲשִׁירָה לִי כִּי גָאָה	גָּאָה סוֹס	
3.	וּרְכָבוֹ רָמָה בִּיָּם עֲזִי		וְזִמְרַת יְהוָה וַיְהִי לִי	
4.	לִישׁוּעָה	זֶה אֵלִי וְאֲנֹהוּ	אֱלֹהֵי	
5.	אָבִי וְאַרְמְמָנְהוּ יִי		אִישׁ מִלְחָמָה יִי	
6.	שְׁמוֹ	מִרְכַּבַּת פָּרָעָה וְחִילוֹ יָרָה בִּיָּם	וּמִבְּחַר	
7.	שְׁלֹשִׁיו טָבְעוּ בִּיָּם סוּף		תִּהְיֶה יִכְסִּימוּ יִרְדּוּ בְּמִצּוֹלֹת כְּמוֹ	
8.	אָבִן	יְמִינְךָ יִי נֶאֱדָרִי בְּכַח	יְמִינְךָ	
9.	יִי תִרְעֵץ אוֹיֵב		וּבְרַב גְּאוֹנְךָ תִּהְרַס	
10.	קָמִיךְ	תִּשְׁלַח חֲרֹנְךָ יֹאכְלֵמוֹ פֶּקֶשׁ	וּבְרוּחַ	
11.	אֶפִּיךָ נִעְרְמוּ מֵיָם		נִצְבוּ כְּמוֹ נֶדַ	
12.	נִזְלִים	קָפְאוּ תִהְיֶה בְּלֹב יָם	אָמַר	
13.	אוֹיֵב אֶרְדֹּף אֲשִׁיג		אֲחַלֵּק שְׁלָל תִּמְלָאמוֹ	
14.	נִפְשִׁי	אֲרִיק חֲרָבִי תוֹרִישְׁמוֹ יָדִי	נִשְׁפָּת	
15.	בְּרוּחְךָ כִּסְמוֹ יָם		צָלְלוּ כְּעוֹפֶרֶת בְּמֵיָם	
16.	אֲדִירִים	מִי כִמְכָה בְּאֵלִם יִי	מִי	
17.	כִּמְכָה נֶאֱדָר בִּקְדָשׁ		נוֹרָא תִהְלֵת עֲשֵׂה	
18.	פָּלָא	נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלַעְמוֹ אֶרֶץ	נְחִיתָ	
19.	בְּחֶסֶדְךָ עִם זֶה גְּאֵלֶת נִהְלֵת		בְּעֲזָרְךָ אֵל נֹה	
20.	קִדְשֶׁךָ	שְׁמַעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן	חֵיל	
21.	אֲחֻז יוֹשְׁבֵי פְלִשְׁתִּי אֶז		נִבְהָלוּ אֱלֹהֵי	
22.	אָדוֹם	אֵילִי מוֹאֵב יֹאחֲזֵמוֹ רַעַד	נִמְגוּ	
23.	כָּל יוֹשְׁבֵי כְנָעַן תִּפְלֵ		עֲלִיָּהֶם אֵימָתָה	
24.	וּפָחַד	בְּגִדְלֵךְ זָרוּעֶךָ יִדְמוּ כְּאָבִן	עַד	
25.	יַעֲבֹר עִמָּךְ יִי עַד		יַעֲבֹר עִם זֶה	
26.	קִנִּיתָ	תִּבְאֵמוֹ וְתִטְעֵמוֹ בְּהַר נְחֹלְתְךָ	מְכוֹן	
27.	לְשִׁבְתְּךָ פְּעֻלָּתְךָ יִי מִקְדָּשׁ		אֲדָנִי כוֹנֵנוֹ	
28.	יָדֶיךָ	יִי יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעַד	כִּי	
29.	בָּא סוֹס פָּרָעָה ³⁶		בְּרִכְבוֹ וּבְפָרָשָׁיו בִּיָּם	
30.	וַיָּשֶׁב יִי עֲלֵהֶם אֶת מֵי הַיָּם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּיבִשָּׁה בְּתוֹךְ הַיָּם			

אכן היא מציאה חשובה, והיא בכ"י ההוא עמודים 64, 65, 603, 604. חידוש מיוחד, כי כפי הנראה המדובר בכ"י המקורי של המחבר, אוטוגרף! חשיבות מיוחדת כאן, לפי שכמדומני שר"י טוב עלם, משמש אחד ממייסדי מנהג צרפת-אשכנז. עצם שיטתו בצורת שירתו בזה, ודאי יש בה חידושים,

³⁶ נדמה לי שבכ"י שם, בשם "פרעה", הה"א אחרונה השתבשה, וע"כ תיקן למעלה "עה", השלמת שם "פרעה", והמסתבר יותר שבמקור, (ס"ת ר"י טוב עלם?), מגיע "בא סוס פרעה" עד "השם" שלמעלה הימנו, בפסוק "השם ימלוך לעולם ועד", ע"כ תיקן השם "פרעה" לסיים שם דווקא, עיין הכול בפנים בצילום. חכם אחד הוסיף: אריח ע"ג לבינה היינו שיגיע עד מקום שתי אותיות של הכתב שלמעלה ממנו. לכן מחק את עה מפרעה והראה שצריכה להסתיים מקודם. כמו ש"בר" של ברכבו הם למטה מ"עד" של "ועד", וכן בשאר השירה.

שתואמים מספר כ"י מיוחדים אשר ראינו, וגם תיאורנו מקצתם, אשר אפשר שהושפעו ממנו, ויש להאריך בפרטים.

ב' חידושים מיוחדים ראינו בשיטה הזאת, ובשניהם מצאנו ספרים מעטים נוספים בדרכו. בנוגע לתבנית "כי בא סוס פרעה" הרי שיטתו אומרת דרשני, ששורה העשרים ותשע בתיבות כי בא סוס פרעה - ברכבו ובפרשיו בים, אשר תחילתם בסיום שורה העשרים ושמונה, היא אמנם מתחלקת כשיטת אריח ע"ג לבינה, ואילו השורה השלושים: וישב יי עליהם את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים סדורה ורצופה ללא הפסק כ"ש. לכאורה, הלא ממה נפשך, כי אי "כי בא" מהשירה, הרי כולו מן הנכון להיכתב כשירה, ואם לא מהשירה הוא, אף גם ראשיתו מן הראוי שייכתב כאחד.

חידוש אחר כאן הוא אשר מצד האחד, ראשי השיטים מתאימים לרשימת מס' סופרים, אבל מאידך גיסא, אין החלוקה הפנימית של אריחים ולבנים לפי המשמעות והתוכן, ע"ד המודגש לעיל אצלנו בשמונה הופעות של תיבות מנותקות מהקשרם, ומצורפות אל קטע אחר ופסקה נפרדת מצד העניין.

מקור קראי

מסתבר אפוא ששני מקורות רבניים רשמיים לשיטה הספרדית מצאנו: בדעת רמ"ה, היינו בספרד, ואצל ר"ת מצרפת – אשכנז, ועוד מצויה היא במקצת כ"י אחרים. בעתיקים מזרחיים לא מצאנו זכרה, לבד מחידוש גדול שמצאנו בכ"י מזרחי אחד, פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 52 עמוד 136 "כי בא" אריח ע"ג לבינה! המפורש שם בפרטים ש"הבדיקה הכללית והתמציתית מצביעה על תאריך של 1050-1100 בערך לכתיבת המצחף ולסימונו.

מכאן נוכל לחשוב שמא אכן נמצא יסוד ושורש עתיק לדעת רמ"ה ור"ת ועוד כ"י מאוחרים. אך דא עקא, אשר שם בעמ' 390, 425 נרשם מונח "פרשת עאנאן". לכאורה, הכוונה היא לענן, ראש לקראים ימ"ש. א"כ, ייתכן לומר שמדובר בספר קראי. גם שמות של בעלי הספר, אבואלעלא בן מר' ניסי מיד אבוסהל בן אבוסהל, שמענו בקראים. אף מצאתי שם במסורה גדולה עמ' 19: וסימניהון רבני ביש דאורייתא'.

ממילא, שוב אין לנו ראיה לרבניים בשאלת "כי בא". יותר מזה נוכל להציע עוד, כי השיטה הזאת, מקורה הראשון הוא מן הקראים. בעצם יחס של הקראים לשאלת "כי בא סוס", עיין ספונות³⁷ אשר מביא מחלוקת קראית כלפי הבעיה הזו;

1. דברי יוסף אבן נוח הקראי - מתורגמים: יש אומרים שהפסוק הזה קשור ל"י ימלך", כלומר, מי שהשמיד את פרעה ואת עמו "ימלך לעולם ועד", מפני ש[צירופים] מהסוג של "כי בא", אינם [מתאימים ל]פתיחות דיבור.
2. אך [הפירוש] הסביר ביותר הוא, שהוא אינו קשור אליו אלא שהוא חתימה לשירה, מפני שמבחינת הניסוח והתוכן הוא כולל דברים דומים לאלו שכוללת התחלתו, ככתוב "סוס ורכבו רמה בים".
3. יפת בן עלי הקראי - מתורגם: דע שהפסוק "כי בא סוס פרעה" הוא תיאור מקדים, ועיקרו של הדיבור הוא "ותקח מרים הנביאה". והפסוק הזה, כוונתי ל"כי בא", הוא חזרה, מפני שהוא אמר לפני השירה "וירדפו מצרים ויבאו אחריהם" וגו', ולזה הוא מתכוון באמרו "כי בא סוס [פרעה ברכבו ובפרשיו]"; אמרו "וישב [יי עליהם את מי הים]" הוא חזרה על אמרו "וישובו המים על

³⁷ כ"ג עמ' 357.

בים דרכך

מצרים", "ויכסו את הרכב"; אמרו "ובני ישראל הלכו ביבשה" הוא חזרה על "ובני ישראל הלכו ביבשה". הוא חזר על העניין הזה מפני שני דברים. הראשון הוא כדי לקשר את הדברים שהתכוון אליהם הקובע בכתב, ולכן הוא התחיל בעניין שבו הפסיק. השני הוא כדי להודיע שמרים יצאה מהים עם כל קהלות הנשים, ואמרה את השירה. וייתכן שדברי אבן עזרא – "לפי דעתי כי גם זה הפסוק מהשיר" - יוצאים נגד פירושו של יפת.

מסתבר אפוא מכ"ז, שצורת אריח ע"ג לבינה, הנמצאת שם בפסוק "כי בא", אשר כ"י הזה נוגד וסותר בה את שתי הצורות שבכל כתבי היד מאותה התקופה הקדומה, הרי שורשה הראשון קראי הוא.

פרשת עאנאן

השאלה ששאלת מעניינת מאוד, ואין לי תשובה ברורה. לא הכרתי את כתב-היד הזה. עיינתי בו ומצאתי שהוא מעניין מאוד, וניתן לומר שיש במסורה שלו השפעה של מסורת בבל. רשמתי לי עוד ביטויים מיוחדים מן המסורה שאינני מכיר, ואני חושב שראוי לחקור את המסורה של כתב היד הזה באופן יסודי. לאחר שיטוט ועיון מצאתי מקום נוסף שמופיע בו הביטוי 'פרשת עאנאן' (פרשת שמע, דברים ו', ד') עמ' 390, ומשתמע ממנו כנראה שמדובר במסורת לא ידועה של חלוקת התורה לפרשיות שבוע באופן השונה מן המסורת הידועה. הנה המקום השני: שים לב למניין הפסוקים ק'צ'ב' המופיע פה: מניין הפסוקים מתחילת ספר דברים ועד כאן הוא 191 לפי הטעם העליון, 193 לפי הטעם התחתון. וצריך לעיין מה פשר המספר 192. אינני יודע אם יש קשר בין 'עאנאן' ובין מייסד הקראות. הדבר טעון מחקר. יוסי עופר

אך בפשטות ודאי מדובר ב"עאנאן" הידוע. בפרט לאחר שאר סימנים אשר מדובר בספר קראי. יש לציין עוד, כי מלבד ענן בן דוד, הוא "ענן הראשון", הנה הנין נקרא "ענן השני", הוא ענן בן דניאל.

מ"מ, לפי ההסבר של עופר: ומשתמע ממנו כנראה שמדובר במסורת לא ידועה של חלוקת התורה לפרשיות שבוע באופן השונה מן המסורת הידועה. הרי מסתבר ש"פרשת עאנאן" השנייה, היא ב"כי יקרא קן צפור" מימין ההערה ובאותה השורה, ולא "לא תזרע" בשמאלו ולא באותה השורה, והא מסתמא אם מתחיל לפרשה חדשה, הלא יתחיל ב"כי יקרא", אך לא יתחיל ב"לא תזרע" פרשה חדשה.

ועוד סביר שענן הסכים לרוב פרשיותינו, ולכן סימן המסרן רק אותם מקומות שבהם חידש ענן לפרשיות אחרות, כמו ב"שמע ישראל", "כי יקרא קן צפור לפניך", לא שחידש ענן סדר אחר ממש, שהרי כמעט לא מציין חילוקי פרשיות אחרות.

שוב מצאתי שבשני המקומות מתחיל "סדר" כבני מערבא. ז"א ש"פרשיות ענאן" הינם מקבילות לסדרים. מ"מ, מסתבר שענן הרכיב בין הפרשיות שלנו ובין סדרי מערבא, שהרי מונה הפסוקים מתחילת ספר דברים ועד הפסוק "שמע".

אף מצאתי שוב במאמר: ANAN'S LITURGY AND HIS HALF-YEARLY CYCLE OF THE READING OF THE LAW עמוד 343, המפרט בתוך "פרשיות עאנאן" גם דברים ו' ד', ושם כ"ב ו'. מדובר אמנם בענן הנודע, אשר קבע לסיים פעמיים בשנה התורה, ועתה נמצאו הדברים מבוארים אף בכתבי יד קראים מהתורה, וכפי שראינו.

המספר של 192, אולי הוא בגלל הפיסקא באמצע הפסוק בדברים ב': ח'. אך בדקתי שוב שם. לכאורה קשה לומר שמניין קצ"ב בגלל הפיסקא, מאחר שאותו סופר אינו פוסק כלל שם. אף בסוף פרשת דברים מונה ק"ה, וכמניין הספרים שלנו. בכך, נלע"ד טפי שהשינוי הוא אמנם באופן חלוקת

מקראות של עשרת הדברות, שייתכנו דרכים אחרות מלבד טעם תחתון - עליון עפ"י המקובל בינינו, ועיין.

עוד מצאנו ספר מזרחי אחר, שהוא קראי כנראה, וגם שם סימנים מיוחדים ב"פרשיות עאנאן": הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 8, קולופון: "... אני זכריה הסופר בן ענן המלמד מארץ המערב נוחו גן עדן ... כתבתי ונקדתי ... זה כתובים למרי יצחק ... בר אפרים הכהן בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושמונים לבריאת עולם". השם "זכריה" נמחק ותחתיו: "משה", המעתיק: משה בן ענן, עמ' 327, 355.

מסתבר גם, אשר מנהג מילוי הרווחים בפרשיות ובשירות כבאותו ספר, מצ"ב, משורש קראי הוא, שכן כנראה נהוג גם בספרי קראים אחרים, ראה המאמר: <https://www.jstor.org/stable/23597778> עמ' 3. לא מצאנו דוגמתו בספרים רבניים. אך יש לציין לשירות שבספריית היברו יוניון קולג', סינסינטי, אוהיו, ארצות הברית Ms. 1, עמוד 68, 101-102, 105. עפ"י מאפייני ההקדשה המפורשת שם בעמוד 72, הרי ייתכן לומר שאף כ"י ההוא קראי.

טענתי היא שאם לא רואים מילואי קישוטים אלו בשום ספר, מלבד לשתי כתבי יד קראים מסופרים שונים, מסתמא יש להניח אשר מדובר במנהג קראי. הלא מצד הדין הרבני, יש להניח רווחים בפרשיות ובשירה, וספק אם סתימת רווחים אלו במילואי קישוטים, לא יפסלו הספר אפילו בדיעבד.

מ"מ, לגבי מה שנכתב בכ"י Ms. EVR II B 8 המדובר בעמ' 5, בתחתית העמוד בסופו, ויש שם איזה שטר, וכמדומה שבסוף חתימה השנייה יש איזה אזכור לישיבת גאון יעקב, ראה המאמר קדמוניות קראים בעמ' 86 על התקופה בה הקראים דווקא, עמדו בראשות אותה הישיבה! ועוד דבר, ראה נוסח אותה ההקדשה, הפותח בשם מפורש, אשר משקף מנהג קראי מובהק, שהיו הוגים שם שמים באותיותיו, ויש לבדוק כל אלה העניינים אצל מומחי הקראות.

מסורה המזרחית

רוב כ"י העתיקים - מזרחיים מצירים פסוק "כי בא" בשני רווחים, אחר "בים" ואחרי "הים" ראשון. גם בכתר כן הוא לפי העדויות. כך גם בשאר ספרי כ"י, שרידים וקטעים, אף עתיקים מאוד המוקדמים לכתר, כמו בקטעים מספר תורה העתיק שבעולם, מסביבות שנת 700 = ד' ת"ס³⁸.

ספר המוגה

מספרי מדע ואהבה, מצוי כיום כתב יד שבסיומו נרשם: "הוגה מספרי אני משה ברבי מימון זצ"ל". כתב יד זה הובא ממצרים לארם צובא על ידי צאצא הרמב"ם ר' יהושע בן מימוני במאה ה-14, והכומר רוברט הנטינגטון רכשו שם בשלהי המאה ה-17. הוא מכר את אוספיו לאוניברסיטת אוקספורד ב-1693, וכתב-היד שמור כיום בספרייה הבודליינית תחת המספר הסידורי "Huntington 80".

38 עיין <http://www.asor.org/anetoday/2018/03/Worlds-Oldest-Torah-Scrolls>, <https://menachemmendel.net/blog/a->, http://old.hum.huji.ac.il/upload/FILE_1371985590.pdf, <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/exodus-1010-thousand-year-old-sheet-from-torah-scroll-to-1615-including-the-song-2092974-details.aspx>, <https://jewishstudies.rutgers.edu/docman/rendsburg/776-bar-loc-torah-scroll-sheet-2019>

חכם אחד³⁹ העיר כלפי המצב בספר המוגה גופו, בשורה הל': שורה זו היא בראש עמוד, וספק קצת אם היא שייכת לשירה. צורתה הכללית של השורה אינה כצורת השירות. יש רווח קטן מן הרגיל לאחר "מי הים", ובסוף השורה נשאר רווח... אבל כאמור לעיל, צורת שורה 30 בספר המוגה אינו דומה לגמרי לצורת השירה, שכן יש רווח גם בסוף השורה, לאחר 'הים'.

מאידך, יש מי שדחה הדברים וכתב⁴⁰: אך בכ"י המוגה, השיטה האחרונה נמצאת בראש דף חדש, ואחרי תיבת "הים" באים נקודתיים לסימן סוף ההלכה כדרכו בכל מקום, ואחריהם הריווח הקבוע המבדיל בין הלכה והלכה וכו' אין ספק שאין זו צורת הרמב"ם [ע"פ בן-אשר] שהרי:

עד כמה שידוע לי, לא נמצא בשום כ"י של הרמב"ם [שוב השגתי צילום רמב"ם פרנקל שלא היה בפני בעת כתיב מכתב זה וראיתי בשינויי נוסחאות שבמקצת כ"י תימנים יש ריווח בסוף שיטה - אבל גם אלו צריכים בדיקה על מהימנותם - אבל בוודאי האמת כאן עם הרוב] ריווח פרשה פתוחה בסוף השיטה האחרונה של שירת הים - ובפרט בכתבי היד התימנים שהוכיחו את עצמם כמדויקים גם בעניין שאר צורת הים, בניגוד לכתבי יד האחרים וכו'.

גם בכתבי יד הטבריינים המדויקים של המקרא, הצורה היא צורת הרמב"ם - ואין להם ריווח בסוף השיטה [כגון כ"י לנינגרד המפורסם, וכ"י המוזיאון הבריטי 4445. OR. ועי' לקמן בצילום ספר תורה עתיק] וכו' ובלי הכרח אין לומר שצורת בן-אשר הייתה שונה משאר כתבי היד המדויקים שבארץ ישראל והסביבה - ובפרט שראינו שבשאר פרטים המוסכמים בכתבי יד המדויקים של הרמב"ם הוא כמותם וכו'.

ופשוט מאד שהשאר ריווח פתוחה בסוף השיטה מקלקלת יופי צורת השירה, ולכתחילה בוודאי לאו שפיר הוא לעשות כן כאשר כתב בגדולי הקדש יו"ד ער"ה סק"י. וכן מוכח מדעת הפוסקים וכו' הרי עכ"פ השאר ריווח בסוף השיטה לכתחילה כעיקר צורת השירה היא חידוש הטעון ראייה גמורה, ואי אפשר לייחס צורה זו לרמב"ם בלי ראייה ברורה שכתב יד המוגה נתכוון לזה וכו' עכ"ל.

טענות אלו טובות, ואע"פ כן נקודה והערה יש בצד השני, אשר יש לעיין עליה, והוא שאם מהשירה היא, אשר אזי מוסכם שלא מתאים ריווח האחרון לאחר "בתוך הים", דבר שמקלקל צורת שירה, והא למדנו: ויהיה סתום בתחל ובתכל, א"כ למעשה הציור ברמב"ם לקוי הוא, אף אם מצייר כך בלי כוונת מכוון להורות דבר בזה, והרי הוא שם מכשול לפני המעינים, אע"ג שאכן נהג כן רק להבדיל בין הלכה והלכה.

ועוד מצאתי מקצת כ"י מזרחיים מסיימים "בתוך הים" לא בסופי השורה, ומעין ספר מוגה הנ"ל, לדוגמה;

1. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 8, עמוד 118. סימנים יש שהוא ספר קראי.
2. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 10 עמ' 71, ויש שם סימני מילוי השורה.

³⁹ ראה המשנה תורה לרמב"ם מכ"י אוקספורד ספר המוגה עמ' 58. סיני ס' עמ' ר"נ.

⁴⁰ <https://forum.otzar.org/download/file.php?id=17319>

3. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 38, עמ' 100-101, ויש שם סימני מילוי השורה.
4. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 59, עמ' 40-41, ויש שם סימני מילוי השורה.
5. הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 24°790, "כתר דמשק", עמוד 41-42.
6. כ"י פריס 53 עמוד 44-45.

עוד כתב מעין העניין, חכם אחר⁴¹: דומה שניתן להביא ראיה נוספת שהפסוק "כי בא" אינו חלק מהשירה לדעת הרמב"ם על פי דרך הכתיבה ב"ספר המוגה". המעיין בו [ימצא?] כי המעתיק כתב בכל עמוד 25 שורות. שירת הים נכתבה כמובן בצורה של אריח על גבי לבינה, ובדרך הבאה: 5 שורות ראשונות בסוף העמוד. בעמוד הבא המשיך המעתיק וכתב 24 שורות מתוך השירה, ואילו בראש העמוד הבא כתב את השורה המסיימת: "את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים". ולכאורה יש לתמוה, מה טעם לא כתב שורה זו בסוף העמוד הקודם, והרי היה יכול לעשות כן, כיון שכתב שם רק 24 שורות. נמצא אפוא כי המעתיק העביר במתכוון את כתיבת השורה הזו לראש העמוד הבא, ונראה שרצה לרמז בזה, כי שורה זו אינה חלק מהשירה. מכאן שכל הפסוק "כי בא" אינו חלק מהשירה.

כ"י ששון 1053

האמנם, בכ"י המזרחי המיוחס, ששון 1053, הנקרא ששון 1, נמצא מקום לטעות ששורה האחרונה מתחלקת לשלשה חלקים כמו שהיה ברמב"ם של מרשיליא "את מי הים - ובני ישראל הלכו ביבשה - בתוך הים".

רק כמה תשובות בדבר;

- רחוק לומר ששונה הוא מחבריו, רקעו וסביבתו, בנקודה הזאת דווקא. ששון 507 למשל, שמצייר כי בא ע"ד מסורת אשכנז, שונה הוא ביותר גם בצורת האזינו, והיא אריח ע"ג לבינה. המסתבר מאוד, כי הטעות שבקונטרס מרשיליא, אינה אלא בפרט יחידי הזה, לפי שברמב"ם מופיע: אֶת מִי הַיָּם - וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵלְכוּ בַיַּבֶּשֶׁה בְּתוֹךְ הַיָּם, והמעתיק רק הוסיף והרוויח "ביבשה - בתוך הים", בשביל להרוויח אריח ע"ג לבינה, ונאמן היה לרמב"ם בכול מלבד זה, ומכאן לצורתו המשונה.
- הרי כבר רמ"ה הלא תמה: וקשה הדבר בעיני, לפי שמצינו כל השטות שבשורה הזאת - אותם שיש בהם ריוח בשני מקומות, לא נמצא באחד מהם בתחיל השטה ולא בסופה יתר מתיבה א'. ומה נשתנית שטה זו שיש בראשה ג' תיבות ובסופה ב' תיב'?
- אין הרווח הקטן הנמצא בין "הלכו ביבשה - בתוך", כמו ריווח הגדול שבין "הים - ובני" ריווח גדול, בעוד "ובני ישראל הלכו ביבשה" הם לא באמצע, בניגוד לכל שאר שורות השירה המשולשות, וכולם ממוצעים ממש, ברווחים ניכרים וגדולים בצדדים. לענ"ד, הריווח האחרון הקטן המדובר, מכיון הוא לסיים בשלהי השורה, והוא מגדרי צורת השירה, ובשביל לא לסיים באמצעית שורה, ההורס צורת שירה, וכמדובר. אבל אינו מחייב שפסוק אחרון הוא מהשירה

⁴¹ במוריה שע"א-שע"ב עמ' ל"ז.

עצמה, ומסתמא אף פסוק ראשון, הוא "אז ישיר", צריך להתחיל ולסיים בו השורה, והלא עכ"פ, מחוברים ומצורפים פסוקים אלו בצורת השירה השלימה.

נוכל ללמוד מכאן, גם מקונטרס מרשיליא להנ"ל, עוד סברה נכונה וחידוש, שאם יש צורך להניח רווח כדי להשוות שורה וכדו', שיש לעדיף להשים רווח זה במקום טעמים המפסיקים, כמו כאן שהושם הרווח בין "ביבשה" ל"בתוך" ולא בין "בתוך" ל"הים".

שלושה עשר פתח

בהלכות ספר תורה (גנזי מצרים): ואיתה נמי באגדתא דקהלת רבתי, ומקצת רבואתא פריש טעמה דשירה, וכן אמר, ויש בשירת הים שלשה עשר פתח כנגד שנים עשר דרכים שנקרע הים לשנים עשר שבטים, ואחד כנגד שכינה, וראש הדף יתחיל בו חמש שטים, וסימניך הבאים ביבשה י"י מת במצרים, אז ישיר בראש שיטה וסופה ויאמרו, עשרה מילין בשיטה כנגד עשרת הדברות.

כתב ע"ז חכם אחד⁴²: וחפשתי היכן הם הי"ג פתחים הנ"ל, הרי בשירה כולה יש מ"ב רווחים⁴³. והנראה שצ"ל שכוונתו לרווחים הגדולים שבאמצע, שהרי נתבאר שהרווחים שבצד הם חצי שיעור של פרשה, ורק הרווחים שבאמצע הם שיעור פרשה. אך גם זה אינו מדויק, שהרי צא וחשוב שישנם י"ד רווחים באמצע, הראשון בשיטה שלישית, והאחרון בשיטה כ"ט, וא"כ איזה מהם השמיטו. ואשר יראה לי הדל, שסב"ל לאגדה זו, שאין פסוק "כי בא סוס" מן השירה, ולכך אין לעשות רווח בשיטה כ"ט בתוך פסוק "כי בא", לפי שאינו בכלל שבשירה, ואפי' אם נאמר שגם לשיטה זו יש לעשות שם רווח מאיזה טעם, מ"מ אין למנותו בכלל הרווחים שבשירה.

והרי מסתבר שאין ראייתו ראייה, אלא שהרווח בשורה המספר כ"ט לרמב"ם ומזרחיים, לאו משום אריח ע"ג לבינה הוא, לא בטעמו ולא בעצמו ובצורתו, וכפי שראינו, ועל כן לא מנה אותו במניין ה"פתחים", והכי מסתברא. מ"מ, אינו נוגע להלכות קצובות ולמובא שם ממנו, מפני שהנ"ל בשם "מקצת רבואתא" אחרים.

חכם אחר כתב בנוסח אחר: בפשטות לא מובנת מה הן הפתחים, ואיך מגיעים למספר 13. ברור שאין הכוונה לרווחים, שיש הרבה יותר מ13, הרי יש 30 שורות ובמחצית מהן יש 2 רווחים ובמחצית יש 1.

לענ"ד, הכוונה שהאריח ע"ג לבינה עושה "צורת הפתח", ולפי הכאר"צ-המזרחיים-רמב"ם שהרווח בשורה כ"ט בפסוק כי בא סוס וגו' ששם הרווח הוא לא באמצע ולא בדרך אריח ע"ג לבנה וכו' יוצא שיש בדיוק 13 צורות הפתח. החשבון הוא כדלהלן. ס"ה יש 30 שורות. שורה ראשונה, כ"ט, ל', אינם בכלל הצורה כנ"ל. = 27. שורה 28 יש בה "ה' ימלוך לעולם ועד" באמצעה, ואין תחתיה צורת הפתח. = 26. חלקה לשנים, יש לך 13 זוגות של צורות הפתח! הרי לנו עוד מקור כצורת כתר א"צ. גם הסבר מסוים על צורת אריח ע"ג לבינה. וגם הסבר אפשרי על מספר שלשים שורות, כדי שתגיע אל ס"ה הנ"ל. כ"ש שהדברים אתי שפיר כפי מסורת אשכנז, ש"כי בא" סדור = רצוף. עכ"פ ודאי שזה דלא כצורת רמ"ה הנהוגה.

⁴² בספר וישם דניאל - סת"ם.

⁴³ (שהוא ענין בפנ"ע).

הדבר מתאים וטוב בדרך דרוש, לרמב"ם על משנת אבות⁴⁴: ואמנם העשרה אשר היו על הים, הרי הם קבלה. וכו' והמופת השני - שאחר היבקעו התקמר, עד שנעשה כדמות תקרה קמורה, ונהיתה הדרך כאילו היא ניקבה במים, והמים מימין ומשמאל ומלמעלה, הוא מאמר חבקוק: "נקבת במטיו ראש פרזו". דבריו מפורשים אף בפ' רס"ג ז"ל – ספר שמות⁴⁵. אכן הוא מדרש רבותינו ז"ל במכילתא עם מקבילות.

כאן גם הסבר יפה על אריח ע"ג לבינה, שבשונה מאריח ע"ג אריח, אין נמצא בה הסבר מפורש בגמרא. אך בעצם, מבואר בגמרא טעם אריח ע"ג לבינה, הוא במגילה⁴⁶: אמר רבי חנינא בר פפא: דרש רבי שילא איש כפר תמרתא: כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, חוץ משירה זו ומלכי כנען, שאריח על גבי אריח, ולבינה על גבי לבינה. מאי טעמא? שלא תהא תקומה למפלתן.

גם בירושלמי - מגילה⁴⁷: רבי זעורה רבי ירמיה בשם רב שירת הים ושירת דבורה נכתבים אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח ע"ג אריח ולבינ' ע"ג לבינה, דכל ביניין דכן לא קאים.

פירוש, שבניין הטוב ויציב וקיים, בונים באריח ע"ג לבינה, ולכך דווקא בי' בני המן עם מלכי כנען, נכתבות אריח ע"ג אריח "דכל ביניין דכן לא קאים", "שלא תהא תקומה למפלתן". הרי שבגמרא שם, ממילא מבואר, שבניין הטוב ויציב וקיים, בונים באריח ע"ג"ל. לכך "כל השירות כולם" באריח ע"ג"ל. להיפוך, לא בעינן טעמא אלא לאריח ע"ג"א בדווקא.

לדוגמא, ראה המכתם⁴⁸: כל השירות כולן אריח על גבי לבינה... וכל בנין חזק דרך [בנ"א: צריך] לבנות אריח על גבי לבינה, וכן שאר השירות שהן דבר זכר ושבח לש"י. אבל זו של בני המן היא אריח על גבי אריח... כדרך בנין רעוע ועתיד ליפול מהרה, כמו שהן נפלו מהרה, ולא היתה תקומה למפלתן.

ע"ע במדרש הביאור, בפר' בשלח⁴⁹, ובמאור האפילה⁵⁰, בטעם אריח ע"ג לבינה. ועוד כיו"ב בכ"י של פירוש ר' סעדיה ב"ר דוד אלעדני למשנה תורה⁵¹.

⁴⁴ ה', ג'.

⁴⁵ עמ' מ"ח.

⁴⁶ ט"ז, ב'.

⁴⁷ פרק ג' הלכה ז'.

⁴⁸ בפ' הר"ן על הרי"ף: ומאי דקאמר שלא תהא תקומה למפלתן, טעמא של דבר, שכשהחומה שוה בשני ראשיה ואין בה בליטות, אין להוסיף עליה ולחזקה, כמו שהיו יכולין אם היו שם בליטות ושיני החומה, שאז יכולין להוסיף על הבנין ולחזקו, וכגון זה שירת הים, מה שאין כן זו שהעמוד הצר שלה כל אחד שוה משני צדדיו וכו' ועיין ס' אור תורה – האזינו.

⁴⁹ עמ' שנ"ז, ובהערה קל"ח.

⁵⁰ עמ' רי"ח בסופו.

⁵¹ (Hunt.372, 361).

ע"כ, כמדומני שלשונו: ומקצת רבואתא פריש טעמה דשירה, הוא "טעם" בלשון הקדמונים, לשון הוספת דברי הסבר ודרוש, לא במובן ה"טעם" אצלנו, היינו סיבה העיקרית. כאן הלא אין נ"ל שזוהי כוונתו, והרי פתח ב"כל השירות", ועכ"פ בשירת הים ובשירת דבורה, וסיים בטעם שירת הים בלבד.

אחד כנגד שכינה

במדרש ש"אחד כנגד שכינה", יש לציין המכילתא⁵²: ואנוהו, וכו' וחכמים אומ' אלוננו עד שאבוא עמו לבית מקדשו. משל למלך שהלך בנו למדינת הים ויצא אחריו ועמד עליו הלך למדינה אחרת ויצא אחריו ועמד עליו כך ישראל כשירדו למצרים ירדה שכינה עמהם שנ' אנכי ארד עמך מצרימה, עלו עלת שכינה עמהם שנ' ואנכי אעלך גם עלה וגו', ירדו לים שכינה עמהם שנ' ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל, יצאו למדבר שכינה עמהם שנ' וה' הולך לפנייהם יומם עד שאבוא עמו לבית מקדשו וכה"א כמעט שעברתי מהם וגו':

ושם⁵³: וכן אתה מוצא כל זמן שישראל משועבדין כביכול שכינה משועבדת עמהם שנ' ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. וכשנגאלו מה הוא אומר וכעצם השמים לטוהר ונאמר בכל צרתם לו צר. וכו' ואומר מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוי ואלהיו. ר' אליעזר אומר עבודה זרה עברה עם ישראל בים שנאמ' ועבר בים צרה והכה בים גלים, ואי זה זה זה צלמו של מיכה.

ר' עקיבא אומר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כביכול אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא עצמך פדית. וכן את מוצא בכל מקום שגלו ישראל כביכול גלתה שכינה עמהם, גלו למצרים שכינה עמהם שנ' הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים, וכו'

ויש להוסיף עוד, כי כשאמרו האחד כנגד השכינה, הלא אין הדבר מבואר איזהו האחד מהם אשר כנגדה. ולענ"ד נוכל לפרש עפ"י מכילתא⁵⁴: וברוב גאונך תהרוס קמיר, הרבית להתגאות נגד מי שקם נגדך, ומי הם שקמו נגדך, הם שקמו נגד בניך. תהרוס קמיר, תהרוס קמינו אין כתיב כאן אלא תהרוס קמיר, מגיד הכתוב שכל מי שקם כנגד ישראל כאלו קם כנגד הקדוש ברוך הוא וכו' ובמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי. אף בספרי⁵⁵: כיוצא בו אתה אומר וברוב גאונך תהרוס קמיר, וכי יש קמים לפני מי שאמר והיה העולם, אלא מגיד הכתוב שכל מי שקם על ישראל כאלו קם על המקום וכו'

יסוד המחלוקת שבין ספרי אשכנז וספרד – כי בא מהשירה א"ל

יסוד ושורש מחלוקת שבין ספרד ואשכנז זו, ודאי היא בשאלה הידועה האם פסוק "כי בא סוס פרעה" חלק היא מן השירה א"ל;

1. רש"י: כי בא סוס פרעה - כאשר בא סוס פרעה וגו'.

ושם בפירוש גיטין⁵⁶: וכי בא סוס פרעה וגו' מפני שבא סוס פרעה וגו' לפיכך ותקח מרים וגו' וכו'

⁵² דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ג'.

⁵³ בא - מסכתא דפסחא פרשה י"ד.

⁵⁴ דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ו'.

⁵⁵ פרשת בהעלותך פסקא פ"ד.

⁵⁶ דף צ' עמ' א'.

רשב"ם: כי בא סוס פרעה וגו' - וניערו בים וישראל כבר הלכו ביבשה בתוך הים, אז ותקח מרים הנביאה וגו'.

ר' יוסף בכור שור: כי בא סוס פרעה: כשבא סוס פרעה, וגם כשהשיב הקדוש ברוך הוא עליהם [את] מי הים - ובני ישראל הלכו ביבשה [בתוך הים] - אז ותקח מרים...

2. ראב"ע פירוש א' - הקצר: כי בא - גם זה הפסוק מהשירה; והטעם, שזה השם תאות לו המלוכה, שעשה פלא בתוך פלא, והשיב מי הים על מצרים; גם ישראל היו אז הולכים בתוך הים ביבשה. שם פירוש ב' - הארוך: כי בא סוס פרעה - לפי דעתי, כי גם זה הפסוק מהשירה, להזכיר הפלא שהיה בתוך פלא, כאשר פרשתי.

שם תהלים פרק ע"ז פסוק י"ז: וכן מן השירה הוא פסוק כי בא סוס פרעה:

3. רמב"ן: כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו - אמר ר"א שגם זה מן השירה, כי היו משוררים ואומרים כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב עליהם את מי הים בעוד בני ישראל הולכים ביבשה בתוך הים, והוא נס בתוך נס. ואיננו בלשון השירה והנבואות.

אבל פירוש, אז ישיר משה, כי בא סוס פרעה ביום ההוא מיד, לא מיום המחרת או אחרי כן. או טעמו אז ישיר, כאשר בא סוס פרעה בים והשיב עליהם ה' מי הים בעוד בני ישראל הולכים ביבשה בתוכו, להגיד כי בלכתם בתוכו ביבשה אמרו השירה וכו'.

4. ראב"ם: מאמר אז ישיר משה (וג') מודעה על השירה והסיבה שסיבבה אותה ותחילת השירה לפי הטעם והאמת עזי וזמרת יה ומפני שהשירה היתה שבח וכבוד ותהלה בתיאור יכולתו אמר בפתיחה עזי וזמרת יה ומפני שנתחלחל בה זכרון גדולת יכולתו במאמר ימינך ה' וג' וברב גאון וג' מי כמכה וג' וכיוצא בזה אמר בחתימה מה שטעמו שיכולתו יתעלה וגדולתו ומלכותו שתוארו אין גבול לסופן אלא הן תמידיות נצחיות ולכן אמר ה' ימלך לעלם ועד. כי בא סוס - גם זה לדעתי כפל הסיבה המחייבת אשר סיבבה את השירה (כלומר) אמר בתחילה כי גאה גאה וג' ועכשיו כי בא סוס.

5. פירושי סידור התפילה לרוקח⁵⁷: ואין ד' בהתחלת ויושע, רמז כשיפול מלכות ד' אז ימלוך לעולם ועד, ולכך סיים השירה בד'. ושם⁵⁸: אבל ה' ימלוך כופלין, הקדוש ברוך הוא מלך בתחילה למלך בסוף כל, ועל כן סיים השירה בה' [ימלוך] לעולם ועד.

6. רבים מהראשונים, אשר אמנם ביניהם אשכנזיים וצרפתיים מובהקים, מנמקים מנהג קריאה הכפולה: "השם ימלוך לעולם ועד", מפני שהוא סיום שירה, וכמחזור ויטרי גופו, הראב"ן, הראב"ה, הרוקח, מרדכי, האגודה, המהרי"ל, אבודרהם, אורחות חיים, כלבו⁵⁹, ובלאו הכי גם ספק אם יש בכל סידורים ישנים בעולם מלפני האריז"ל, מי שאינו מסיים שם, וממשיך "כי בא סוס".

7. ע"ע בס' עקידת יצחק⁶⁰.

8. זוהר בפרשת שלח לך: וכד סיימו יי' ימלוך לעולם ועד וכו'.

⁵⁷ [ל"ו] ויושע.

⁵⁸ [ל"ז] אז ישיר.

⁵⁹ וע"ע בית אהרן וישראל מ"ב עמוד ק"ז.

⁶⁰ שער מ'.

אבקש לשאול, היות וידוע אשר בשירת הים נחלקו המפרשים לגבי הפסוק האחרון "כי בא סוס" וגו', האם מהווה חלק מהשירה או לא, אשר יש אומרים שדווקא מקרא שלפניו: "השם ימלוך לעולם ועד" מהווה חתימה לשירה, האם נמצא אולי איזו סייעתה ואסמכתא בכמו פיוטי הקליר וחבריו, רבותיו ותלמידיו, (ובעצם בפייטנים מכל הזמנים והאזורים), לעניין השאלה הזאת?

טרם ההדרתי את פיוטי ר' אלעזר בירבי קליר לשביעי של פסח, ולכן אין בידי לומר דבר עליו. בדקתי מדגם קטן של פייטנים הכותבים 'סדרים' ליושע (כלומר: סדרת פיוטים ובה פיוט על כל פסוק משירת הים). מצד אחד מצאתי את ר' יוסף בירבי ניסן (ארץ ישראל, בסביבות המאה ה-7 למניינם), והוא ממשיך את ה'סדר' עד 'ותען להם מרים', וממילא אי אפשר ללמוד מה הוא חשב על "כי בא סוס פרעה". מצד שני, מצאתי כמה וכמה פייטנים מאוחרים יותר המסיימים את סדרת פיוטי שירת הים בפסוק 'ה' ימלוך לעולם ועד', וביניהם:

1. ר' שמואל השלישי (מראשי הסנהדרין בארץ ישראל בסוף המאה העשירית וראשית המאה ה-11);
2. ר' אברהם בירבי משה - ראה במאמר המצורף (הוא מחקה את ר' פינחס הכהן, שהוא קדום יחסית - כמאה שנה אחרי הקליר, ולכן ייתכן שזה היה המצב גם אצלו; למרבה הצער סוף הסדר של ר' פינחס לא הגיע לידינו),
3. ובאיטליה, אשכנז וצרפת: ר' שמעון בירבי יצחק (אחרי 'ה' ימלוך לעולם ועד' הוא רוצה להמשיך אבל במקום "כי בא סוס פרעה" הוא כותב שני פיוטים על 'והיה ה' למלך על כל הארץ', 'ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד'),
4. ר' משה בירבי קלונימוס,
5. ר' יוסף טוב עלם
6. ור' בנימין בירבי עזריאל.

פייטני אירופה למדו לכתוב את פיוטיהם מפייטני ארץ ישראל הקדומים (ובראשם ר' אלעזר בירבי קליר), ולכן סביר מאוד שהיה בידם דגם ארץ ישראלי קדום שבו השירה הסתיימה בפסוק 'ה' ימלוך לעולם ועד'. ש' אליצור

אמנם במוריה⁶¹ המרחיב בדבר, כבר מביא ראיות כאלו וכיו"ב מהפיוטים, ואף מסקנתו זהה היא בעניין.⁶²

עכ"פ, מסתבר שדעה הספרדית ש"כי בא סוס פרעה" נכתב אריח ע"ג לבינה, היא סוברת ש"כי בא" מן השירה הוא, בעוד דעה האשכנזית ש"כי בא סוס פרעה" נכתב ברצף וסדר כשאר כתב בתורה, היא אוחזת שאין הפסוק "כי בא" מן השירה.

השאלה הגדולה היא בשיטת רמב"ם מהכתר וכ"י המזרחיים, אשר כעין הפשרה נראית, כאשר מחד כותבת "כי בא" בהפסקות, ומאידך לא בצורת אריח ע"ג לבינה, ולא ברור טעמה ועניינה, והיא מעין החידה.

⁶¹ שע"א-שע"ב עמ' ל"ז.

⁶² ע"ע באסופות י"ד עמוד קפ"ד, פעלים לתורה כ"ו עמוד קמ"ז.

הרי שיטת כתיבת "כי בא" בכתר וברמב"ם, מצויה היא ברוב גדול של מקורות מזרחיים אשר בידינו, מלבד כ"י ששון 507, נקרא אף "כתר דמשק", אשר כותב "כי בא" ברצף גמור, כך כ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 82 עמוד 60-61, הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 138 עמוד 78-79, וגם בכתב-יד של התורה מבוכרה מסוף המאה הט"ו, ובהלכות קצובות מבואר כך. ברם, אף בשרידים וקטעים מספרים עתיקים מאוד המוקדמים לכתר, מפורש ע"ד הכתר. כך בקטעים מספר תורה העתיק שבעולם, מסביבות שנת 700 = ד' ת"ס⁶³.

כתבה כשירה

נ"מ רבה היוצאת משאלה הזאת, אשר אם אין הרמב"ם מתכוון לצורת שירה, הרי שהשיטה הספרדית אשר כותבת אותו בצורת שירה ודאית, אולי פסולה היא לרמב"ם. לכאורה, הדבר מעכב בדיעבד, ע"פ הברייטא בגמרא שבת⁶⁴: מיתיבי: וכתבתם - שתהא כתיבה תמה... פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה, סתומה לא יעשנה פתוחה. [או שכתבה] כשירה, או שכתב את השירה כיוצא בה... הרי אלו יגנזו! ובלשון הרמב"ם⁶⁵: וכל הדברים האלו למצוה מן המובחר, ואם שינה, לא פסל: אבל אם כתב המלא חסר, או החסר מלא... או שכתב פרשה פתוחה סתומה, או שכתב הסתומה פתוחה, או שכתב השירה כשאר הכתב, או שכתב פרשה אחת כשירה, הרי זה פסול, ואין בו קדושת ספר תורה כלל, אלא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות... מעתה הכותב פסוק "כי בא" בצורת שירה, היינו באריח ע"ג לבינה, הרי כתב כשירה.

הנושא בעצמו מדובר בפוסקים, אלא שכולם יוצאים ביד רמ"ה, ונמשכים אחריו⁶⁶, ולא ידעו מנוסח המקורי שבכתר⁶⁷ וברמב"ם, וכבספרו המוגה הנמצא אצלנו, וכמסורת תימן.

עיין

63

[https://www.academia.edu/15011920/An Ancient Scroll of the Book of Exodus The Reunion of Two Separate Fragments](https://www.academia.edu/15011920/An_Ancient_Scroll_of_the_Book_of_Exodus_The_Reunion_of_Two_Separate_Fragments),
[https://www.academia.edu/8794461/The Ashkar-Gilson Manuscript Remnant of a Proto-Masoretic Model Scroll of the Torah](https://www.academia.edu/8794461/The_Ashkar-Gilson_Manuscript_Remnant_of_a_Proto-Masoretic_Model_Scroll_of_the_Torah),
[https://www.academia.edu/18160355/Missing Link in Hebrew Bible Formation](https://www.academia.edu/18160355/Missing_Link_in_Hebrew_Bible_Formation),
[https://www.academia.edu/39590765/More fragments of early Torah scroll come to light](https://www.academia.edu/39590765/More_fragments_of_early_Torah_scroll_come_to_light)

⁶⁴ ק"ג ב'.

⁶⁵ פרק שביעי מהלכות ספר תורה.

⁶⁶ וכן המתואר בס' שו"ת תשב"ץ חלק ג' סימן רע"ג: ובצורת השירה בפסוק אחרון מצינו בספרינו

ידיך	ה' ימלוך לעולם ועד	כי	שיטה אחת
בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים		וישב ה' עליהם את מי	שיטה שנית
הים	ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך	הים	שטה שלישית...

מפורשת כשיטת רמ"ה, וע"ש גרסתו ברמב"ם, ובהערות.

⁶⁷ כנ"ל מכ"י לנינגרד הנכתב ע"פ בן אשר, ומהגהות של ר' ישי עמאדי.

חלק האחרונים⁶⁸ מביאים ראיה ממסכת סופרים⁶⁹: שירת הים שלשים שיטין, אז. לאמר, ורוכבו, לישועה, אבי, שמו, שלישיו, אבן, י"י, קמיר, אפיר, נוזלים, אויב, נפשי, ברוחך, אדירים, כמוכה, פלא, בחסדך, קדשך, אחז, אדום, כל, ופחד, יעבר, קנית, לשבתך, ידיך, בא, מי. ע"כ. הרי מפורש בשני ראשי השורות אחרונות, אשר כי בא מכלל שלושים שיטי השירה הוא.

אך באמת, אף ברמב"ם, אלו הם מכלל אותם שלושים שיטים, ומ"מ אינם בצורת אריח ע"ג לבינה, וכך בשיטה הראשונה הנכתבת כדרכה, וכמפורש בלשון הרמב"ם, ומ"מ נמנית מכלל אותם שלושים שיטים.

מ"מ, מדברי מקצת אחרונים מתברר שיש בשינוי הזה עיכוב בדיעבד, רק השאלה היא אם מהדין, נכתב כשירה, וא"כ נכתב בלא צורת שירה נפסל, אבל אם מהדין נכתב כרגיל, אם נכתב כשירה נפסל.

לעניינינו בפרט, ישנם דברים חשובים בס' מעשה רקח⁷⁰, המעתיק קצת תשובת דבר שמואל⁷¹ בלשונו, ומשיג עליו: וז"ל... שמעתי את כל דברי חכמים, לוחמים במלחמתה של תורה, נעשו כתות - כתות, על תיבת הים' הכתובה בספר תורה בסוף השירה בריש שיטה, ושאר השיטה חלק וכו' הללו אוסרים והללו מתירים וכו' ובכן אבא בקצרה וכו' שלא מצאתי בירור דין פרטי זה בספרי הפוסקים ז"ל, ולבי נוטה להחמיר וכו' ונוסף עליהם להיות שתיבת הים' הנזכרת, שהיא ודאי מכלל השירה, כיון שכתובה בראש שיטה שאחריה, אין רישומה ניכר כלל שהיא כצורת שירה, אלא כשאר כתב רוב דפי ספר תורה, ויקר מקרה להכתב אחר תשלום כל השיטה הקודמת בראש שיטה של אחריה בסוף פרשה, ולהשאיר שאר השיטה חלק לסימן פרשה פתוחה וכו' ולכן אמרתי נכון הדבר לפני האלהים לצאת מידי כל ספק ולתקנו וכו' עכ"ד.

אכן צריך אני לעמוד בדבריו אלה אף שאיני כדאי, יען נפלאו ממני הרבה, וזה דאיך כתב הרב ז"ל שלא מצא בירור דין פרטי זה בספרי הפוסקים ז"ל, והלא דברי רש"י שכתב אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח, מוכח דיותר משיטה אחת בעינן בהני תרתי חלוקי, דהוא הדין והוא הטעם, וזאת שנית דברי הנימוקי יוסף⁷² שכתב 'בשיטות שלימות' כמ"ש לעיל. ואם עדיין לבך מהסס בדבר, בא ואראך דברי ריא"ז⁷³ אשר סביב הרי"ף שם וז"ל, ספר תורה שכתבו כשירה, שעשה השורות האמצעיות ארוכות, והעליונות והתחתונות קצרות, הרי זה פסול, וכן אם כתב השירה כל שיטותיה כשיטות ס"ת פסולה, ע"כ, הראת לדעת דהן הן הדברים ברורים כשמש, דכדי לפסול בהנך תרתי חלוקי, בעינן שיהא השינוי ביותר משיטה אחת בודאי, באופן שכל רואיהם יכירום שהפרשה שדינה להכתב פשוטה, עשאה כשירה ממש, וכן השירה שדינה להיותה אריח ע"ג לבינה, עשאה כשאר הפרשיות פשוטות שלימות, וכדברי הנמוק"י ז"ל...

⁶⁸ שו"ת גינת ורדים חלק אורח חיים כלל ב' סימן ח'. דובר מישרים הלכות ספר תורה פרק ח',

⁶⁹ פרק י"ב הלכה י'.

⁷⁰ הלכות ספר תורה פרק ח'.

⁷¹ ס'י שכ"ה, והוא בדף פ"ד ב'.

⁷² באמת רבי יונתן מלוניל הוא.

⁷³ כבר זכינו במקור דבריו, והוא בפסקי ריא"ז הלכות מזוזה וספר תורה.

ושמעתי מגמגמים ונוטין להחמיר קצת בנדון דידן מדברי הרמב"ם פ"י מהלכות ס"ת, כשמנה הכ' פיסולין שבס"ת, כתב בסעיף ח"י 'ששינה [צורות] השירות', ובסעיף י"ט 'שכתב בשאר הכתב כשירה' ע"כ, ומשמע להו דכל שינוי קאסר איזה שיהיה, אף שאינו בכל השירה אלא בשיטה אחת וכיוצא, ואני אומר כי כשנדקדק דברי רבינו על נכון יתבאר לנו דאין ללמוד דבר זה לנדון דידן כלל, חדא, דמכיון שרבינו כתב לעיל ספ"ז 'או שכתב השירה כשאר [הכתב]', והתם דוקא קאמר, לא חש לשנטעה בזה, וקיצר במובן, וגם בפתח דבריו כתב נמצאת למד וכו' כלומר דקאי אמ"ש בפרקים הקודמים... ועוד לנדו"ד הרי כתב רבינו לעיל פ"ז 'או שכתב פרשה אחת כשירה, הרי זה פסול' ע"כ, הרי לך דלא די לו בשיטה אחת לפסול הס"ת, ד'פרשה אחת' קאמר⁷⁴, ודון מינה ואוקי באתרין כדלעיל... גם מ"ש ז"ל, שתיבת הים' היא ודאי מכלל השירה, וודאות זה איני מכיר... ואתה המעיין מורי ורבי אלופי ומיודעי, עיניך תחזינה משרים, דברי הרב בעל גינת וורדים...⁷⁵ אשר נשא ונתן בדינים אלו בסוף התשובה, הילך לפניך דבריו הנעימים...

וז"ל שו"ת גינת וורדים: עוד נסתפק ספק שני, אם שטה אחרונה של השירה, צריכה להיות כתוב בהפסק ריוח בנתיים, כשאר כתיבת השירה, או אם יכתבנה כשאר התורה, ובדק ומצא בספר ישן⁷⁶, שנראה שראוי לסמוך עליו, ששיטת שלשים שהיא שטה אחרונה של השירה, היתה כתובה בלי הפסק וריוח בנתיים, רק כשאר שטות התורה, ועוד בה שהיה מסיים באמצע השטה.

ולעד"נ לדון בזה כתלמיד לפני רבו, וכעבדא דפכר ידיה קמי מאריה, וארצויי ארצי מיליה קמיה, ואומר אני, שנראה דבר פשוט שגם שטה אחרונה צריכה שתהיה כתובה כתיקון השירה בריוח בנתיים, כי פסוק אחרון דכי בא סוס פרעה, הוא עצמו מכלל השירה, וכיון שכן, הא קי"ל ששירה שעשאה כשאר התורה פסול...

שיורי ברכה⁷⁷: בידי הוה עובדא שקראוני לס"ת, וראיתי בסוף השירה שתי שטות שלמות כשאר הכתב, ועם כי נזכרתי דברי הרב דבר שמואל סימן שכ"ה, לא נמנעתי מלברך אחר הקריאה. ואח"כ

⁷⁴ וכך דקדק הרב דוד קורניאלדי, כמובא ב'שיורי ברכה' לק'. וכ"כ בס' שו"ת זית רענן כרך ב' סימן א': רק גבי עשאו כשירה דפסול בס"ת, הוא שהוסיף הרמב"ם וזה לשונו, 'או שכתב השירה כשאר הכתב, או שכתב פרשה אחת כשירה, הרי זה פסול', הרי שהוסיף בצחות לשונו, בסיפא 'פרשה אחת' ולא ברישא, והיינו טעמא דפשיטא גבי שירה כיון שנתקבל לנו ציורו ודמותו, אזי כל היכא ששינה אפילו בשורה אחת פסול, כמו בכל הפסולין דלא מפלגין בין פרשה שלימה לפסוק או תיבה, אבל היכא דשינה להיפך וכתב כדמות שירה, לא הוי שינוי אלא בפרשה שלימה, משום שכל השירות שבתורה המה פרשיות שלימות, לכן כל היכא שלא כתב פרשה שלימה לא מיקרי עדיין עשאו כשירה. ע"כ. ועי' שו"ת בית שלמה - ענייני סת"ם בעמ' ת"ב. שו"ת יהודה יעלה חלק א' - יורה דעה סימן ש': א"כ מבואר דהרמב"ם בפ"ז הנ"ל שהעתיק לשון הברייטא, הוסיף בלשונו, או שכתב פרשה אחת כשירה, ה"ז וכו'... ומפרש הרמב"ם 'כתבו כשירה' דברייטא היינו פרשה אחת, דומיא דרישא, פתוחה לא יעשנה סתומה וכו'. קסת הסופר כ"ט ב'. מקדש מעט על דעת קדושים דף כ"ו ב'.

⁷⁵ או"ח כלל ב' סימן ח'.

⁷⁶ ספר זה נהג כמסורת אשכנז, אך כבר מצויה היא אף במסורות אחרות, כדברי פנקובר במאמרו הנזכרים לקמן.

⁷⁷ יורה דעה סימן רע"ה, ועיין ספר כסא רחמים עמ' נ'. ס' ענף חיים בעמ' ר"ט. שו"ת אריה דבי עילאי נ"ב א': או די"ל דלכך כתב רש"י והנ"ל שכתובה אריח ע"ג לבנה, דהנה י"ל מסברא דאף דמיפסל אפי' כשכתבה כמו שירת האזינו, מ"מ י"ל דהיינו כשיש היכר גדול בכמה וכמה שיטות דנכתבה כשירת האזינו, משא"כ בשני שיטות בלבד, אפי' הדילוגים מכוונים זה תחת זה, מ"מ י"ל דאין זה בכלל נכתבה כשירה... משא"כ באריח ע"ג לבנה ולבנה ע"ג אריח, אפי' בשני שיטות בלבד גם כן פסולה, וזה י"ל בכונת רש"י ונ"י, דכיון דברייטא סתמא קתני כתבה כשירה, משמע אפי' בשני שיטות לבד, ולכך כתבו כשירת הים, ושכ' אריח ע"ג לבנה ולבנה ע"ג אריח, דשפיר מיפסל אפי' בשני שיטות. ספר סת"ם בעמ' ס': ומה שפסוק אחד נכתב כשירת הים אריח ע"ג לבינה זה לא נחשב כשירה, כיון

נתישבותי, וראיתי בספר מעשה רקח דשקיל וטרי על דברי מהר"ש אבוהב, ולפי דבריו בנ"ד נמי פסול. ואני אומר לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא הספר כשר כל שלא כתב כל השירה כשאר הכתב. והכי דייקי דברי הרמב"ם פ"ז הס"ת דין י"א, שכתב או שכתב השירה כשאר כתב, או שכתב פרשה אחת כשירה ה"ז פסול. נראה דלא מפסיל אלא בכתב השירה כלה כשאר כתב, דומיא דכתב פרשה כשירה, דלא פסיל אלא בפרשה אחת. וכ"כ ריא"ז אם כתב השירה כל שיטותיה כשיטות ס"ת פסולה. עכ"ל. ותו לא מידי. הרד"ק⁷⁸ בהגהותיו כ"י.

שיטת מחקרי ימינו

מעתה, נשוב אל שאלתנו העיקרית, שעדיין העניין הטעון הסבר והבנה הוא ליישב הגרסה האמתית שברמב"ם, בהתאם למסורה הטברנית, וכ"ה בספרי התימנים, אשר בה נמצא בכ"א מהשורות אחרונות רק ריווח אחד, דהרי ממה נפשך, כי אם מהשירה היא, צריך אריח ע"ג לבינה, וכסברת רמ"ה והבאים אחריו, וא"ל, א"צ שום ריווח, ע"ד השיטה הראשונה, וכמסורה האשכנזית של אז.

הפרופ' יצחק פנקובר כותב⁷⁹: ולגבי "כי בא סוס", אכן כפי שצינתי במחקריי⁸⁰, וכן כפי שציין ד"ר פרץ⁸¹, מסורת אשכנז בימי הביניים הוא לכתוב אותו ברצף, לפי ההשקפה שאינו חלק מהשירה. לעומת זאת בספרד, נפוץ המנהג לכתוב אותו כשאר השירה, לפי ההשקפה שהוא חלק מהשירה (אלא שזה גרם להם להפריד בין "בתוך" לבין "הים" בסוף השורה). גם במזרח, תפסו שהוא חלק מהשירה, אלא שלא רצו לכתוב שורה 30 בשלושה חלקים, מכיוון שלא רצו להפריד בסוף השורה בין "בתוך" לבין "הים" (שהרי כפי שברויאר הדגיש, הרווחים קובעים את ההפסקות בשירה), ולכן כתבו שורה 30 בשני חלקים...

תפיסה הזו בנויה היא בפירוש על שיטת ר"מ ברויאר מעניין הרווחים והסתומות, שלדעתו הם יסוד ועיקר כל הצורות של השירות, ואילו האריחים והלבינים 'אינם אלא סידור נאה של הכתב והרווחים'⁸². ממילא, במקום סתירה והתנגשות שבין החלוקה התחבירית ובין החלוקה הצורנית והסימטרית, ודאי שעדיפה התחבירית. אך לקמן התקשינו בשיטה הזאת מאוד, והוכחנו בפשטות שהעיקר בשירות מתקיים בצורתם, ודווקא רווחיהם אינם אלא לרווחא דמילתא, ע"ד המפורש בטור יורה דעה⁸³: צריך ליזהר בשירות, שלא לעשותה כשאר הכתב, שאם כתב כשאר הכתב, או כתב שאר הכתב כמותם,

דלא נכתב הרבה [שורות] כך רק חדא שורה הוי כן אינו נקרא כתיבה כשירה. מקדש מעט על דעת קדושים דף כ"ו ב'. איגרת רבי אברהם חסן - נספח ב'.

⁷⁸ הרב דוד קורינאלדי. ע"ע במוריה שע"א-שע"ב עמ' כ"ט, רמב"ם מכ"י אוקספורד - הספר המוגה עמ' 57, ובקובץ 'עץ חיים' י"ח עמ' פ"ב, ובמכתב ר"ד יצחקי 'לכבוד רבי שלמה אידלשטיין'.

⁷⁹ במכתב מכ"ג מרחשוון ה'תשע"ח.

⁸⁰ יש לעיין על: נוסח התורה בכתר ארם-צובה - עדות חדשה, "A Bukharan Pentateuch Manuscript from the End of the Fifteenth Century (with an Appendix on MS Geneva, Geniza 99)", Israel – The Prof. Israel Yeivin Memorial (Heb) pp.155-178, Volume, Jerusalem 2011. (<https://www.kedem-auctions.com/he/node/31385>). http://www.hum.huji.ac.il/upload/FILE_1371985590.pdf

⁸¹ פרץ יוסי – מבנה שירת הים, בעמ' 190.

⁸² כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, עמ' 28, וע"ע לקמן.

⁸³ סימן רע"ה.

פסולה, ומיהו נראה דוקא שכתב השירה כשאר הכתב בלא פיזור, אבל שינה בפיזור ממה שנהגו, לא פסל, ובלבד שיהא אריח על גבי לבינה.

היוצא מזה הוא, אשר כתיבת "כי בא" בלא אריח ולבינה, הוכחה היא שאינו מהשירה. העובדה היא שהשיטה הנהוגה לכתוב "כי בא" באריח ולבינה, חידוש רמ"ה היא, אשר סבר כך בדעת רמב"ם, אך לא מצאנו סימוכין רבים לדבר בכ"י הישנים. מאידך, דעה הכותבת "כי בא" ברצף, מצויה היא אף במסורות מזרחיות קדומות, מלבד הסכמת רוב גדול שבכ"י אשכנזיים. ממילא מסתבר שהכול מודים בקדמונים אשר "כי בא" אינו מהשירה, ולא חלקו הספרים אלא בפרטי כתיבתו, ואך בשיטת רמ"ה נתחדש שהוא מהשירה.

הטענה התחבירית, שמבחינה הגיונית א"א לחלקו באריח ע"ג לבינה היא בלתי הכרחית, ואפילו במידה והחלוקה העניינית מחייבת, וממילא לא יכלו הקדמונים לדעתם לכתוב "כי בא" באריח ולבינה, עדיין לאו ראייה היא שהוא מהשירה, אלא אפשר ששתי הטענות מוצדקות, אשר "כי בא" אינו מהשירה ואינו מחייב באריח ולבינה, וגם בלאו הכי א"א כלל לכותבו באריח ולבינה.

המסתבר יותר שהיותו בלתי יכול לחלקו באריח ולבינה, היא בעצמה הוכחה למעמדו, מפני שבמקרא תמיד כתובי השירה הם מתחלקים מטיבם. אף בסגנונו ועניינו, הרי פסוק "כי בא" אינו בא במילים רמות, או בקצב ובשיקול, ככל מקראי השירה לפניו וכפסוקי שאר שירות, אך כתוב באופן סיפורי פרוזאי, כעין ההבדל בין התחלת ספר איוב והמשכו. ברור גם אשר בפסוק יי' ימלוך לעולם ועד, הבלתי שייך ישירות אל עניין השירה, הוא מכוון מעין הכרזת מלכות⁸⁴, שבה נחתמת שירה הזאת. כמו"כ קיימות ראיות מכריעות אחרות⁸⁵, כי יי' ימלוך לעולם ועד היא חתימתה. עכ"פ, לדברינו השאלה חוזרת, איך לבאר צורת כתיבת "כי בא" במסורה הנ"ל שבכתר וחבריו ברמב"ם ובספרים תימניים.

יש לציין עוד דברים מחכם אחד הכותב ע"ז⁸⁶: צורה זו אינה מתאימה ל"אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח". לאמור, לכאורה לפי צורה זו עולה שהפסוק כי בא אינו חלק מהשירה. ואכן כך מובא בשם ר"י בשירי, מחכמי תימן שפעלו לפני כשלוש מאות שנה: "סוף שירת הים עד ה' ימלוך וכו', אבל פסוק כי בא סוס פרעה אינו מן השירה, לפיכך נשתנית צורתו".

גם חכם אחר⁸⁷ שנתקשה מה טעם שונות שתי השורות האחרונות בצורתן משאר שורות השירה, הסיק: "מתוך חומר הנושא שמא יש לומר שלכך נהגו הסופרים לשנות שיטות אלו הואיל ונשתנו בתכנון משאר השירה, כמו שהשיטה הראשונה כותבין אותה כדרכה מפני שהיא אינה מן השירה ממש אלא היא הקדמה לשירה, כמו כן יש לשנות צורת הפסוק כי בא סוס פרעה וגו' הואיל ויש מפרשים שהשירה שאמרו משה וישראל מסתיימת בפסוק ה' ימלוך לעולם ועד", ועוד האריך בזה. אלא שלדבריו עדיין יש מקום לעיין, מה טעם נשתנתה הכתיבה של שתי השורות האחרונות הללו, מהכתיבה של השורה אז ישיר, שהרי אלו וגם זו אינן חלק מהשירה וכו'.

⁸⁴ כלשון ס' מעשי ה' - מעשי מצרים פרק כ"ג: ולכך הכריזו מלכותו, ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד.

⁸⁵ כמבואר במוריה שע"א-שע"ב עמ' ל'.

⁸⁶ שם מוריה שע"א-שע"ב עמוד ל"ו.

⁸⁷ רנ"א רבינוביץ.

ברם לענ"ד, זו לא קשיא, שכן הכותרת לא שייכת כלל לשירה עצמה, ומינה ובה, והרי הפסוק: אָז יִשְׁרָאֵל מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לֵי' וַיֹּאמְרוּ לֹא־מֶר, מִצְהִיר וְאוֹמֵר שֶׁהַשִּׁירָה הִיא אַחֲרֶיהָ, וְכִמוֹ סוֹף פֶּרֶשֶׁת וִילָךְ: וַיִּדְבֹּר מִשֶּׁה בְּאֶזְנֵי כָל־קֶהֶל יִשְׂרָאֵל אֶת־דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תִּמָּם: וְכִיוֹ"ב אַחֲרֵי הָאֲזִינוּ מִיד: וַיָּבֹא מִשֶּׁה וַיִּדְבֹּר אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַשִּׁירָה־הַזֹּאת בְּאֶזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשֵׁעַ בֶּן־נֹון: לֹא עָלָה עַל דַּעַת אָדָם לְכַלּוֹל אוֹתָם בַּשִּׁירָה. הַפְּסוּק "כִּי בֹא" מֵאִידֶךְ, בְּכָל אֹפֶן הֵנוּ הַמִּשְׁכָּךְ יִשִּׁיר אֶל שְׁלֹפְנֵינוּ, וְתִיבַת "כִּי" מִחֲבֵרֶת תִּמִּיד.

מֵאִידֶךְ, יֵשׁ לְצִיִּין עַל כִּי אֲשַׁכְנְזִים רַבִּים אֲשֶׁר שֵׁם מֵהַפְּכִים דָּבָר זֶה, וּמִצִּיִּירִים אֲזִי יִשִּׁיר בְּאֵרִיחַ ע"ג לְבִינָה, וְאִילוּ פְסוּק "כִּי בֹא" מוֹפִיעַ אֲצִלָּם בְּרִצָּף מְסוּדָר כְּשֶׁאֵר כְּתֹב בַּתּוֹרָה, וְטַעַמָּם מִסְתַּמָּא בְּאֲשֶׁר "כִּי בֹא" לֹא שִׁיךְ כָּלִל לַשִּׁירָה עַפ"י שִׁיטָּתָם, וְאִף אֲפֶשֶׁר שֶׁפֶּרֶשָׁה נִפְרְדָה הִיא, מִבּוֹא לְכַתּוּב "וְתִקַּח מֵרִים", בַּעֲוֹד הַקְּדָמָה "אֲזִי יִשִּׁיר" וְדֹאֵי שִׁיךְ לַשִּׁירָה הִיא מִצַּד עֲנִינּוֹ, וְהֵא ע"כ פְּתִיחָה הִיא אֵלֶיהָ, וּמוֹצֵא מִקּוֹרָם בְּרִשִּׁימָה רֵאשִׁי שִׁיטִּים אֲשֶׁר בִּהְלָכוֹת קְצוּבוֹת כִּפִּי הִבְנַתָּם.

מעין השירה

ע"כ, בשיטה המזרחית והרמב"ם, נוכל להוסיף וליישב, ששיטת ריווח אחד מצויה היא במקרא בכל אותם מקומות שמצד הדין לא בגדר שירה הם, ומ"מ מעין⁸⁸ סימן השירה וזכר שירה נמצא בהם, והוא טעם מנהג ריווח אחד. כך ראינו בהאזינו ובספרי אמ"ת כולם, אשר כתובים באופן הזה, וע"ד מסכת סופרים⁸⁹: אבל בשירות דוד שבשמואל ובתילים לא נתנו חכמים שיעור, אבל לבלר מובהק מרצפן בפתיחות באתנחיתא וסופי פסוקים; וכן תילים כולו, ואיוב ומשלי. ע"כ. הכותרות⁹⁰ שבספרי

⁸⁸ ע"ד תוספות בבא בתרא י"ד ב': ואומר ר"י, דמשום הכי כתבו [לאיוב] בהדי תהלים ומשלי, לפי שהוא מענין אחד, כתובין מעין שירה, ומקראות קצרים, וניגון אחד, דבימיהם היה ניגון... ע"ע בתוספות ישנים שם.

⁸⁹ פרק י"ב הלכה י"ב.

⁹⁰ או ה'כתובות'. ועי' מקרא ע"פ המסורה, מידע על מהדורה זו, פ"ב: בספרים משלי ואיוב יש 26 כותרות הכתובות באמצע השורה (כותרות ממורכזות) בכתר ובכתב־היד הקרובים לו. צורת הכתיבה המיוחדת הזו לא קיימת כלל בשאר ספרי המקרא. מדובר על כותרת אחת בספר משלי (י', א'; "מִשְׁלֵי שְׁלֵמָה") ועל הכותרות לרוב המענות בספר איוב. בדרך כלל באה הכותרת בשורה הראשונה לאחר הפרשה הקודמת (בלי רווח של שורה ריקה ביניהן), והיא ממוקמת באמצע השורה בערך (עם רווח לפניה ולאחריה). אבל שתי הכותרות הממורכזות האחרונות שבספר איוב (מ', ג'; מ"ב, א') באות אחרי רווח של שורה ריקה.

יש גם 3 כותרות של מענות בחלק האחרון של ספר איוב שהן יחסית ארוכות, ולכן הן אינן ממורכזות אלא ממלאות את כל שורתן מתחילתה ועד סופה (כולל רווח קטן אפשרי באמצע כנהוג בספרי אמ"ת): ל"ב, ו' (הכותרת הארוכה ממלאה את שורתה, והיא באה לאחר שורה קצרה שהסתיימה קרוב לתחילתה); ל"ח, א' (הכותרת הארוכה ממלאה את שורתה לאחר שורה ריקה); מ', ו' (הכותרת הארוכה ממלאה את שורתה הבאה לאחר שורה ריקה [בתחילת הטור הראשון שבדף]).

תופעת הכותרות הממורכזות אופיינית לשאר? בכתב־היד הטברנים האחרים הקרובים לכתר. הכותרות נכתבות באמצע גם בכת"ל, אמנם יש בו פחות הקפדה אסתטית לסיים את הפרשה הקודמת בסוף שורה, ולפעמים נשאר רווח גדול בסופה. יש בו גם כמה מקומות נוספים שבהם יש רווח של שורה ריקה לפני הכותרת הממורכזת. בכת"ש¹ הכתיבה רשלנית יחסית, ויש בו מקומות חריגים שהכותרת אינה ממורכזת כלל, אלא נכתבת מתחילת השורה ברצף פשוט עם הטקסט לאחריה...

כל מה שנאמר בסעיפים הקודמים, לגבי חלוקת הפסוקים בספרי אמ"ת ע"פ פיסוק הטעמים – נכון הוא ככלל, אבל הוא לא נכון לגבי כותרות המזמורים בספר תהלים. כותרות אלו יוצאות מן הכלל בגלל שיש הוראות מסורה מובהקים לגבי הרווחים הבאים אחריהן: לפעמים רווח באמצע השורה לאחר הכותרת (פרשה סתומה), לפעמים רווח עד סוף השורה לאחר הכותרת (פרשה פתוחה), ולפעמים אין רווח כלל לאחר הכותרת. לעומת שאר הרווחים

בִּים דִּרְכָךְ

אמ"ת רובם נכתבים רגיל, בלא שום ריווח, וכ"ה אצלנו בשיטה הראשונה, היא אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר, שמשמשת כותרת אל שאר כל השירה⁹¹. הפסוק "כי בא" אינו מהשירה, ומ"מ לא מצאנו בשום מקום⁹², מלבד הכותרות שבראש, אשר תשתנה הצורה, ושפרשה הפותחת כשירה, נהפכת אל כתב רגיל באמצעה, וקלקול צורה הוא לדעת זאת. אשר בכן נקבע בפסוק "כי בא" שיטת ריווח אחד, המקיימת מעין סימן השירה הנ"ל, אך לא אריח ע"ג לבינה, הפוסלת כאן לפי הלכת כתב כשירה.

האזינו וספרי אמ"ת "מליצה" הם, אשר כתובים בדרכי המליצה, ומצד הדין לא מוגדרות כשירה, וע"כ נכתבים בריווח א' כזכר שירה, ולא באריח ע"ג לבינה. הל' "שירה" הכתוב בהאזינו ר"ל מליצה, ואינו דומה לל' "שירה" הכתוב באז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר, שהיא שירה המושרת ממש. מסתבר שאף פסוק "כי בא" משמש מעין סיומת אל השירה, וגם בה נמצאו סימני מליצה המתאימים אל כתובת מסיימת: ורק⁹³ הפסוק המסים את השירה הוא קריאה המזכירה את ה' בלשון נסתר ה' ימלך לעלם ועד... השירה נתונה בתוך המסגרת של כתבת פותחת וכתבת מסיימת, בכתבת המסיימת שלש שורות, וכל שורה מסיימת "ים": בים, הים, הים... סגנון זה החוזר בכפילות ושילוש שאינו מופיע בשירה עצמה, הינו משמש אות וסימן הסיומת⁹⁴. אילולא מסורה הטברנית שבידינו, הייתה האפשרות אפוא אולי שנערוך "כי בא" באופן הזה:

כִּי	יִּמְלֹךְ לְעֵלָם וְעַד	
וַיָּשָׁב יְיָ עֲלֵהֶם	בִּים	בָּא סוֹס פָּרְעָה בִּרְכָבוֹ וּבִפְרָשָׁיו
וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּיבֶשֶׁת	הִים	אֶת מִי
	הִים	בְּתוֹךְ

למעשה, המסורה הטברנית אולי כוונה וקבעה הפסוק "כי בא" באופן המבליט "ים" באמצע בתחילה ובסוף, כזה:

כִּי	יִּמְלֹךְ לְעֵלָם וְעַד		
	בִּים	בָּא סוֹס פָּרְעָה בִּרְכָבוֹ וּבִפְרָשָׁיו	
וַיָּשָׁב יְיָ עֲלֵהֶם			

בספרי אמ"ת שהם עניין של רשות, הרווחים הבאים אחרי כותרת נחשבו לחובה, ויש להם ביצוע נאמן בתוך כתר ארם צובה... וע"ע בתנ"ך – ברויאר עמ' שצ"ז. דעת מקרא תהילים א' עמ' 31, משלי עמ' 110, איוב עמ' 33.

⁹¹ עיין ספר כח שור דף ע"ג ב', ע"ד א'.

⁹² ראה חבצלת השרון שמות בעמ' רמ"ט, דברים בעמ' ש"פ בעניין הכתוב בסוף כל שירת דבורה: וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ אַרְבָּעִים שָׁנָה. ועיין נביאים - מנחת שי, גם בכתר א"צ. לקמן נאריך יותר בדבר.

⁹³ דעת מקרא ד' עמ' רפ"ה.

⁹⁴ כעין הכתוב בפירושי סידור התפילה לרוקח [ל"ב] הללו אל בקדשו: ומה שכופלין 'כל הנשמה', לפי ששם סיום כל התהילים, כמו שכופלין ה' ימלוך ששם סיום 'ויושע'. ספר ליקוטי הפרדס מרש"י ענין מוצאי שבת: נהגו לכפול אורך ימים אשביעהו כדי ליתן חילוק בין אלו הפסוקים לסדר קידושא הבאה אחריה', שכן דרך ומנהג המשלים דבר, צריך להוכיח סיומו, ובמה יוכיח, בכופלו פסוק האחרון ב' פעמים. אף בלשון המקרא: אפריון פרשת בחקותי: וביום השלישי שהוא הסיום ג"כ יאמר כפל, כי כן הוא הדרך להאריך בסיום הדבר ולכפול כמו אמן ואמן... גם במדבר פרק ט"ו: אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים, אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם:

הַיָּמִים	וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הֶלְכוּ בִּבְשָׁה בְּתוֹךְ			אֶת מִי הַיָּמִים
-----------	---	--	--	----------------------

מכאן להבנה נוספת. שיטות אחרונות שבשירה נכתבות כפי הרמב"ם בצורה הזאת:

בא	סוס	פרעה	ברכבו	ובפרשיו	בים	וישב	י	עליהם
את	מי	הים		ובני	ישראל	הלכו	ביתוך	הים

ודאי שאין המדובר בלבנה ע"ג לבנה האמור בעשרת בני המן עם מלכי כנען. המסתבר, שגם דבר זה לעיכוב בדיעבד, כי הרי מצורת עשרת בני המן עם מלכי כנען נמצא מבואר, שאף לבינה ע"ג לבינה היא צורת שירה, וכתב כשירה הרי ייגנז, ע"כ בהכרח שלא יכתוב אלא באופן הנ"ל, שאיננו בכלל לבינה ע"ג לבינה.

וישב יי"י "ובני ישראל"

1. בספר Introduction of the Massoretico-critical edition of the Hebrew Bible⁹⁵ פורסם לראשונה רשימה בבליית מיוחדת אשר כוללת כל הפרשיות סתומות שבתורה, ובסופה המחלוקות של נהרדעי כלפי הרשימה ההיא. זו הייתה הרשימה הראשונה המסודרת שנודעה על מניין הפרשיות שבתורה, לבד רשימת רמב"ם מתוך כתר ארם צובה הארץ ישראלית, שמנהג ישראל כיום נקבע ע"פ.

עכ"פ, מפורש שם חידוש גדול, שבין הסתומות מספר שמות, מונה אחר סתומה "ויהי בשלח": וישב יי"י, "ובני ישראל", שמכוונות לפסוק: כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה בְּרֶכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו בָּיָם - וַיָּשֶׁב יְיָ עֲלֵהֶם אֶת־מִי הַיָּם - וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הֶלְכוּ בִּבְשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם: אף במחלוקות נהרדעי שבסוף, פרשיות אלו לא מופיעות, שמלמד כי אינם חולקים בהם.

לעניינינו, דבר רבתי גילו בזה, נפלא ביותר: כאן נמצא לראשונה המקור של צורה המשונה המזרחית שבפסוק "כי בא סוס פרעה", ואולי מוצאו בספר תגי המתאים לזה. המתברר, שלא מדובר כלל בצורת שירה, ואינם אלא סתומות אשר מעכבות. ממילא, להוסיף עוד ריווח בו במקום, פירושה ומשמעה הוספת סתומה נוספת שלא במקומה, והיינו מלבד עניין עשאה כשירה הפוסלת, שהרי ישנם מקצת אחרונים מדייקים ברמב"ם, אשר רק כשפרשה השלימה נעשית כשירה נפסל. אכן, הרב ברויאר ז"ל מעצמו סבר שכל הרווחים בשירה הם סתומות, דבר מחודש ביותר. אדרבה, הרי כאן נרשם וישב יי"י "ובני ישראל" דווקא. יוצא אפוא ממקור זה העתיק, אשר "כי בא" אינו מהשירה, וצורתה המיוחדת מדין סתומות, כל עומת שאר רווחי השירה, הבאים משום אריח ע"ג לבינה.

הרי שם אחרי המחלוקות מופיעה הוראה: כול סתומין ושדן להון ו' בין פסתא לפסתא. ר"ל שבכל מקום מחלוקת, מקיימים פרשה ומסמנים ו' בין דף לדף בספר תורה, להראות שתלויה היא במחלוקת. מסקנה היוצאת מרשימה ההיא, אשר וישב יי"י "ובני ישראל" לדברי הכול סתומות וא"צ לסמן ו'.

מאידך, בידינו היום שני ס"ת ספרדיים עתיקים, אשר שרדו בהם סימני הנונים פשוטים ורישומם, ובשניהם ישנו סימן ו' סמוך לפסוק "כי בא";

⁹⁵ <https://archive.org/details/introductionofma00ginsuoft> עמ' 976.

2. אחד מהם, ס"ת מיוחד המפורסם מבולוניה, העתיק שבעולם בשלמות, ולגביו מ"כ⁹⁶: בקטעי הצילום מתוך ספר התורה מבולוניה ניתן להבחין ב-5 ציונים בצורת נון סופית בגיליון מצד ימין. להלן נציין סימנים אלו בביטוי "נון פשוטה" (להבדיל מסימן נון כפופה הנמצא בתורה לפני ולאחרי פרשית "ויהי בנסע") ואלו הם מופעי נון פשוטה שזיהינו בקטעי הצילום אשר לפנינו וכו' פרשת בשלח - שירת הים שורה לפני אחרונה, פרשת בשלח - שירת הים שורה אחרונה וכו' לגבי שני מופעי נון פשוטה בגיליון בשתי השורות האחרונות של שירת הים שאינם מופיעים בקרית ספר – נראה לנו כי הם קשורים לנושא הספק בקיום פרשיות סתומות בשורות אלו, (ראה רשימת פרשיות סתומות כ"י JTS לוצקי L715 סימון "מס 51" הכוללת פרשיות "וישב יי", ובני ישראל") ויתכן כי אי ציונם בקרית ספר נובע מכך שהמאירי מפרט את מבנה שירת הים בחלק הראשון של קרית ספר ולא בפירוט לפי פרשיות בחלק השני של ספרו.

3. ועוד ס"ת מספרד⁹⁷, ממחצית שנייה למאה הי"ג, שם מצוין נון" גם ב"כ בא". מסתבר אפוא שמדובר במסורת כל שהיא, אשר רווח בספרד הקדומה.

הרי מסתבר ודאי שסימני הנונים פשוטים אלו בספר בולוניה ובעוד ספר ספרדי קדום ב"כ בא" שזכרנו, רומזים לאותה המחלוקת, אם פסוק "כי בא" יש בה הפסקה וסתומות א"ל⁹⁸, אך לכאורה הנם מלמדים שהשתמשו ברשימה השונה קצת משלנו, ומציינת מחלוקת בדבר, שהרי רשימתנו מונה וישב יי"י "ובני ישראל" ללא שום מחלוקת. רשימות אחרות אמנם אינם מונים אותם, אבל מסתמא אלו הסופרים נהגו בסימוניהם לפי רשימה המסודרת, כמופיע ברשימתנו בסוף, וכמו הסופרים בימינו.

4. ועוד מן השמים ראינו מציאה נפלאה, היא בכ"י אשכנזי ידוע בייחודה, לייפציג 1, שמלבד הפירוש רש"י המיוחס שם ביותר, גם מתועדים שם רשימות מסורה אשכנזיות עתיקות ובלעדיות.

אם טעו - טענו עד עתה "לאו דווקא", על הרשום בין המילים "בִּים – וישב" כאן, קשה להתווכח. (בין "הים – ובני" אינני יודע אם ניכר רישום ס' או לא, עיין היטב שם. אף כל השירה המצוירת שם, רבו בה החידושים).

5. בכ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 19, עמ' 159-161 נמצא סמך לסתומות "כי בא":

ידין	יי"י ימלך לעלם ועד	כי
מעבר של עמוד		
בא סוס פרעה	ישראל מים סוף	אם שמוע תשמע
ברכבו ובפרשיו		
בִּים - וישב יי"י		
עליהם את מי הים		
- ובני ישראל הלכו		
ביבשה בתוך הים		
ותקח מרים הנביאה	כי מרים הם על כן	במצרים לא

⁹⁶ <http://imhm.blogspot.com/2013/07/blog-post.html>

⁹⁷ קלין, נתן, קליבלנד, אוהיו, ארצות הברית Ms. 1, עמוד 25. ע"ע בס"ת כתיבה הספרדית פרמה 3601 עמ' 71 תיקון לכיוון המזרחיים.

⁹⁸ ע"ע פנקובר <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004415614/BP000013.xml>

6. בכ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR I Bibl. 48, עמ' 70-71, בפשוטו מקיים ריווח בין "הים - ובני ישראל", לא בין המילים "הים וישב".
7. בכ"י מינכן 212⁹⁹ עמוד 101 "כי בא" רצוף וסדור, מלבד ריווח בין המילים "בים - וישב". ראש שורה העשרים ותשע: סוס.
8. אף כיו"ב בכ"י הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 34°5827, עמ' 28-29, בין "הים - ובני".

עכ"פ מסתבר כי מדובר בתגלית של ממש בס"ד, כי הרי מאות רבות של שנים, איש לא ידע פשוט צורה הייחודית שברמב"ם ובמזרחיים, ואכן להלכה ולמעשה, הכול שינו, מלבד התימנים הנאמנים לרמב"ם בצורתו המדויקת. אני הקטן גם טרחת הרבה להבין העניין. הרי הכול מודים שלפנינו צורה משונה, ולולא המציאות שלפנינו ברמב"ם וכו' לא היה אדם בעולם מגיע לזה לבד. רוב עולם אמנם שינה הצורה בפועל, מפני הקושי שלא עמדו על סודו. מאות שנים אנשים אומרים סברות והשערות, אם מהשירה היא א"ל, אבל אף אחד לא ידע באמת, מהיכן הגיעה הצורה הנפלאה הזאת. לכאורה, הכול ברור כעת;

1. רשימה הזו בעצמה, הלא מודפסת כבר אצל גינצבורג לפני יותר מק' שנה. השאלה היא, מהי משמעותה, ומה המונח בה. הרי כספי שפטר אל נכון כוונת אותם סתומות ופרסמם, אך לפרש עניין הנונים פשוטים בס"ת של בולוניה הינו מתייחס, ומקצר וסותם דבריו וכוונתו מאוד, ולא עמד על שלפנינו פתרון חידה היסטורית. מלבד היותם "סתומות" לרשימה ההיא, שע"כ באו הנונים פשוטים, לא ביאר דבר.
2. אף פנקובר שהרחיב במאמרו בעניין הנונים פשוטים, מציין לדברי כספי, אך דעתו מקדמת דנא, שכבר כתב ופרסם דעתו מלפני שנים, אשר "כי בא" לכתר, מן השירה הוא, ע"כ לשיטתו מפקיע פשוטה, וביאר כי אותם סתומות ברשימה הנ"ל לאו דווקא! אינם סתומות, אלא מרווחי השירה (נגד כספי). התמה לדבריו הדחוקים, אשר אי הכי מדוע לא מנו ברשימה ההיא אף כל שאר רווחי השירה. הרי המציאות שכ"י רבים טועים במקומות רווחי האריחים והלבנים.
3. אמנם, אף בלאו הכי קשים דבריו, מפני שפתיח אותה הרשימה, ה"ה "נתחיל בסתומין", "כולן סתומין" וכו' מתחילה ועד סוף, ואילו הוא מדעתו מוציא אלו מפשוטם, בלי יסוד. ודאי שעליו הראיה.
4. ועוד, הרי מתוך כל 63 נונים פשוטים בס"ת של בולוניה, הינו מחדש ש61 שייכים לפרשיות ושניים אלו לא! מי יאמין לו?! והרי פנקובר בעקבות דברי כספי, יפה הסביר דבר אחר, שאותם נונים פשוטים מסמנים מחלוקת, מפני המנהג באשכנז, ששורשו במזרח, ע"ד כ"י ששון 507 לא להשאיר רווח. נמצא אפוא עוד דוחק לדבריו, מפני שכל שארי הנונים פשוטים מסמנים מחלוקת שבפרשיות דווקא!
5. לא מקובלת אצלנו דרך כלל גישת "לאו דווקא" בשום מקום בתורה הקדושה, ואף כאן, הרי רוב מצויים אצל כתיבה הם מומחים, לאו דווקא מי שהעתיק כ"י הזה, אלא מי שחיברו מתחילה, ובלשון הרמב"ם: וכן בעלי המסורת שכותבין ומחברין, להודיע הפתוחות והסתומות וכו' ובוודאי הרשימה הזאת, מידי אחד מהם יצא. סברות אלה, הלא אינם מתאימות אל בהמ"ד כלל. כמדומני שהם מושפעות מן החוץ. על דא אפקוהו וכו' רק אם יש לזה הכרח ברור. בעצם, לפנינו מפתח בכל העניין.

⁹⁹ על ערך ייחודי של כ"י הזה, עי' ירושתנו ז' עמ' רל"ד ועוד.

6. עכ"פ, גם פנקובר בעצמו לא ביאר שכאן המקור, רק אצלו ב"הערות" מציין הרשימה (However...), ושלשיטתו היא לאו דווקא. בכל אופן, עדיין לא בא אדם וציין הפשוט, דהיינו המקור של הרמב"ם וכו' וזהו בס"ד דבר גדול.

7. הננו רואים רשימה העתיקה המפורטת, אשר כוללת אף מחלוקת נהרדעי, הכול מסודר מאוד. רואים סימני הנונים פשוטים בשני ס"ת קדומים, אחד מהם מיוחס מאוד. מפורש גם שסימן הנונים פשוטים בא בכל מקום מחלוקת שבפרשיות. אנחנו רואים אף צורה משונה לרמב"ם וכו' בשירה.

8. הרבה הוכחות חזקות קיימות ש"כי בא" אינו מהשירה, וכגון הרמב"ן ע"ד הפשט, במנהג לסיים ולכפול י"י ימלך, בפיוטים מעת קדומה, המנהג השני שלא להשאיר שום רווחים, בפרשיות כבר רבו ממילא מחלוקות, כדברי הרמב"ם, וכמציאות שלפנינו במזרחיים וכו' ועוד, הגמרא אומרת אריח ע"ג לבינה ולעיכוב. כאן נוכחנו הלא בדברים פשוטים מפורשים: "כולן סתומין", נונים וכו' והרי הכול מיושב בדברים נפלאים אלה.

9. הן לא ראיתי כל הרשימות מפרשיות מן הגניזה, ועופר בספרו מפרט חמש רשימות מפרשיות שלא ראינו, וצריך לעיין עליהם. לעת עתה, הנני יודע על הרשימה הזו בלבד, המונה "וישב, ובני ישראל".

10. בעניין הרשימה המדוברת, אין לדעת עת כתיבתה הראשונית. דווקא עופר ברשימה הבבלית מתייחס לרשימתנו, ומוכיח מתוכה, עפ"י התאמתה למחלוקות נהרדעי שבסוף, כי היא אותנטית ומקורית יותר מרשימותיו.

11. הכותבים בעניין הנונים פשוטים אצל מחלוקת שבפרשיות, מציינים לשלהי רשימתנו: "כול סתומין ושדן להון ן' בין פסתא לפסתא". רבים נבוכו בפירוש מלת "פסתא", הגיהו "פיסקא", עד שבא חכם אחד, והראה הבבלי גיטין¹⁰⁰: אמר: כמה מרחיקנא מדוכתא פלן? אמר ליה: אינגד [אינדג] פוסתא ופלגא. רש"י: פוסתא ופלגא - דף וחצי. פנקובר מאריך במאמרו משמעות "מלה נדירה" הזאת.

מדובר אפוא ברשימה המשמרת מלה נדירה, הנזכרת אך בזמן האמוראים ופעם א' בלבד, דבר שמעיד על עתיקות רשימתנו, ועל אמינותה המקורית.

12. אף עצם סימני הנונים פשוטים, יסודם ב"ספר תגי", כפי מובאות פנקובר שם, וגם וינטרויב. בכך לענ"ד מן האפשר שרשימתנו מייצגת נוסח אחד מרשימות ספר תגי המפורסם בימיהם ועתיק הרבה, ומסתבר שממנו השתלשלו מספר גרסאות שונות, ראה הרשימות בבליות של עופר בזה.

13. עכ"פ, עניינינו הוא לא לומר שקדמה הרשימה ההיא לצורה המזרחית דווקא. אכן, הכוונה היא אחרת, שאנחנו מצפים ל"תיעוד" כל שהוא מימי קדם למנהג נפוץ זה. הרי יש שני תלמודים, מס' סופרים, מס' ס"ת והלכות קצובות וכו"ב מזמן הגאונים. בכולם "מתועדים" אריח ע"ג לבינה המעכבת, שלושים או פחות שיטים וראשיהם וכדו'. היכן ה"תיעוד" לצורה המזרחית של כתיבת "כי בא"?!

אבל מ"מ יש לשאול משאר רשימות בבליות שראינו, ואינם מונות את אלו הפרשיות, אם ראה היא שלשיטתם אין סתומות אלה קיימות?

1. אפשרות אחת קיימת שאכן המנהג שבששון 507, הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, Ms. EVR II B 82 עמוד 60-61, הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג,

¹⁰⁰ נ"ח, א'.

רוסיה Ms. EVR II B 138 עמוד 78-79 ובכתב-יד של התורה מבוכרה מסוף המאה ה"ט", ובהלכות קצובות, כ"י האשכנזיים ורוב איטלקיים, משתקף באותם רשימות. אין לשכוח כי המזרחיים בידינו, רובם מנהג א"י, כאשר דווקא אותם רשימות, מבבל הם. אולי מנהג רווח בבבל, לא להשאיר ריווח. הרי ראינו סימני הנונים פשוטים בספרים ספרדיים מוקדמים לעיל, שלכאורה הנם מלמדים אשר מדובר במחלוקת רשמית קדומה.

2. ועוד מן האפשר כעין הרמב"ם, שהפרידו פירוט צורת שירות מרישום פרשיות, וכפי שכתב כספי שם לגבי המאירי, אך לא דווקא בגלל ששונים בעצם תמיד, רק שכן העניינים מסודרים טפי, מפני שבכל אופן רואים רווחים אלו בציירו השירה, ואין נ"מ בפשטות.

3. אולי גם רשימתנו משקפת נוסחה עתיקה, וכנ"ל מ"פסתא". בדורות שלאחר מכן, נשמטו פרשיות אלו מקצת רשימות שבידינו היום, מפני שלא הבינו המעתיקים משמעם ועניינם לפרשיות. קשר של רשימה הזאת ל"ספר תגי" אינו מפורש, אך ייתכן לפי סימנים מסוימים.

אך לענ"ד קשה לומר שאכן נחלקו ב"לומדות" של גדר רווחים אלו, וכך קשה לקבל טענת מי שאומר שרשימתנו ונונים פשוטים אלה המפורשים, "חריגים" ולא דווקא.

בסיכום: לגבי שירת הים, אם אמנם מסתיימת אצל מקרא י"י ימלוך לעולם ועד, הרי יוצאת נ"מ רבה היא בצורת כתיבת פסוק "כי בא סוס" שאחריו. ברמב"ם מהכתר, וברוב כ"י מזרחיים, מצאנו צורה משונה ל"כי בא", שאינו אריח ע"ג לבינה ממש, אך גם אינו מסודר ברצף כשאר כתב. אולי אלף שנים, איש לא יודע פשר צורה הזאת, ומהו מקורה, וכבר שינו רמ"ה וכל הבאים אחריו, מלבד התימנים, וגם שבשו ספרי הרמב"ם בשירה, הכול מפני שלא ידעו והבינו מהו. ב"ה נתגלה לנו הסוד סוף סוף, עפ"י רשימה מהגניזה הקהירית, ושני ספרי תורה עתיקים, אשר משם אף יוצאת נ"מ בדיעבד. מדובר אפוא בקטע גניזה, ושם דברים מפורשים בזה, ועוד שני ס"ת מיוחדים ביותר, שרשום בתוכם סימנים מיוחדים בכי בא. אנשים בודדים אמנם ראו הדברים, ברם, איש לא שם לב לגילוי הגדול, שמכאן המקור של הרמב"ם והכתר וכו' ונ"מ מאוד היוצאת משם.

פסקא באמצע פסוק

"פסקא באמצע פסוק" היא תופעה המוכרת ממקראות אחרות שבתורה ובנ"ך¹⁰¹.

בתורה נמצאו פסקאות אלו¹⁰²;

1. פרשת בראשית: וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו - וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשֹׁדָה וַיָּקָם קַיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ: מנחת שי: בין אָחִיו לוֹיָהּ בְהִיּוֹתָם בְּשֹׁדָה: בספרי' כ"י המדוייקי' אין כאן פיסקא, וגם בס"ת. ותמהתי על בעל שברי לוחות שבפי' מלת פריגמא לקח זה לדומה, וכתבו ג"כ בסוף מאמר י' במסור' המסור'. וכ"כ א"ת שטעה המדפיס [ונציה ש"ז (רווח שורה, המילים 'ויהי בהיותם' באות מתחת למקום שהסתיימה הפרשה הקודמת) או ונציה ש"ד (רווח גדול)] לעשות כאן פיסקא, כי בכל הספרי' ובהללי אין כאן פיסקא, וגם הרמב"ם ז"ל והרב המאירי ז"ל לא מנאו כאן ראש פרשה.

¹⁰¹ http://old.hum.huji.ac.il/upload/FILE_1371722075.pdf

¹⁰² במגילת מדבר יהודה נמצא ריווח חדש בפרשת וארא: הוא משה ואהרן, עיין [https://www.academia.edu/37481537/159.The_Background_of_the_Sense_Divisions_in_the_Biblical_Texts_in_Delimitation_Criticism_A_New_Tool_in_Biblical_Scholarship](https://www.academia.edu/37481537/159.The_Background_of_the_Sense_Divisions_in_the_Biblical_Texts_in_Delimitation_Criticism_A_New_Tool_in_Biblical_Scholarship_ed._Marjo_C._A._Korpel_a) ed. Marjo C. A. Korpel a nd Josef M. Oesch Pericope 1 Assen Van Gorcum 2001 312 50 עמ' 315.

מן הראוי לשים לב לעובדה¹⁰³ כי המסורה הקטנה מעירה בהקשר לפסוק ח' כי קיימת לגביו תופעה של פיסקא באמצע פסוק, יחד עם עוד 28 מקרים, דהיינו הפסקה באמצעו של פסוק. כך גם מצאנו במעט עיון על כתבי ידות שונים;

• בכ"י כ"י מספריית ברלין 1041r: י"ח פסוק פסקי' במצ' פסוק'.

• וכן הוא שם מאוסף ערפורט ברלין 1212r¹⁰⁵.

• גם בכ"י מספריית פריס 1061v¹⁰⁷.

• אוקספורד 186.

2. בפרשת וישלח: וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה הָרִבְעִית הָיָה הָאֱלֹהִים וַיִּלְכֶּךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת־בְּלֵקָה פִּילֶגֶשׁ אִבְיוֹ וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל פ וַיְהִי בְנֵי־יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר:

ברית שלום: אכן יש לתמוה על הפסקה שבאמצע הפסוק, שקורין פריגמא, והוא מורה על איזה תיבות החסרים, וצריך ליתן טעם אמאי לא נכתבו, ומה טעם יש בה שהמקום חלק, הלא דבר הוא וכו'.

3. פרשת יתרו: לֹא תִרְצֶחַ לֹא תִנָּאֵף לֹא תִגְזֹב לֹא תַעֲנֶה בְרַעְיָךְ עַד שִׁקְרָה: ס

4. לֹא תִחַמֵּד בֵּית רַעְיָךְ לֹא תִחַמֵּד אִשְׁתִּי רַעְיָךְ וְעַבְדֹּךְ וְאִמְתֹּךְ וְשׁוֹרְךָ וְחִמְלֹךְ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעְיָךְ: פ

5. בפרשת פינחס: וַיְהִי אַחֲרֵי הַמַּגֵּפָה פ וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל אֱלֶעָזָר בֶּן־אַהֲרֹן הַכֹּהֵן לֵאמֹר: בתורת המנחה¹⁰⁸: ויהי אחרי המגפה ויאמר ה' אל משה שאו את ראש, ויש לשאול מה ענין זאת ההפסקה באמצע הפסוק, וכן וילך ראובן וגו' ויהיו בני יעקב שנים עשר, וכן ונעבור מאת אחינו

103

<http://www.orianim.ac.il/sites/hebrew/sitecollectionimages/documents/machar/mikra/%D7%9E%D7%94%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%A7%D7%99%D7%9F%D7%9C%D7%94%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%A2%D7%A7%D7%91%D7%90%D7%96%D7%95%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%A1.doc>

¹⁰⁴ כותר: תנ"ך. מקור/בעלים: State Library of Berlin Berlin Germany Ms. Or. fol. 1 סוג הכתיבה: אשכנזית. שנה: מאה י"ד. ס' 27199-27198 כולל תורה ונביאים אחרונים, ס' 27201-27200 כולל נביאים ראשונים וכתובים. ברלין - ספריית המדינה OR. FOL 4-1. קולופון (בסוף דבה"): "הסופר ברוך בר אברהם". תיאור: 4 כרכים (קס, רמג, רח, רצג דף).

¹⁰⁵ כותר: תנ"ך. מקור/בעלים: State Library of Berlin Berlin Germany Ms. Or. fol. 1212 סוג הכתיבה: אשכנזית מרובעת. שנה: מאה י"ג. ע"כ. מסעות כתובות אריח ע"ג אריח, עמ' 390.

¹⁰⁶ כותר: תנ"ך. מקור/בעלים: The National Library of France Paris France Ms. hebr. 1 סוג הכתיבה: אשכנזית מרובעת. שנה: מ"ו (1286) הערות: בסוף כרך ג' קולופון: "אני יצחק הסופר בר' יעקב זצ"ל כתבתי עשרים וארבעה ספרים ... בלא תרגום וסיימתי ביום עשרים וארבעה לירח אלול שנת חמשת אלפים וארבעים וששה ... וקבלתי שכר". מיספור פרקי תהלים בגליון ביד אחר. הסופר המקורי אינו מציין חלוקה לפרקים בראש פרקים מב ו-עא, ובהתאם המסרן מציין כמות הפרקים שנות חיי יעקב- קמז. ע"כ. ע"ש צורת תהלים ג' 31, וצורה חדשה למזמור קל"ו ג' 67.

¹⁰⁷ ע"ע בשפתי כהן: ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה. פסקא באמצע פסוק רמז למה שאמרו ז"ל שאמר דברים הרבה שאמר לית דין ולית דיין וכו', ולפי שהוא נולד ראשון מן יציר כפיו, ומפני כבודו לא נכתב מה שאמר והניחוהו חלק: אור החיים: ולכן נתחכם מפסיק פסוקים שעשה פיסקא ואינה פיסקא בפסוק זה עם פסוק שלאחריו: אגרא דכלה מדרשים ותרגומים ביאורי תרגום יונתן: אבל לא בפרי עובדין טבין הוא מדבר ומסב אפין וכו'. נראה דעתו מדלא פירש הכתוב מה אמר לו ופסקא באמצע פסוק, להורות דצריך להפסיק כאן ולא ליפרש מה שאמר קין מפני כבוד השם וחס לא להזכיר, נ"ל.

¹⁰⁸ פרשת פינחס / דרשה ס"ג.

וגו' מאילת ומעציון גבר ונפן. למה באלו הפסוקים יש פרשה באמצעם. ויראה כי הפסקתם היא להורות כי נפסק אותו דבר שמזכיר באותו פסוק וכו' שו"ת חתם סופר¹⁰⁹: ומ"ש לא מצינו פסקא באמצע פסוק כ"א בפ' פנחס דמייתי ליה מג"א רס"י קל"ח תימה לי והאיכא בפ' וישלח ומייתי ליה ש"ס מגלה כ"ה ע"ב ורש"י שם ד"ה אל תתרגם אלא אחרון וכו' יע"ש ועוד בפ' דברים מאילת ומעציון גבר ונפן ונעבור וכו'.

6. פרשת דברים: וְנִעְבְּרָה מֵאֵת אֲחֵינוּ בְּנֵי-עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֶׁעִיר מִדְּרֹךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמֵעֵצִין גְּבֵר
ס וְנִפְּן וְנִעְבְּרָה דְרֹךְ מִדְּבָר מוֹאָב:

7. פרשת ואתחנן: לֹא תִרְצֶחַ ס וְלֹא תִנָּאֵף ס וְלֹא תִגְנֹב ס וְלֹא תַעֲנֶה בְרַעַף עַד שָׁוָא: ס
8. וְלֹא תַחְמֹד אִשְׁתִּי רַעַף ס וְלֹא תִתְאָוֶה בֵּית רַעַף שְׂדֵהוּ וְעֵבְדוֹ וְאִמָּתוֹ שׂוֹרֹ וְחִמְלֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעַף:
ס

9. פרשת כי תצא: לֹא-תִהְיֶה קִדְשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל - וְלֹא-יִהְיֶה קֹדֶשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל: כאן חידוש מיוחד מצאנו ברשימה הנ"ל של סתומות מהגניזה עצמה¹¹⁰: קדשה. ולא יהיה וכו' וגם בס"ת מספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1218, ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 9¹¹¹, קיימת¹¹² פסקא באמצע פסוק "ולא יהיה קדש" בפרשת כי תצא. מציאה הזו באותה הרשימה, הרי מחזקת שיטתנו בהבנה הפשטנית שבפרשיות וישב י"י ובני ישראל שלעיל שם, אשר רואים מסורה ההיא מוסיפה חידושי פסקאות שבאמצע פסוקים, והלא ברשימת ולא יהיה קדש, אין ספק שהכוונה היא לפרשה הסתומה הממשית¹¹³.

השיטה הראשונה – הכתוב "אז ישיר"

ברמב"ם¹¹⁴ מפורש: שירת הים כותבין אותה בשלשים שיטה. שיטה ראשונה כדרכה, ושאר השיטות, אחת מניחין באמצעה ריוח אחד, ואחת מניחין הריוח בשני מקומות באמצעה, עד שתימצא השיטה חלוקה לשלש, ונמצא ריוח כנגד הכתב וכתב כנגד הריוח. וזו היא צורתה וכו' ומשם להלכות קטנות לרא"ש בהלכות ספר תורה¹¹⁵: ושירת הים כותבין שיטה ראשונה כדרכה ושאר כל השיטות האחת מניחין באמצע ריוח מעט ואחת בשתי מקומות באמצעיתה ונמצאת השיטה חלוקה לג' ונמצא ריוח

¹⁰⁹ חלק ב' סימן ר"ס.

¹¹⁰ עמוד 9.

¹¹¹ עמ' 29.

¹¹² <https://docs.google.com/file/d/0B86tPFAsM8MDQ0xUQnl6ME5hdmM/edit?usp=sharing>,
<https://docs.google.com/file/d/0B86tPFAsM8MDVzVnZWt5RlMybE0/edit>: פרשיה נדירה ביותר זאת, קיימת ברשימת פרשיות סתומות בכ"י L JTS - 715 סימון "מס", "51 הודפסה ע"י כדג גינצבורג במבוא לתנך עמ' 977 וראה גם י. עופר "המסורה הבבלית לתורה" ירושלים התשס"א, עמ' 140.

¹¹³ אך לכאורה נוכל לומר שלמסורתם פוסקים אותם לשני פסוקים, מעין קידושין ל', א': דכי אתא רב אחא בר אדא אמר, במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסוקי: ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן וכו' וכן לעניינינו, וישב י"י ובני ישראל.

¹¹⁴ פ"ח מהלכות ספר תורה.

¹¹⁵ סימן י"ד.

כנגד הכתב וכתב נגד הריוח: טור יורה דעה¹¹⁶: כתב א"א ז"ל שירת הים כותבין שיטה ראשונה כדינה. וע"ע ברבינו ירוחם.

וכן הוא בקרית ספר (למאירי)¹¹⁷: והוא דשירת הים כותבין אותה בל' שטין, שטה א' כלה שלמה וכוללת מאז ישיר עד ויאמרו, ומכאן ואילך נעשת כתב כנגד חלק וחלק כנגד כתב וכו'.

מסתבר שכולם מבאר רמב"ם והכתר שואבים. אמנם נציין עוד המופיע בהלכות ספר תורה (גנזי מצרים): ואיתה נמי באגדתא דקהלת רבתי, ומקצת רבואתא פריש טעמה דשירה, וכן אמר, ויש בשירת הים שלשה עשר פתח, כנגד שנים עשר דרכים שנקרע הים לשנים עשר שבטים, ואחד כנגד שכינה, וראש הדף יתחיל בו חמש שטים, וסימניך הבאים ביבשה י"י מת במצרים, אז ישיר בראש שיטה וסופה ויאמרו עשרה מילין בשיטה כנגד עשרת הדברות וכו' והמשמעות ששיטה הראשונה נכתבת כדרכה.

האמת שאף ברשימת ראשי השיטים במס' סופרים והלכות קצובות שלפנינו הפותחת "אז, לאמור", וסופם "בא" או "בא, מי", מוכח הכי כפי פשוטו, מפני שלכאורה ההיגיון הנמצא באלו, מבחינה האסתטית סימטרית מובנת כן. הפסוק ראשון נכתב כדרכה, וכן האחרון, לבד הסתומות שבו. מאידך, תחילת אלו הפסוקים מחובר ומצורף בצורת שירה למעלה ולמטה ע"י מילה אחת, "כי" שבסופו ו"לאמר" שבראשו.

אך למעשה נמצא בכ"י רבים אשכנזיים בייחוד¹¹⁸, כי הפסוק "אז ישיר" דווקא, חלוק לשניים או לשלושה חלקים, בעוד "כי בא" מחובר ברצף וסידור אחד, היפוך דעת כתר רמב"ם ודומיהם, לדוגמא ראינו;

1. ספר תורה MUN 488 עמ' 24.
2. ס"ת ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן 25r Ms. ebr.
3. אוסף פרטי, קרן נאמנות ולמדונה, לונדון, אנגליה Ms. 3¹¹⁹, עמ' 80-81.
4. ויימר 651, 652, אין גישה, וישנם באתר של היברו בוקס, עמ' 356-362.
5. ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1212, ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 2, עמ' 79.
6. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 2677, עמ' 76-77.
7. כ"י פרמה 2821 עמ' 42.
8. כ"י פרמה 2943 עמ' 92-93.
9. ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. ebr. 480, עמ' 140-142.
10. ספריית המדינה והאוניברסיטה של המבורג, המבורג, גרמניה Ms. Levy 17, עמ' 60.
11. הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 6, עמ' 68-69.

¹¹⁶ סימן רע"ה.

¹¹⁷ ח"א מאמר ב' חלק א'.

¹¹⁸ ע"ע פרץ שם.

¹¹⁹ <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/valmadonna-trust-library-part-i-n09443/lot.6.html>

12. הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה 14, Cod. hebr. עמ' 139-140
13. ספריית קזנטנה, רומא, איטליה Ms. 1916, עמ' 114.
14. הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 1, עמ' 51-52, ע"ש.
15. ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. Qu. 1, עמ' 274-275.
16. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Add. 19776¹²⁰, עמ' 37.
17. משנה תורה, הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR I 207 עמ' 40-41.

מסתבר שכן הבינו מרשימת ראשי שורות שבהלכות קצובות אשר זכרנו בעצמה, היות ו"אז ישיר לאמר" רשומים מכלל שאר ראשי השורות שבשירה, ולשיטתם משמע אשר גם אלו מכלל השירה וצורתה הם.

בהל' ס"ת מאת ר"ת אשר במחזור ויטרי¹²¹, מחלק שני הפסוקים ראשון גם אחרון, היינו הפסוקים "אז ישיר" ו"כי בא". לכאורה, הוא עפ"י הבנתו ברשימה הנ"ל של מס' סופרים, אשר שם שניהם רשומים, ומכללם "מי הים" בראש שורה השלושים.

שירת דבורה

אמנם יש לעיין על שיטת רמב"ם מהכתר וכ"י המזרחיים בזה, והלא מפורש בירושלמי - מגילה¹²²: רבי זעורה רבי ירמיה בשם רב שירת הים ושירת דבורה נכתבים אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח ע"ג אריח ולבינ' ע"ג לבינה וכו' ואמנם בכתר שירה דבורה נכתבת אריח ע"ג לבינה, ולבינה ע"ג אריח, אבל שם פסוק ראשון, היינו: וַתָּשֶׁר דְּבֹרָה וַיִּבְרַק בֶּן־אֲבִינֵעַם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר: מוֹפִיעַ חֲלוֹק, כאשר יש ריווח בין "אבינעם – ביום", ומאי שנא מ"אז ישיר" בשירת הים.

בכ"י אחרים אמנם מצאנו "ותשר דבורה" נכתבת כדרכה, וכמו בכ"י קהיר ובכ"י מרצבכר, אך כמדומני שרובם מחלקים אותו, וכמו בכ"י לנינגרד, ובכ"י ששון 1053, כתר שם טוב לבעל מגדל עוז, כ"י פריס 2.

מצער שבכל אלו, לא מצאנו ולו ספר אחד, וכתר ראשינו בכלל, שמשווה המידות משירת דבורה ולשירת הים, ללא חיסרון עקביות וסתירה הפנימית, שהלא בשירת הים, ודאי אין הפסוק "כי בא" מחובר אל לעולם ועד, והכול מודים בזה, ובספרים אלו, המבדיל "בגבורתו – ותשקט", יחלק גם בשורה הראשונה.

לולי שאיני כדאי, כמדומני שגם אדונינו מנחת שי שגה, ולא עמד על כוונת מס' סופרים בשורות ראשונות של שירת דבורה, היינו "ותשר, לאמר". בפשטות ר"ל ע"ד "אז, לאמר" שבשירת הים ממש, שרשומים שם בסמוך, כשצורת אריח ע"ג לבינה לא תתחיל כ"א אחר תיבת "לאמר" שבשורה השניה, והדברים ברורים.

¹²⁰ aka the 'Coburg Pentateuch'

¹²¹ לונדון 27201, עמ' 202.

¹²² פרק ג' הלכה ז'.

ויש לומר שלעולם ודאי אין הפסוק ראשון נכלל בשירה וצורתה, וחלוקת "ותשר דבורה" היא מדין סתומה, וע"ד הפסקת "כי בא סוס" דהיינו פסוק אחרון לגבי שירת הים.

סמך לדבר יש להביא מהיות "ותשר" מחולק אל שתי צלעות, כאשר בשירת הים תחילת אריח ע"ג לבינה היא בשלוש צלעות שבשורה השנייה. הרי צורת אריח ע"ג לבינה היא בעצם אריח אחד ע"ג לבנים שתיים, ואין השילוש בשורת אריח אלא לסתום מן הצדדים. בכן, סברה היא להתחיל באריח האחד ורק אח"כ לחלק אל לבנים שתיים. אף בסוף מסיים שירת הים באריח האחד דהיינו הפסוק י"י ימלוך לעולם ועד, ובשירת דבורה "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו", וכן נוי השירה וצורתה, דהיינו בפתיחת אריח אחד וחתימת אריח אחד.

ועוד סימוכין נמצאו בלשון הרב ברויאר ז"ל, במהדורת תנ"ך לפי הכתר שלו: בכתובות של מזמורי תהלים. כתובת מזמור היא הקטע הכולל את שם המשורר (כגון דוד, שלמה, בני קרח) או את סוג המזמור (כגון: מזמור, משכיל, שיר, מכתם) או את מגמתו (להזכיר, לתודה). הרווחים שהונחו באמצע השורה בתוך כתובת או בסמוך לסיומה - באים כולם במסורת; דינם כדין רווח של פרשה סתומה, ואסור להוסיף עליהם או לגרוע מהם. בהערות: דברים אלה מוכחים על ידי רשימת הפתוחות והסתומות שבקטע גניזה, השמור בספרית בודליאנה באוקספורד¹²³ ופורסמה על ידי י' ייבין בטקסטוס¹²⁴. רשימה זו היא עתיקה, ונכתבה לפני הכתר.

מכאן נוכל ללמוד גם לכתובת שירת דבורה, דהיינו "ותשר דבורה" וגו'. וא"ת, מ"מ יש לשאול מאי שנא "אז ישיר" שאין סתומה המפסקת אותו מכתוב "ותשר". אך באמת אין ענייני הפרשיות פתוחות וסתומות מוגדרים וברורים, וע"ד הלשון הנודע לרמב"ם: ולפי שראיתי שיבוש גדול בכל הספרים שראיתי בדברים אלו, וכן בעלי המסורת שכותבין ומחברין להודיע הסתומות והפתוחות, נחלקין בדברים אלו, כמחלוקת הספרים שסומכין עליהן--ראיתי לכתוב הנה כל פרשיית התורה, הסתומות והפתוחות, וצורות השירות, כדי לתקן עליהם כל הספרים ולהגיה מהן.

האמת שבעניינינו נוכל בנקל להבין ההבדל בין המקראות והשורות. וְתִשָּׁר דְּבוֹרָה וּבִרְקָה בִּן־אֲבִינָעַם - בְּיָוֶם הַהוּא לֵאמֹר: יֵשׁ בָּהּ אֶתְנַחְתָּא בַשּׁוֹרָה הָרִאשׁוֹנָה, וְשֵׁם מִתַּאִים מְקוֹם סְתוּמָה הוֹלֵמֶת, וְאִילוּ בִּמְקָרָא אֶז יִשְׁיִר־מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לֵי יִיאֲמְרוּ לֵאמֹר אֲשִׁירָה לֵי כִי־גָאָה גָאָה סוֹס וְרָכָב רָמָה בָּיָם: אֵין טַעַם אֶתְנַחְתָּא בַשּׁוֹרָה הָרִאשׁוֹנָה, וּמִמִּילָא אֵין סְתוּמָה. הָאֵמֶת שִׁכְבֵּר רִאִינוּ מִסְפֵּר כ"י, שְׁרוּחִים וּמִפְסִיקִים אֵף בְּתוֹךְ פְּסוּק "אז ישיר", בצורות ואופנים אשר אין נראה הכוונה לתבנית שירה, אלא לסתומה. עכ"פ, ביאור זה הנ"ל, שייך לעניין סתומות דווקא, אך לגבי צורת שירה, היא אריח ע"ג לבינה, הא עכ"פ באם "אז ישיר" מהשירה היא, איך יכתבוהו בלי צורת שירה.

השיטה המליאה מלמעלה ומלמטה

הבריייתא במסכת סופרים¹²⁵: אמר ר' יוסי ב"ר אבון שירת הלויים וכו' ויש להפסיק שיטה מלאה מלמעלה ושיטה מלאה מלמטה; כנגד כך נהגו לעשות שיטותיה של תורה וכו'

¹²³ (מ' 33).

¹²⁴ כך ז', עמ' 76-102.

¹²⁵ פרק י"ב.

המנהג כן הוא אף בשירת הים, וכן הוא בכתר כפי העדויות, כך בשאר כ"י המזרחיים ועוד. ויש שואלים ממס' סופרים, אשר רק אצל האזינו מציינת אותם, ולא בשירת הים. אבל אטו מדובר בגזירת הכתוב בהאזינו, הלא סברה היא, אשר ממילא, אם נוי השירה וצורתה, הנם מחייבים שיטות מרווחות מלמעלה ומלמטה, הלא מסתמא אין הבדל בין השירות. כל הדרושים, מחשבות ופלפולים להבדיל ביניהם, רחוקים מן הפשט, לפי שהשורות ריווח, הנם בגדר כלל, בעיקר מסגרת וצורת שירות שבתורה. המבין מעט בציור, אסתטיקה וסימטריה, הרי יבין הדבר מיד. כך בדקתי אף בכתר ב"שירת דבורה" ועוד, ואכן השאיר שתי שורות מרווחות מלמעלה ומלמטה.

הפוסקים שואלים אם זה דין עצמי, או רק מחמת עשיית פרשה שלאחריה פתוחה. כמדומה שיש לשאול אותה שאלה גם בשירת דבורה. קשה לקבל שכל רווחי השורות מלמעלה ולמטה אצל כל השירות רק לצורך פתוחה הם, והלא יכולים להשאיר רווח ט' אותיות, ותו לא מידי, כ"ש אחר דברים מפורשים בהאזינו וכנ"ל בדברינו.

וא"ת, והרי הרמב"ם לא כתבה, וגם בציור שלו, בספר המוגה, היא איננה? המושג של "השמטת רמב"ם" לא חדש, שצריך ליישבה, ומה חסר במאירי?! הלא אף בהאזינו, המפורש במס' סופרים, לא מוזכר ברמב"ם. דבר מעניין נמצא אמנם בגרסת כתבי יד תימניים לרמב"ם, שיטות שמעל לשירה ולמטה הימנה, וגם שורות רווחים ביניהם, ראה הרמב"ם מהדו' ר"י קאפח ז"ל, גם ממרא. מ"מ, אין להכחיש מצב שבכתר וכל המדויקים, אף בשאר שירות, ואף במקום אשר כבר יש ריווח פרשה, וכבכתר בהאזינו מלמעלה, ואף ב"שירת מלכי כנען" למעלה. לפי הנראה, למטה אין להשאיר ריווח בשירה, וכפי היוצא מהכתר בכתוב "וכפר אדמתו עמו", בו מילא בין התיבות אדמתו ועמו, בשביל לסיים בסוף.

פתוחה שורה

יש לציין עוד, מקורות אשכנזיים, אשר מקצתם מקפידים לסמן הנקרא אצלם פ"ש = פתוחה שורה. המשמעות, שצורה הזאת דווקא מעכבת. מושג פתוחה שורה, נמצאת מפורשת אף במקורות שרשם ויינטרויב;

1. פרמה 2007 (דה רוסי 274) – חומש איטלקי עם ניקוד, טעמים ומעט מסורה וכו' דוגמה ברורה לכך מופיע בדף 108א (צולם בראש המאמר, שמות ז', י"ד) – קיים סימן ן במרווח הפרשה ובגיליון מופיע: "האי פסקא פתוחה לגמרי לסוראי ומ[צ]ד[א]חד לנהרדעאי ומספקא לן עד דייתי עזרא ויימר".

2. המבורג 152 – פירושים לפיוטים. בעמ' 80א, בתוך פירוש המיוחס בכתב היד לר' אפרים מבונא לאזהרות לשבועות, מצויה הפיסקה הבאה: ... כולן ניתנו בסיני. שכך כתב בתחילת ספר התגין, ספר חמיש[?] דמסר אליהו כהנא לעזרא הסופר בגו עזרת[?]: "מתגין[!] וזיונין ואותיות הגלולות ואותיו' קטנות וקמוצות ותיבות מוקדמ' ומאחרות וחילופי תיבות וחילופי אותיות ופרשיות פתוחות שורה לגמרי עד סוף שיטה השנייה ופתוחות מצד אחד וסתומות וסדורות וקמוצ' ונוטרייקון וי' נקודות. ועזרא עלה מבבל ומסרן לאנשי כנסת הגדולה. ואחר פטירת עזרא נעלמו מהם דברים, ואיפלגו חכמי סורא ונהרדעא ועשו סימניות במקום הפלוגתות עד דייתון אליהו ועזרא וישאלום. עד כאן. וכו'".

כך בעניין השורות שמעל לשירות ומתחתיהם;

1. בכ"י פרמה 2673¹²⁶ הרי פ"ש לפנייהם ולאחריהם בשתי השירות.
 2. כיו"ב בכ"י פרמה 3082¹²⁷ הוא תיקון סופרים מתלמיד הסמ"ג.
 3. כיו"ב בכ"י פרמה 3085¹²⁸.
 4. כך גם בכ"י וינה 25 עמ' 93 בשירת הים.
 5. הספרייה הלאומית של צ'כיה, פראג, צ'כיה Ms. XVIII F 6, עמ' 94-95 בשירת הים.
 6. אף בכ"י פרמה 2012 עמוד 62-63.
 7. כ"י פרמה 3228 עמ' 79-80.
 8. אוקספורד 186.
 9. ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. ebr. 437, עמ' 78-79, רשומים בשירת הים סימני פ' מלמעלה ומלמטה, ושתייהם שורות מלאות.
 10. כיו"ב וטיקן 448 עמ' 101-102.
 11. כיו"ב פרמה 2427, הוא תיקון סופרים בעמ' 12-13, ושם לפני השירה נרשם: שיטה ראשונה שלימה. פרש' פתוח'.
 12. אף כך בפרמה 2008 עמ' 52 אחרי השירה.
 13. חידוש שמצאתי כיו"ב כבר בכ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 84 עמ' 188-190. שירת האזינו טרם בדקתי אצל כל אלו.
 14. בתיקון ס"ת מאת ר"ת, אשר במחזור ויטרי¹²⁹: ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו, פתוחה שורה, ויבא משה.
 15. וראה המופיע בכ"י ויימר, שפרשיותיו מיוחסות אל ספר החכמה, חיברו ר"י החסיד, ורשם פ"ש אחר שירת הים.
 16. אף כן הוא בספריית המדינה והאוניברסיטה של המבורג, המבורג, גרמניה Ms. Levy 17, עמ' 60.
 17. בכ"י פרמה 2829 עמ' 65 פ"ש לפני שירת הים, ולפני ואחרי האזינו, ושם בעמ' 1.
- דבר מחודש מצאנו בכ"י פרמה 1848 עמ' 52, סתומה אחרי השירה. וע"ע בספריות הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, אוקספורד, אנגליה Ms. Opp. Add. Oct. 37 עמ' 72.

ראשי השורות - תיקון עזרא

ראה הירושלמי - מגילה¹³⁰: רבי זעורה רבי ירמיה בשם רב שירת הים ושירת דבורה נכתבים אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח ע"ג אריח ולבינ' ע"ג לבינה דכל ביניין דכן לא קאים מאי כדון למצוה או לעיכוב א"ר לר' חנניה בר אחוי דרב הושעיה נהיר את כד

¹²⁶ עמ' 58-59 בשירת הים.

¹²⁷ עמ' 38 בשירת הים.

¹²⁸ עמ' 57 בשירת הים.

¹²⁹ סימן תקי"ט.

¹³⁰ פרק ג' הלכה ז'.

דהוינן קיימין קדם חנותה דרב הושעיה חביבך עבר ר' בא בר זבדא ושאלנן ליה ואומר בשם רב לעיכוב. כך במסכת סופרים¹³¹.

1. בטור יורה דעה¹³²: אבל שינה בפיזור ממה שנהגו לא פסל, ובלבד שיהא אריח על גבי לבינה.

2. העניין נמצא בס' שו"ת הרא"ש¹³³: גם תודיעני אם כתב שירת ויושע שלא כסדר הכתוב במסכת סופרים בראשי שורות כגון אז לאמר ורכבו וכו' אם היריע' פסולה בזה, או שלא עשה ממש אריח על גבי לבינה כדינה. הכל תברר לי באר היטב כי צורך שעה היא. שם¹³⁴: וראשי שורות של ויושע אם שינה אינה מעכבת כי תיקון סופרים הוא, אבל אריח על גבי לבינה אם שינה מעכב אך מחק ותיקן והכשירו. מסתבר שמשם מוצא לשון הטור.

3. גם בקרית ספר (למאירי)¹³⁵: ומכאן אתה למד תיבות שבראשי השיטין ושבאמצען ושבסופן אלא שאם שנה לא פסל ובלבד שיעשנה כצורת שירה. וכבר אמרו בפ' הבונה עשאה לס"ת כשירה או השירה כמותה פסל.

4. שם¹³⁶ בשם רמ"ה: ולכן כתבתי לכם צורת שירת האזינו בב' סמנין א' בשמות התיבות שבראש כל שיטה וא' בשמות התיבות שבראש כל חצי שיטה האחרון, אך ענין ויבא משה לא יכולתי להכריע בו דבר ותמה אני אם אינו טעות סופר ואני בספרי לא כתבתי כן זולתי כאשר נמצא בכל הספרים הישנים המדוייקים הנמצאים בארצות האלה שהם ובא העם הדברים לכתבם אשר התור' ונשענתי על דברי הרב הגדול ההוא שכל הדברים האמורים בענין ראשי השטות אינן אלא למצוה מן המובחר ואם שנה לא פסל.

5. שו"ת תשב"ץ¹³⁷: ובצורת השירה בפסוק אחרון מצינו בספרינו ידיך ה' ימלוך לעולם ועד שטה אחת. כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי שטה שנית. הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים שטה שלישית. וכ"כ בספר אהבה בשינוי מועט שעש' כוננו ראש שטה ראשונה. ועליהם ראש שטה שנית. הים ראש שטה שלישית. ובזה השינוי אין בו פיסול שאינן אלא משום מצוה והמשנה בזה לא פסל כמ"ש הרב ז"ל בפ"ז.

בס' עלי תמר - מגילה¹³⁸: ומ"ש בשו"ת הרא"ש בסופו, אבל אריח ע"ג לבינה אם שינה מעכב. לא ציין מקור לדבריו. אכן מקורו טהור בסוגיין. ואמר בשם רב לעיכוב. עכ"ל. אגב, בתשובת רא"ש שם, משמע שתפס לעיקר כמס' סופרים, ולא ע"ד הרמב"ם בראשי השורות. מאידך, רמ"ה ומאירי הספרדיים - פרובנסליים, מתייחסים לרמב"ם מעין השולחן ערוך כלפי הגמרא, שאנו נוהגים לפי השולחן ערוך. רמב"ם בעצמו הלך לפי הכתר מתחילה ועד סוף.

¹³¹ פרק י"ג הלכה ב'.

¹³² סימן רע"ה.

¹³³ כלל ג' סימן ו'.

¹³⁴ סימן ז'.

¹³⁵ ח"א מאמר ב' חלק א'.

¹³⁶ חלק ב'.

¹³⁷ חלק ג' סימן רע"ג.

¹³⁸ פרק ג' הלכה ז'.

עכ"פ, בהלכות ספר תורה (גנזי מצרים):

1. ולענין שירת הים גרסין בפרק מגלה נקראת אמ' ר' חנינא בר אבא דרש ר' אלעאי איש כפר תמרתא כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח על גבי אריח ולבינה על גבי לבינה מאי טעמ' אמ' ר' אבהו כלומ' אין תקומה למפלתן.

2. ובפרק בני העיר פרישו בני מערבא הא דאמרין הכא כל השירות בשירת הים ושירת דבורה בלבד, דגרסי התם בהדיא ר' זעירא ר' ירמיה בשם רב שירת הים שירת דבורה וכתבין אוריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אוריח עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אוריח על גבי אוריח ולבינה על גבי לבינה כל בניין דכן לא קאים מה היא כדון למצוה לעיכוב, פיר' עד כען שמענן שזאת התקנה צריכה שתהא כענין הזה למצוה, ועדיין צריכין אנו לשאל את כתב בדאיעבד שלא כדרך הזאת מאי, מעכב את המצוה או אינו מעכב, אמ' ר' יוסי לר' חנניה בר אחוי דרב הושעיה נכיר את כד הוינן קיימון קודם חנותיה דרב הושעיה חביבך ועבר רבא בר זבדא ושאלנן ליה ואמ' בשם רב לעיכוב, ושמעין מיהא שמעתא שאם שינה בשירת הים ובשירת דבורה ובבני המן ובמלכי כנען פסל ומעכב המצוה.

3. ואיתה נמי באגדתא דקהלת רבתי, ומקצת רבואתא פריש טעמה דשירה, וכן אמר, ויש בשירת הים שלשה עשר פתח כנגד שנים עשר דרכים שנקרע הים לשנים עשר שבטים ואחד כנגד שכינה וראש הדף יתחיל בו חמש שטים וסימניך הבאים ביבשה יי מת במצרים אז ישיר בראש שיטה וסופה ויאמרו עשרה מילין בשיטה כנגד עשרת הדברות.

4. ורבינו [יהודאי גז"ל] אמר, אילו הן ראשי שורות שלשירה, אז: לאמר: ורוכבו: לישועה: אבי: שמו: שלישי: אבן: יי: קמיר: אפיר: נוזלים: אויב: נפשי: ברוחך: אדירים: כמוכה: פלא: בחסדך: קדשך: אחז: אדום: כל: ופחד: יעבור: קנית: לשבתך: ידך: בא. וצריך לשלשו, ויהיה סתום בתחל ובתכל, ובתוך אריח על גבי לבינה, והני ראשי שורות אשר כתב רבינו [יהודאי] עיקרה בספר תאגי, ואם לא יעשה הסופר כתקנה הזאת לא יתכן לו שיעשה אוריח על גבי לבינה ולבינה על [גבי אוריח]. עכ"ל.

לשונו זה: ואם לא יעשה הסופר כתקנה הזאת, לא יתכן לו שיעשה אוריח על גבי לבינה ולבינה על [גבי אוריח], הוא לכאורה נגד הטור שם, אשר שינה בפיזור ממה שנהגו לא פסל, ובלבד שיהא אריח על גבי לבינה, ונגד הרא"ש שם אשר ראשי שורות של ויושע אם שינה אינה מעכבת וכו' אבל אריח על גבי לבינה אם שינה מעכב, וגם במאירי הנ"ל: מכאן אתה למד תיבות שבראשי השיטין ושבאמצען ושבסופן אלא שאם שנה לא פסל ובלבד שיעשנה כצורת שירה, והוא תנא רבא מסייע לסברת רב ברויאר ז"ל בספרו¹³⁹, הסבור שבעצם אריח ע"ג לבינה אמנם מחייבת תפזורת מיוחדת, כמפורש מס' סופרים, לעיכוב.

גם ברמב"ם בעצמו משמע בפשטות, ששינה הפיזור בשירה נפסל, שהרי פעמים פוסל ב"שינה צורת השירות", וכוונתו מבוארת אל הצורות שירות שצייר בעצמו, וכלשונו¹⁴⁰: ראיתי לכתוב הנה כל פרשיות התורה הסתומות והפתוחות ו"צורת השירות" כדי לתקן עליהם כל הספרים ולהגיה מהם וכו' "צורת שירת האזינו" וכו' שירת הים וכו' "וזו היא צורתה" וכו', ונמצא בפשטות שכל שינוי מעכב.

¹³⁹ ספר כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, עמ' 165 ועוד.

¹⁴⁰ בפרק ח' הלכה ד'.

אף מלשון הרמב"ם¹⁴¹: יש דברים אחרים שלא אמרו אותן בתלמוד, ונהגו בהן הסופרים, וקבלה היא בידם איש מפי איש, והן וכו' ושיהיה בראשי השיטין למעלה משירת הים הבאים, ביבשה, ה', מת, במצרים, חמש שיטין, ולמטה מן השירה חמש שיטין, תחילת כל שיטה מהן כך, ותקח, אחריה, סוס, ויצאו, ויבואו וכו'.

הנה הזכיר שם ראשי השיטין למעלה ולמטה, והן היינו דווקא אלו, ואילו ראשי השיטין בשירה עצמה החשובים יותר, מעתיקים בסוף פ"ח: צורת שירת האזינו וכו' ואלו הן התיבות שבראש כל שיטה ושיטה וכו' ואלו הן התיבות שבראש כל חצי שיטה אחרונה, שהן באמצע הדף וכו' שירת הים כותבין אותה בשלשים שיטה. שיטה ראשונה כדרכה, ושאר השיטות, אחת מניחין באמצעה ריוח אחד, ואחת מניחין הריוח בשני מקומות באמצעה, עד שתימצא השיטה חלוקה לשלש, ונמצא ריוח כנגד הכתב וכתב כנגד הריוח. וזו היא צורתה /במקור מופיע במקום זה צורת הכתיבה של שירת הים/.

ממילא מבואר שאלו מעכבים ופוסלים בדיעבד. כלפי הדברים "שלא אמרו אותן בתלמוד", הרי גם רשימת פתוחות וסתומות לא אמרו אותן בתלמוד, כ"א הכלל שפתוחות וסתומות מעכבות, וכך לעניין הצורות של שירות. אם למעשה הרשימה לא מעכבת, אינו אלא מפני המחלוקות והספקות, אך בוודאי שבעצם כל טעות שבהם מעכבת, אעפ"י שלא באו בתלמוד.

מ"מ, לעניותי המכריע בזה הוא לשון רב יוסף ראש סדר שראינו: ואם לא יעשה הסופר כתקנה הזאת **לא יתכן לו** שיעשה אורח על גבי לבינה ולבינה על [גבי אורח]. הלא לא יתכן לו משמע בשום פנים.

בלשון רבינו ירוחם¹⁴²: צורת השירות פשוט במסכת סופרים ואעתיק אותו למטה בסוף החלק הזה מדברי הרמ"ם במ צורתן ואכתוב בכאן מעט מהצורות. שירת האזינו יש באמצע בכל שטה ריוח כשיעור פרשה סתומ' ונמצאת כל שטה חלוקה לשתיים והתחלת השטות מפורשי' בצור' הרמ"ם. ושירת הים כותבין שטה ראשונה כדרכה ושאר כל השטות האח' מניחין באמצע ריוח מעט וא' בב' מקומות באמציעתה ונמצאת השטה חלוקה לג' ונמצא ריוח כנגד הכתב וכתב כנגד הריוח וראשי השטות מפורשים בצורת הרמ"ם. ויזהר הסופר שלא יטעה בכל מקום שכתבתי למעלה מן האותיות ומן הפרשיו' ומאלו השירות שאם שנה הויא פסולה ויתקן או צריכה גניזה.

ובאגרת הסופר שכתב הסופר ר' אברהם חסאן¹⁴³: "שאני בענ"ד חושב שלדעת הרמב"ם ומה שהבין הרמ"ה ע"ה ממנו שדין אחד לכלם ושפסל ג"כ אם שינה בשירת הים כמו בשירת האזינו אפלו בראשי השיטין...".

סברה היא שיש לתת משקל מיוחד לאיגרת הסופר, שקדמון הוא, לגבי האחרונים אחרים שעסקו בזה, וגם מרן הבית יוסף מביא קונטרס שלו המדובר בבית יוסף אורח חיים סימן לב אות לו: וכתב ה"ר אברהם אסאן הסופר ז"ל וכו'.

וגם באחרונים ראה הספר פרי האדמה¹⁴⁴: והביא דבריו הרב כמהר"א מדינה ז"ל בס' תקון ספר תורה אשר לו כת"י וכתב עליו ז"ל כי תימא אפשר לתקן זה כי החכם עיניו בראשו יכול להכניס אלו

¹⁴¹ שם פרק ז' הלכה י'.

¹⁴² תולדות אדם וחווה נתיב ב' חלק ב' דף י"ח טור ב'.

¹⁴³ (ספונות י"א תשלח ע' רי"ח, שו"ת ר"י טאיטאצאק סי' ט"ו).

¹⁴⁴ הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ח'.

השלש שיטות הנוספות בכלל הששים ושבע שיטין הא לאו מילתא כי הכל בכתב ע"י הרמב"ם ומסכת סופרים ראשי השיטין והאמצעיים במספר אחד לאחת מצא חשבון שבעים שיטין כמש"ל בעה"ת לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו ואם שינה פסל כדכתיבנא עכ"ל, ע"ש שמש"ג עליו. ואף מצאנו באחרונים אחרים, מחלוקת שנחלקו בדבר.

בשם הגדולים¹⁴⁵: מהר"ר אברהם מדינה הי' מרבני מצרים בזמן מהר"ם הלוי ויש לו תשובה בספרו דרכי נועם ח"מ סימן נ"ו: מהר"ם הלוי כמדומני שהוא אשר רשום שם¹⁴⁶: מהר"ר משה הלוי הנזיר הוא הק' מגדולי תרומה בעה"ק חברון ת"ו חתנו של הרב הגדול מהר"א נ' חנני' אבי הרב מטה יוסף וכו' חיבר ידי משה על ח"מ בפלפלא אריכתא ושאר חבורים ושקיל וטרי עם הרב תורת חסד. ואיזה ענינים להרב ותשובות נדפס בס' מטה יוסף להרב בנו: ושם¹⁴⁷: מה' יוסף הלוי נזיר בן הרב הקדוש מהר"ם הלוי נזיר היה בעה"ק ירושלים חבירו של הרב פר"ח ואחר זה נתישב בעה"ק חברון ת"ו ואח"כ היה אב"ד במצרים חיבר שו"ת מטה יוסף ב' חלקים וחתנו הרב מהר"י זיין חיבר פרח שושן וכו'.

מדובר בשאלה העקרונית. רב ברויאר מסביר שלמשל אם יחלק גאה - גאה, השנייה מהראשונה, או בין הכתוב א-לי - ואנוהו, או אם יחבר שמו מרכבת, או בים ומבחר, סוף תהמת, וכל כיו"ב עיכב, אעפ"י שעשה הכול אריח ע"ג לבינה, והטעם מפני שהרווחים מוכרחים להיות דווקא במקומות מפסיקים מצד העניין.

לֹאמֹר	אֲשִׁירָה לִי כִּי גָאָה גָאָה	סוּס
וְרָכְבוּ רָמָה בָּיִם	עֲזִי וְזִמְרַת יְהוָה וְיְהִי לִי	
לִישׁוּעָה	זֶה אֵלֵי וְאַנְוָהוּ	אֱלֹהֵי
אָבִי וְאַרְמְמָנָהוּ	יְיִ אִישׁ מִלְחָמָה יְיִ	
נְשָׁמוֹ	מִרְכַּבַּת פָּרְעָה וְחִילוֹ יָרָה בָּיִם	וּמִבְּחָר
נְשָׁלְשִׁיו טַבְּעוּ בָּיִם סוּף	תְּהַמֵּת יְכַסִּימוּ יִרְדּוּ בְּמִצּוֹלֹת כָּמוֹ	

מכאן נמצא יסוד עיקרי, שראשי השיטים אשר מנו החכמים בשירה, הינם מעין סימנים בעלמא לפיזור ראוי, כפי החלוקה התחבירית והעניינית, אך לא עצם ראשי שורות אלה העיקר והמטרה המכוונת.

אך באמת שספרי כ"י רבים מקיימים אריח ע"ג לבינה, אבל משנים מקצת ראשי השיטים או רובם¹⁴⁸, ואף ישנם מעטים מיוחדים, אשר שומרים אמנם ראשי השורות כבמקורות ממש, אבל מ"מ מפזרים באופנים אחרים, אשר מפסיקים באמצע עניין, ללא שום חשבון. לדוגמא;

¹⁴⁵ מערכת גדולים אות א' [ע"ד].

¹⁴⁶ אות מ' [קמ"ב].

¹⁴⁷ אות י' [קמ"ז].

¹⁴⁸ ראה התוספות שלם ז' עמ' רמ"ב.

1. קרן נאמנות ולמדונה, לונדון, אנגליה Ms. 2¹⁴⁹, ראשי שיטים מתאימים, פיזור שונה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
2. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Or. 4227, עמ' 27, ראשי שיטים מתאימים, פיזור שונה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
3. מוזיאון של המקרא, ושינגטון, די. סי., ארצות הברית Ms. 858, ד'תתקמ"ט (1189), אשכנזית, עמ' 25, ראשי שיטים מתאימים, פיזור שונה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
4. גם בכ"י לייפציג 1, 62v, ראשי שיטים מתאימים, פיזור שונה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
5. בס"ת ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן 2 Ms. ebr. 25r, מקצת ראשי שיטים אחרים.
6. ספריית המדינה והאוניברסיטה של המבורג, המבורג, גרמניה Ms. Levy 17, עמ' 60, מקצת ראשי שיטים אחרים.
7. הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 1, עמ' 51-52, מקצת ראשי שיטים אחרים.
8. ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. Qu. 1, עמ' 274-275, מקצת ראשי שיטים אחרים.
9. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Add. 19776¹⁵⁰, עמ' 37, מקצת ראשי שיטים אחרים.
10. כ"י פרמה 2943 עמ' 92-93, מקצת ראשי שיטים אחרים.
11. ספר תורה MUN 488 עמ' 24, ראשי שיטים אחרים.
12. ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1212, ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 2, עמ' 79, ראשי שיטים אחרים.
13. ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1214, ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 4, עמ' 42, ראשי שיטים אחרים.
14. ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. ebr. 480, עמ' 140-142, ראשי שיטים אחרים.
15. הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 6, עמ' 68-69, ראשי שיטים אחרים.
16. הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 14, עמ' 139-140, ראשי שיטים אחרים.
17. ספריית מדינת בווריה, מינכן, גרמניה Cod. hebr. 1, עמ' 171-172, ראשי שיטים אחרים.
18. פרמה 2019 עמ' 134-135, ראשי שיטים אחרים.
19. ספריית קזנטנה, רומא, איטליה Ms. 1916, עמ' 114, ראשי שיטים אחרים.
20. כתב-יד של התורה מבוכרה מסוף המאה הט"ו¹⁵¹, ראשי שיטים אחרים.

¹⁴⁹ <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/valmadonna-trust-library-part-i-n09443/lot.5.html> ועיין לעיל.

¹⁵⁰ aka the 'Coburg Pentateuch'

¹⁵¹ <https://il.bidspirit.com/ui/lotPage/source/catalog/auction/6879/lot/117242/%D7%9B%D7%AA%D7%91-%D7%99%D7%93-%D7%AA%D7%95%D7%A8%D7%94-%D7%91%D7%95%D7%9B%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%90%D7%94-%D7%94-15?lang=he>

21. אוסף פרטי, קרן נאמנות ולמדונה, לונדון, אנגליה Ms. 3¹⁵², עמ' 80-81, ראשי שיטים אחרים.
22. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 1680 עמ' 94-95, ראשי שיטים אחרים, שיטתו בצורת "כי בא" לא ברורה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
23. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 1845 עמ' 36, ראשי שיטים אחרים
24. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 1846 עמ' 146-147, ראשי שיטים אחרים
25. ספריית פלטינה, פרמה, איטליה Cod. Parm. 2677 עמ' 76-77, ראשי שיטים אחרים
26. תורה: עם תרגום אונקלוס ופרוש רש"י Cod. Parm. 3219 עמ' 107-108, ראשי שיטים אחרים
27. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Or. 2415 עמ' 23-24, ראשי שיטים אחרים, שיטתו בצורת "כי בא" לא ברורה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
28. ספריות הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, אוקספורד, אנגליה Ms. Poc. 7 עמ' 65-68, ראשי שיטים אחרים, שיטתו בצורת "כי בא" לא ברורה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
29. ספריית המדינה של רוסיה, מוסקבה, רוסיה Ms. Guenzburg 119 עמ' 32-33, ראשי שיטים אחרים, שיטתו בצורת "כי בא" לא ברורה, ועיין על שיטת רבי יוסף טוב עלם.
30. הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 27 עמ' 39, ראשי שיטים אחרים
31. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 31 עמ' 71-72, ראשי שיטים אחרים
32. משנה תורה, הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR I 207 עמ' 40-41, ראשי שיטים אחרים

לטענתנו, מסתבר שכשרות כל אותם ספרים וכיו"ב, שנויה היא במחלוקת קדמונית כמדובר.

יש להוסיף עוד, כי הרא"ש שם מנמק דעתו: וראשי שורות של ויושע אם שינה אינה מעכבת, כי תיקון סופרים הוא, אבל אריח על גבי לבינה אם שינה מעכב וכו' בפשטות ר"ל ע"ד רמב"ם שם: יש דברים אחרים שלא אמרו אותן בתלמוד, ונהגו בהן הסופרים, וקבלה היא בידם איש מפי איש וכו' וכל הדברים האלו למצוה מן המובחר - ואם שינה לא פסל וכו'

ברם, מצאנו בכ"י רבים, אשר בהם מנהג ראשי שיטי השירה, ושאר תיקוני הסופרים, מיוחסים לתיקון עזרא, או תיקון סופרים ראשונים ולימודי הנביאים;

1. וטיקן 37v 468: תיקון השירה שתקן עזרא הסופר אז לאמר וכו' בא את.
2. רומא 2836 עמ' 42 על "הבאים": ריש שיטה תקון עזרא הסופר.
3. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Add. 15306 עמ' 66-67: תקון השירי' של ספר תורה שתקן עזרא הסופ' הבאי' ברא' הדף.
4. המבורג 152 – פירושם לפיוטים. בעמ' 80א, בתוך פירוש המיוחס בכתב היד לר' אפרים מבונא לאזהרות לשבועות, מצויה הפיסקה הבאה: ... כולן ניתנו בסיני. שכך כתב בתחילת ספר התגין, ספר חמיש[?] דמסר אליהו כהנא לעזרא הסופר בגו עזרת[?]: "מתגין[!] וזיונין ואותיות הגלולות ואותיו' קטנות וקמוצות ותיבות מוקדמ' ומאחרות וחילופי תיבות וחילופי אותיות ופרשיות

פתוחות שורה לגמרי עד סוף שיטה השנייה ופתוחות מצד אחד וסתומות וסדורות וקמוצ' ונוטרייקון וי' נקודות. ועזרא עלה מבבל ומסרן לאנשי כנסת הגדולה. ואחר פטירת עזרא נעלמו מהם דברים, ואיפלגו חכמי סורא ונהרדעא ועשו סימניות במקום הפלוגתות עד דייתון אליהו ועזרא וישאלום. עד כאן. וכו'.

5. פרמה 2007 (דה רוסי 274) – חומש איטלקי עם ניקוד, טעמים ומעט מסורה וכו' דוגמה ברורה לכך מופיע בדף 108א (צולם בראש המאמר, שמות ז, יד) – קיים סימן ן במרווח הפרשה ובגיליון מופיע: "האי פסקא פתוחה לגמרי לסוראי ומ[צ]ד[א]חד לנהרדעאי ומספקא לן עד דייתי עזרא ויימר".

6. בכ"י פרמה 2521 עמ' 73 לשון הרשום בגיליון קשה לקריאה. עכ"פ, בסוף התורה, עמ' 223, כתב המעתיק "נגמרו חומשי תורה בתגין וזיונין וחסרות ויתרת ואותיות גלילות וקטנות וגדולות ופרשיות פתוחות וסתומות וסדורות וקמוצות כתובן [כתקון] עזרא הסופר" וכו'.

7. בכ"י פרמה 2667 עמ' 39: הדה ה"א דבי"ה שמ"ו דצרי' למהוי בריש הדף ובריש שטה דכן אתקיננו ספריא

8. ספריות הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, אוקספורד, אנגליה 7 Ms. Poc., עמ' 65-68: הדא הא דבי"ה שמ"ו דצרי' למהוי בריש הדף וכו' דכן אתקיננו ספרי' ואליפו נביאיא

9. ע"ע בספריית קזנטזה, רומא, איטליה 2930 Ms., עמ' 69.

10. ספריית אוניברסיטת קמברידג', קמברידג', אנגליה 652 Ms. Add., עמ' 97-98: הדא הא דביה שמו דצריכ' למהוי בריש הדף וכו' דכן אתקיננו ספריא ואליפו נביאיא, הלן חמש שטין בריש כל שיטה לעיל דשיר' וכו' שיר'ת' כתי' כהלכה אריח על גבי לבנה ולבנה על גבי אריח והיא בתלתין שטין דכין תקינו רבנן.

11. הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת 20 Ms. hebr., עמוד 48: תיקון עזרא נחמיה הבאים ברא' הדף בספר תורה, וכן כל השירה כתקין כמו שכתו' בכאן" ברא' שטות"

שם "תיקון סופרים" בכל מקום, אולי הוא מיסוד "דכן אתקיננו ספריא" שנזכר כאן. עכ"פ, ממה שזו תקנת עזרא הסופר, אמנם לא מוכרחים לומר שזו מעכבת, רק כלשון הרא"ש גופו במקומות אחרים¹⁵³: "וכיוון שנפל היסוד - נתרועע כל הבניין". היסוד הוא לשון הרא"ש: אם שינה אינה מעכבת - כי "תיקון סופרים" הוא, שלכאורה הכוונה היא ע"ד הרמב"ם, אשר דבר שהנו ממנהגי הסופרים לא מעכב, ולא מדובר ב"תיקון עזרא". תיקון עזרא אפשר שהוא ע"ד "כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים" וכו' ויש לעיין היטב בדבר.

מקורות ותימוכין רבים יש לדבר, שעזרא הסופר ושאר סופרים מאנשי כנסת הגדולה, הם אמנם אשר תיקנו מנהג כתיבת ס"ת שלנו, ולדוגמא;

1. מיוחס לרש"י - מועד קטן¹⁵⁴: אפילו בספר עזרא - ספר תורה של עזרא, ואני שמעתי עזרה בה', ופירושו: ספר מוגה היה בעזרה, שממנו היו מגיהים כל ספרי גולה.
2. ר"ש - מסכת כלים¹⁵⁵: ובספר עזרה לא גזור, וי"א ספר שכתב עזרא:

¹⁵³ בבא מציעא פרק ד' סימן ה', וכיו"ב שם מועד קטן פרק ג' סימן כ"ח.

¹⁵⁴ דף י"ח ב'.

¹⁵⁵ פרק ט"ו משנה ו'.

3. פסקי רי"ד - מועד קטן¹⁵⁶: בספר העזרה, ספר תורה שכתב להן עזרא להיות בעזרה. וע"ע דקדוקי סופרים מועד קטן ע"ש מאירי.
4. פסקי תוספות - מנחות¹⁵⁷: כשכתב עזרא התורה עשה נקודה (או אם אמר יאמר משה למה נקדת ישיב) [אמר אם יאמר משה למה נקדת אשיב] הלא לא מחקתי וכו'

מ"מ, לשון הרמב"ם שם: וייזהר באותיות הגדולות, ובאותיות הקטנות, ובאותיות הנקודות, ובאותיות שצורתן משונות, כגון הפיין הלפופות, והאותיות העקומות, כמו שהעתיקו הסופרים איש מפי איש. וייזהר בתגין ובמנינם, יש אות שיש עליה תג אחד, ויש אות שעליה שבעה. וכל התגין כצורת זין הן, דקין כחוט השערה. כל הדברים האלו לא נאמרו אלא למצוה מן המובחר, ואם שינה בתיקון זה, או שלא דקדק בתגין, וכתב האותיות כולן כתקן וכו' הרי זה ספר כשר: יש דברים אחרים שלא אמרו אותן בתלמוד, ונהגו בהן הסופרים, וקבלה היא בידם איש מפי איש, והן וכו'

וכך יש לשאול, אם אומרים שהתגים ואותיות משונות וכו' הם הלכה למשה מסיני¹⁵⁸, מדוע אינם מעכבים, ולכאורה עכ"פ יש לומר כמו"כ בנידון המדובר. אמנם בעניין התגים ואותיות משונות, אם יסודם בהלכה למשה מסיני, יש מקום לומר שמעיקר דינם אכן הם מעכבים בדיעבד, ואנחנו סומכים על עת לעשות לה'; וכ"כ ר"ת כלפי החסרות ויתרות, מחזור ויטרי¹⁵⁹: מעתה תן עיניך בדקדוקי סופרים וגופי האותיות. לפי מה שאין בקיאין בכל הדיקדוק. כדאמר רב יוסף בשילהי פ"ק דקידושין. אינהו בקיאי בחסירות ויתירות אנו לא בקיאיין. ועת לעשות לה'. הילכך דידן נמי כשירים. אבל [באשר] הורשנו נתבונן בהנהו חסירות ויתירות דבקיאיין בהו. ובגודל האותיות. כגון בית של בראשית שנמנה במסורת עם אותיות גדולות. ובקיטוען. כגון וי"ו דשלום. דקטיעה. ובתגיהן ובזיוניהן ובעשייתם וכו'

ועפ"י הס' שו"ת חתם סופר¹⁶⁰: ע"ד הס"ת ישן נושן שנכתב באותיו ותגים משונים ומרובים ואותיו' עקומו' ולפופו' הרבה כזה וכו' וסופרים שלנו אינם עושים שום דבר, ויפה עשו, כי אין אתנו יודע עד מה, וכל הדברים המקובלים איש מפי איש, ולא נזכרו בש"ס, נתבלבלו באורך הגלות, ואין לסמוך עליה' וכו'

ממשה ועד משה, הנה נמצא בס' שו"ת הרמב"ם - פאר הדור¹⁶¹: שאלה: ותורינו הדרתו איך יהיה עשיית התגין ואם הוא הלכה למשה מסיני או תקנת חכמים או יהיה מנהג ואם כן מאיזה זמן נתקן יורינו מורה צדק את האור כי טוב ונעלה ונשמחה: תשובה: התגין הוא אותות קטנות בראש האותיות והן כעין זיינין דוקא אך יש חילוק באותיות יש אות שצריכה תג אחד ויש שצריכה שתיים ויש שצריכה שלש וכיוצא עד שבעה זה הוא אופן עשייתן אמנם על מה ששאלתם אם הוא מנהג בודאי כי אין זה מנהג דזה קראוהו רבותינו ז"ל כתרי אותיות וכמו שאמרו מצאו להקב"ה קושר כתרים לאותיות וכן נמצא בספרי תורה שכתבה משה רבינו ע"ה אכן באריכות הזמן והטלטול נמצאו כמה וכמה חלוקים

¹⁵⁶ דף י"ט א'.

¹⁵⁷ פרק ט' - כל קרבנות הציבור אות רל"א.

¹⁵⁸ ראה כ"י של פירוש ר' סעדיה ב"ר דוד אלעדני למשנה תורה (Hunt.372, ו361), ובפסקי הל' ס"ת מיוחדים לרבי יחיאל הרופא.

¹⁵⁹ סימן תקי"ז.

¹⁶⁰ חלק ב' סימן רס"ה.

¹⁶¹ סימן ע"ו.

במסורת זה אומר בכה וזה אומר בכה ולא ראי זה כראי זה שיש מסורת שאומרים על אות אחת שצריכה שלש תגין ובמסרה אחרת נמצא באחת וכיוצא באופן שלא נמצאו מכוונין ולכן היה בדעת החכמים לבטל התגין מאחר שיש כמה חילוקים ואנחנו לא נדע אנה נפנה אמנם כאשר ראו כי אין זה מעכב דאין זה חילוק בפרשיות בפתוחות וסתומות כי אם במספר התגין ואינו מעכב כותבין התגין והוא מצוה מן המובחר אך אם לא יכתוב שום תגין אינו פוסל המצוה וכל הספרים אשר במערב כתובים בתגין:

רק שכל התשובה המדויקת, כפי שו"ת הרמב"ם מהדו' בלאו¹⁶², ושילת כיו"ב¹⁶³, הנה היא בנוסח אחר: שאלה ויורנו הדרתו בדבר התגין שבספר התורה ושבמזוזה, האם הם חובה אם לאו, והאם זה הלכה למשה מסיני או הוא כתוב בתלמוד, והאם פרשו זאת רז"ל או הוא מנהג, ומאיזו עת נתקן, והאם יהיו התגין זינין או סימנין על ראשי האותיות, לא זינין, והאם אפשר להקל בזה אם לאו. וכוונתנו שיבאר זה (הענין) ושלוש.

התשובה צורת התגין היא קוים דקים, שבראשיהם עובי, כמו זין, (והם) באים על אותיות מיוחדות בכל התורה, יש אותיות, שעליהן קו אחד מהם, ויש אותיות, שעליהן שני קוים מהם ושלושה ויותר עד שבעה קוים. ואין ידוע טעם לזה ואי אפשר לכוללם בכלל. והם מה שקוראים החכמים כתרי אותיות ועליהם אמרו קושר כתרים לאותיות. וכך נמצאו בספרי תורות, שכתבם משה רבינו ע"ה. ובמשך העתות רבתה המחלוקת במספרם ובאותיות אשר יבאו עליהן. על פי אחת המסורות, המונות אותם, יושמו על אות שני תגין, (ועל פי) אחרת יושמו עליה שלשה או אחד, ומקצת האותיות נמצאות בתגין על פי מסורת אחת ואין עליהן דבר על פי מסורת אחרת. ומאחר שרבתה המחלוקת בזה ועל פי עיקר הדין אין השמטתן פוגעת ואינה פוסלת, הואיל וכתבתם אינה אלא חיקוי לספרים, שכתב משה רבינו ע"ה, ראו מקצת אנשי המדינות להשמיטם ולהחסירם מן הספרים בכלל בגלל המחלוקת שנפלה בהם, שהרי אין (עוד) בכתבתם חיקוי לאותו הספר הנזכר לעיל.

ומקצת החכמים חושבים, שזאת הדעה מוטעית ואין המחלוקת, שנפלה במספרם, מחייבת להשמיטם, הואיל ויש מחלוקת גם במספר הפרשיות ובדבר הסתומות והפתוחות מהן ואין זה מחייב להשמיטן, והם כותבים אותם על פי הדעה המפורסמת. וזה הראוי ואל זאת הדעה נוטה אני. ומצוה מן המובחר לבחור אלו התגין בתפלין והמזוזה וספרי התורות על פי הדעה המפורסמת. ומי שאינו משגיח בזה ואינו כותבם, לא הפסיד ולא פסל, אבל אין זה מן המובחר. וכל הספרים שבמערב כותבים בהם התגין. עד כאן.

נ"מ רבה, וההכרעה נהפכת, שלמעשה הרמב"ם בעד התגין, לא מתנגד, ולזה הזכיר "כל הספרים שבמערב". כנראה, הרמב"ם בעצמו עשה אותם בס"ת שכתב "עפ"י הדעה המפורסמת". אולי מי ששיבש תשובתו התנגד לתגין. גם מפורש שאינם מהלכה למשה מסיני, כ"א חיקוי אל ספריו בעלמא.

¹⁶² סימן קנ"ד.

¹⁶³ אגרות רמב"ם בעמ' תרכ"ה, תרל"ב.

ריב"ש - שיעור רוחי השירה

הרמב"ם בהלכות ספר תורה¹⁶⁴: צורת שירת האזינו--כל שיטה ושיטה, יש באמצעה ריוח אחד כצורת הפרשה הסתומה, ונמצאת כל שיטה חלוקה לשתיים וכו'

שו"ת הריב"ש¹⁶⁵: ובשירה ג"כ אין ספק אצלי שצריך להניח ריוח כשעור פרשה סתומה. וכ"כ הרמב"ם ז"ל בצורת שירת האזינו כל שטה ושטה יש באמצעה ריוח אחד כצורת הפרשה הסתומה וכו', ונראה שגם על שיעור הריוח אמר כן. אלא שבשירת הים בשטה שיש בה שני אוירין מניח [שיעור]¹⁶⁶ הריוח בין שניהם. וכ"כ הוא ז"ל בשירת הים ושאר השטות אחת מניחין באמצעה ריוח אחד ואחת מניחין הריוח בשני מקומות וכו', ומדקאמר מניחין הריוח משמע שיש שעור לו אלא שבאותה שטה חולק אותו לשני אוירין. וכ"ת אם ריוח השירה כשעור פרשה למה אמרו שאם כתבה כשירה פסולה, תפוק ליה משום שעשה פרשה במקום שאין בו פרשה דודאי נראה שפסול, דלא גרע מפתוחה שעשאה סתומה או סתומה שעשאה פתוחה, הא לא קשיא, דהוה אמינא דאע"ג דבאויר אחד כשעור פרשה פוסל כשעשה כצורת השירה עדיף טפי דנראה שאין זה פרשה אלא כסדר השירה נכתב, ומשום הכי אצטריך למימר דעשאה כשירה פסולה וכו'

הרי הראשון המזכיר ברווחי שירה השם פרשה הסתומה הינו הרמב"ם אשר יש באמצעה ריווח אחד כצורת הפרשה הסתומה. הריב"ש מוסיף: ונראה שגם על שיעור הריוח אמר כן. האמת שכבר קדמו בלשון הלכות קטנות לרא"ש בהלכות ספר תורה¹⁶⁷: וצורות השירות מפורש במסכת סופרים שירת האזינו יש באמצע כל שיטה ריוח **כשיעור** הפרשה הסתומה וכו' וכן העתיק הטור בשם אביו, וכן העתיק רבינו ירוחם. מבואר שכתב תיבת "כשיעור" במקום תיבת "כצורת", ואפשר שכן גרסתו או פירושו ברמב"ם.

לרא"ש אפשר שפרשה הסתומה היא בשיעור ג' אותיות, אשר ממילא סברה היא שצריך להיות שיעור זה לכל הפחות. רק קצת משמע בכל לשון הרא"ש, שנתכוון להעתיק לשון הרמב"ם, ויכול ללמד על גרסתו או פירושו ברמב"ם, שנ"מ לפי שיעור רמב"ם בסתומה, ומעין הריב"ש.

אמנם מ"מ, אין הדברים פשוטים. לדוגמא בעלמא, לריב"ש יוצא שהאזינו בלנינגרד, הנו פחות מן השיעור. כך בספר שני שכתב שלמה בן בויאעא, שפחות משיעור ריב"ש. גם בכתר גופו, מסתבר שאין בין "ירחף - יפרש" שיעור ראוי = אשר אשר אשר. אחריהם מיד כתוב "כנפיו", וכמדומני שלא ייכנסו "יפרש כנפיו" (ברצף), בתוך ריווח ההוא. א"כ יוצא שהאזינו בכתר ממש, לא לכתחילה נכתבה. המבואר בב"י שבדיעבד די אף בתשע אותיות קטנות. אמנם יש להאריך בכ"ז.

מ"מ, מצאתי שוב שקהילות קודש תימנים דווקא מקילים בזה, והוא לפי שהאזינו בספריהם מופיע בסדר ס"ז שורות כברמב"ם מהכתר, ובעל כורחם מכפילים מספר שיטים לאורכם, אשר ממילא לא

¹⁶⁴ פרק ח'.

¹⁶⁵ סימן רפ"ו.

¹⁶⁶ כן העתיקו מנחת שי - פרשת בשלח.

¹⁶⁷ סימן י"ד.

משאירים שם רווחים בכדי שיעור סתומה. הספר שו"ת משה האי"ש¹⁶⁸, ספר תורה המנוקד¹⁶⁹, ענף עץ אבות¹⁷⁰, אסופת מאמרים¹⁷¹, דנים בספרי התימנים בעניין הזה.

והנה הנידון הזה הוא לכאורה נוגע אך בצורה ובשיעור רווחי השירות, אך לא עלה על הדעת שמדובר בסתומות ממש. בריב"ש עצמו הלא מפורש אלא שבשירת הים בשטה שיש בה שני אורין מניח [שיעור] הריוח בין שניהם וכו' דהוה אמינא דאע"ג דבאור אחד כשעור פרשה פוסל, כשעשה כצורת השירה עדיף טפי, דנראה שאין זה פרשה אלא כסדר השירה נכתב, ומשום הכי אצטריך למימר דעשאה כשירה פסולה וכו'.

הרב ברויאר ז"ל בספרו סבור אמנם, אשר רווחי השירות דינם סתומות ממש, שזה חידוש גדול, אך לא מביא ראיה. והנה נמצא בספר אדרת אליהו - פרשת האזינו: **כל השירה הוא בכל א' סתומה באמצע וב' שיטות חלוקים לפניה ולאחריה** והם המשלימים לע"ב וכן בכל ע"ב השני שערים משלימים אותה. ויש בהן כ"ו פסוקים גדולים נחלקים לד' חלקים ולב' שיטות. וי"ז פסוקים קטנים הנחלקים רק לב'. והגדולים בכל חלק. באמצען זקף ובסופן אתנחתא וס"פ. ויש ב' פסוקים גדולים שבכל אחד חצי פסוק יתר על ד' חלקים והכל ע' שיטין. והגדולים הם א' חמאת בקר. וב' ראו עתה כי אני וגו' והם מהפכים הסדר דהיינו עד פסוק חמאת בקר הזקף והאתנחתא כדלעיל ומפסוק חמאת בקר ואילך נתהפך הסדר. באמצען אתנחתא ושני פעמים בסופן זקף. וכן בפסוקים קטנים באמצען אתנחתא והוא בסוף השיטה. ובאמצע השיטה ס"פ. והוא עד ראו עתה וגו' ואז נתהפך כבראשונה. וד' יוצאים מן הכלל ב' בפסוק חמאת. תיבת צאן ותיבת כרים. וא' בפסוק ראו. תיבת ואחיה. וא' בפסוק מזי רעב תיבת רשף. וטעם ההפכה אשר הפך ה' על שנתהפכו מעשיהם מן וישמן ישרון. וכשאמר ראו עתה כי אני וגו' שהוא על לעתיד אז יתהפך ויחזור כבראשונה¹⁷². ובשירת הים הוא ל' שיטין ושיטה חלק לפניה ולאחריה הרי ל"ב. **וסדרן שיטה אחת נחלק לג' חלקים לב' סתומות ושיטה אחת נחלק לב' חלקים וסתומה אחת**. וכך סדרן. **שיטה ראשונה אז ישיר נכתבת ככל שיטות שבתורה בלא סתומה** והשני נחלק לג' והג' לשנים והד' לג' וכן חוזר חלילה עד שנמצא שיטה אחרונה בשלשה. **וכל התיבות שלפני הסתומות** ס"פ אתנחתא וזקף חוץ מב' שיוצאין מן הכלל. תיבת אשיג ותיבת בתוך. וכל שיטה החלוק לשני' נתחלק באמצע ושיטה החלוק בשלשה תיבה א' בתחילת השיטה ותיבה א' בסופה והשאר באמצע וזה היפוך משירת האזינו שבשירת הים א"א לסיים השיטות במפסיקין **רק קודם ריוח הסתומות** וחוץ משיטה אחרונה **ויש בה מ"ד סתומות** נגד מ"ג פסוקים שבהאזינו ועם פסוק ויבא משה שהוא כלל השירה. **לבד ב' חלק שלפניה ולאחריה שהן פתוחות**. וכל הפסוקים נחלקים א' לשנים וא' לשלשה לבד ב' פסוקים נחלקים לד'. תפול. וכי בא. וד' פסוקים שאין נחלקים כלל. ה' איש מלחמה. תהומות. נטית. ה' ימלך:

בכל לשונו, וגם בסופו "ויש בה מ"ד סתומות וכו' לבד ב' חלק שלפניה ולאחריה שהן פתוחות", משמע אמנם אשר מדובר בפתוחות וסתומות ממש.

¹⁶⁸ פ"ג א'.

¹⁶⁹ עמ' 21.

¹⁷⁰ ב' עמ' תקפ"ו.

¹⁷¹ בעמ' תי"ג.

¹⁷² (ועיין במנ"ש קצת הטעם).

צריך לשלשו - ויהיה סתום בתחל ובתכל

מחזור ויטרי¹⁷³, הלכות ספר תורה. וסגנון ספר תורה מעולה מרבנו יעקב בר' מאיר: שירה זו אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, וסתומה משני ראשיה. וטעם מפורש באגדה וכו' וטעם סתימתה מפני שסגר הים על מצריים מלפניהם ומאחריהם:

רבים מציינים דברים אלו, ומוצא מקורם בלשון ר"ת, אך לא מצאנו מדרש אגדה האומר כך, לבד בספר הלכות קצובות הלכות ספר תורה: [י"ט] אילו ראשי שורות של אז ישיר משה ובני ישראל; אז, לאמר, ורכבו, לישועה, אבי, שמו, שלישיו, אבן, י"י, קמ"ך, אפ"ך, נזלים, אויב, נפשי, ברוחך, אדירים, כמוכה, פלא, בחסדך, קדשך, אחז, אדום, כל, ופחד, יעבר, קנית, לשבתך, ידיך, בא. [כ'] וצריך לשלשו, ויהיה סתום בתחל ובתכל... [כ"ב] וסתום השירה מן הצדדים, בשביל הסתום מיכן ומיכן. ע"ש במהדיר.

משם להלכות ספר תורה (גנזי מצרים): ורבינו [יהודאי גז"ל] אמר אילו הן ראשי שורות שלשירה וכו' וצריך לשלשו, ויהיה סתום בתחל ובתכל ובתוך אריח על גבי לבינה וכו'

וכתב חכם אחד: כמעט ברור בעיני שמחכמי אשכנז פירשו את חז"ל (שהראשונים הביאו, אף שלא נודע מקורו) "...אריח על גבי לבנה ולבנה על גבי אריח וסתומה משני ראשיה... לפי שסגר הקדוש ברוך הוא את מצרים לפנייהם ולאחריהם". לכן יש שורה אחת "סתומה" בראשה ושורה אחרת "סתומה" בסופה, ואולי זה הפשר גם בצורת הרמב"ם אף שאינה סתומה ממש.

גם בלשון הנ"ל מהלכות קצובות: ויהיה סתום בתחל ובתכל, שבעצם מדובר באותו חז"ל שהזכרתי "וסתומה משני ראשיה". הלשון כאן ברור יותר ש"שני הראשים" פירושו ראש אחד בתחילה וראש השני בסופו. כמעט ברור שהשערת צודקת ששורה הראשונה והאחרונה 'סתומים' על פי דברי גאון זה, למנהג אשכנז כמנהגם ולרמב"ם כמנהגו.

מ"מ ברור שר"ת לא הבין הדבר כן, עיין לשון המחזור ויטרי¹⁷⁴: שירת הים ושירת האזינו כתובות לפני כהילכתן, בראשי שטותיהן, וסתומותיהן משני צדדין, ואריחותיהן, ולבינותיהן וכו'

ואמנם לפי הפשטות ר"ל שסותם תחילה וסוף, כלומר בכל שורה ושורה, וכמנהגינו, וכרמב"ם. אף "וצריך לשלשו - ויהיה סתום בתחל ובתכל", כוונת כולו היא לסתום בצדדים, לכן הוא אומר שבשורות של שתיים, ממילא סתום בצדדים, "וצריך לשלשו" היינו בשורות של אחת, שצריך להוסיף מילים בשתי הקצוות, שסתימתו היא בשילוש! לשונו מכוון לשורות של אחת דווקא, מפני שבשורות של שתיים, ממילא סתום מצד עצמו.

רק ייתכן שאצל מקצת רבותינו האשכנזיים והצרפתיים, דברים אלה הובנו אחרת. בפרט אם נהגו כשיטת רש"י, גם אולי רש"י גופו פירש אחרת, אשר ממילא לשיטתם הוכרחו לעשות סתומה בהתחלה ובסוף. בפרט לפי שר"ת מצייר שורות ראשונות ואחרונות אריח ע"ג לבינה, ואשכנזיים רבים סותמים אותם ברצף מסודר.

¹⁷³ סימן תקי"ט.

¹⁷⁴ סימן תקי"ז.

אך יש להעיר מן ההמשך בהלכות קצובות שם: [כ'] וצריך לשלשו, ויהיה סתום בתחל ובתכל... [כ"ב] וסתום השירה מן הצדדים, בשביל הסתום מיכן ומיכן.

נוסיף ונציין הדבר, שעכ"פ ישנן סימנים אחרים לזיקת מסורת אשכנז שבשירת הים להלכות קצובות ומשם לגנזי מצרים, אשר משם מוכח הכתיבה הרצופה, ולכן הינם מונים רק כ"ט ראשי שורות, והשמיטו ראש שורה האחרונה, ואינם מונים ראש שורה השלושים בסופם. אמנם מצאנו בס"ת אשכנזיים שונים, אשר בהם דומה השירה לגמרי, כל אותם ראשי שורות, מלבד השורה האחרונה, ובכל ספר תחילתה היא ממקום אחר.

ממילא ברור מסתמא, אשר שורשם בהלכות קצובות, שמקורה היא איטלקי קדום, אשר משם יסודות מנהגי אשכנז עפ"י המקובל. שוב מצאנו בספר וישם דניאל - סת"ם, אשר קדם אליו בעיקר דרכו.

כ"י אשכנזיים משונים בצורת שירה¹⁷⁵

1. 65, וטיקן 468, ע"ד המזרחיים
2. 149, סינסנטי 1, ע"ד המזרחיים
3. 234, רומא 17?, ס' 11740, ע"ד המזרחיים
4. 180, פריס 53, ע"ד המזרחיים ביסוד עיקרו
5. 119, לונדון 11639, "סידור מנהג אשכנז", עמ' 36, ע"ד המזרחיים
6. 241, מינכן 212 עמוד 101, כעין המזרחיים, אשר "כי בא" רצוף וסדור, מלבד ריווח בין המילים בים – וישב.
7. 94, הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 34°5827, עמ' 28-29, כעין המזרחיים, ריווח בין הים – ובני.
8. 222, טעות מספרית כפי הנראה, אריח ע"ג לבינה
9. 5, אוקספורד 16, אין גישה, אריח ע"ג לבינה
10. 123, לייפציג 1, אריח ע"ג לבינה
11. 160, הספרייה הלאומית של צ'כיה, פראג, צ'כיה Ms. XVIII F 6, עמ' 94-95, אריח ע"ג לבינה
12. 222, פרמה 3194 עמ' 55, אריח ע"ג לבינה
13. 229, קרלסרוה 782, אין גישה, אריח ע"ג לבינה
14. 89, ורצל 141, אין גישה, אריח ע"ג לבינה
15. 121, מוזיאון של המקרא, ושינגטון, די. סי., ארצות הברית Ms. 858, עמ' 25, אריח ע"ג לבינה, ד'תתקמ"ט (1189), אשכנזית, אולי מושפע עפ"י התיקון ס"ת מאת ר"ת, אשר דומה לו מאוד כאן.
16. 197, פרמה 3191, אריח ע"ג לבינה, התרגום מצויר אריח ע"ג לבינה
17. 204, פרמה 2939, אריח ע"ג לבינה
18. 231, רומא 7, אין גישה, אריח ע"ג לבינה
19. 76, וינה 10, אריח ע"ג לבינה
20. הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 25, עמ' 93, אריח ע"ג לבינה לשיטתו

¹⁷⁵ ע"פ פרץ עם תוספת דברים.

21. 136, מינכן 382, אריח ע"ג לבינה
22. ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1213, ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 3, עמ' 93, אריח ע"ג לבינה
23. 196, פרמה 3084
24. 144, ניו יורק ספנסר 1, אין גישה
25. 211, פרמה 2160, עמ' 79
26. 60, וטיקן 17
27. רבינו תם, לונדון 27201, מחזור ויטרי: הלכות ספר תורה. וסגנון ספר תורה מעולה מרבנו יעקב בר' מאיר, בעמ' 202
28. עץ חיים מס"ת שכתב רבינו יוסף טוב עלם

תגים מיוחדים ואותיות משונות שבשירה¹⁷⁶

הרמב"ם פ"ז הלכות ס"ת: ויזהר באותיות הגדולות, ובאותיות הקטנות, ובאותיות הנקודות, ובאותיות שצורתן משונות, כגון הפיין הלפופות, והאותיות העקומות, כמו שהעתיקו הסופרים איש מפי איש. ויזהר בתגין ובמנינם, יש אות שיש עליה תג אחד, ויש אות שעליה שבעה. וכל התגין כצורת זין הן, דקין כחוט השערה. כל הדברים האלו לא נאמרו אלא למצוה מן המובחר, ואם שינה בתיקון זה, או שלא דקדק בתגין, וכתב האותיות כולן כתקן וכו' הרי זה ספר כשר:

שו"ת הרמב"ם¹⁷⁷: ומאחר שרבתה המחלוקת בזה ועל פי עיקר הדין אין השמטתן פוגעת ואינה פוסלת, הואיל וכתבתם אינה אלא חיקוי לספרים, שכתב משה רבינו ע"ה, ראו מקצת אנשי המדינות להשמיטם ולהחסירם מן הספרים בכלל בגלל המחלוקת שנפלה בהם, שהרי אין (עוד) בכתבתם חיקוי לאותו הספר הנזכר לעיל. ומקצת החכמים חושבים, שזאת הדעה מוטעית ואין המחלוקת, שנפלה במספרם, מחייבת להשמיטם, הואיל ויש מחלוקת גם במספר הפרשיות ובדבר הסתומות והפתוחות מהן ואין זה מחייב להשמיטן, והם כותבים אותם על פי הדעה המפורסמת וכו'

והנה נמצאת תופעה המעניינת, אשר בכתבי ידות אשכנזיים רבים, שמן הסתם משקפים מצב שבספרי התורה המקבילים בקהילותיהם, מוצגים תגים מיוחדים ואותיות משונות אך בשירת הים ובשירת האזינו דווקא, לא בחלק הפרוזאי. רובם משווים שתי השירות כלפי אלו התגים ואותיות, אבל מקצתם מציינים אותם בשירת האזינו בלבד, ומעטים מהם נוהגים להיפוך, לרושםם בשירת הים בלבד, אבל לא בשירת האזינו;

1. 1, אדינבורו 14488, אין גישה
2. 9, אוקספורד 21, אין גישה
3. 13, ספריות הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, אוקספורד, אנגליה Ms. Laud. Or. 324, עמ' 89
4. 28, בולוניה 2201, אין גישה
5. 39, ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1212, ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 2, בשירת הים בעמ' 79, אבל לא בשירת האזינו

¹⁷⁶ ע"פ פרץ עם תוספת דברים.

¹⁷⁷ סימן קנ"ד.

6. 40, ספריית המדינה בברלין, ברלין, גרמניה Ms. Or. fol. 1214, ספריית הכנסייה האוונגלי של ארפורט, ארפורט, גרמניה Ms. 4, עמ' 42
7. 44, ספריית אוניברסיטת גרונינגן, חרונינגן, הולנד Ms. Hs 455, אין גישה
8. 48, ספריית המדינה והאוניברסיטה של המבורג, המבורג, גרמניה Ms. Levy 17¹⁷⁸, בשירת האזינו
9. 63, ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. ebr. 437, עמ' 78-79
10. 65, וטיקן 468, בשירת האזינו
11. 66, ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. ebr. 480, עמ' 140-142
12. 79, הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 14¹⁷⁹, בשירת האזינו
13. 81, הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 6¹⁸⁰, בשירת האזינו מסומנת בשוליים האות פ לציון אות לפופה.
14. 82, הספרייה הלאומית של אוסטריה, וינה, אוסטריה Cod. hebr. 9, שירת הים חסרה.
15. 94, הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 34°5827, עמ' 28-29
16. 95, מוזיאון ישראל, ירושלים, ישראל Ms. 180/052, כה"י הידוע כ"חומש רגנשבורג" היה לפני ברשות הקהלה בקראקא, אין גישה
17. 102, הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Or. 4227 עמ' 27
18. 109, הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Add. 21160, בשירת הים בעמ' 89
19. 118, הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Harley 5772, עמ' 71-72
20. 121, מוזיאון של המקרא, ושינגטון, די. סי., ארצות הברית Ms. 858, ד'תתקמ"ט (1189), אשכנזית, בחלק הפרוזאי יש מעט מאוד, עמ' 25.
21. 132, ספריית מדינת בווריה, מינכן, גרמניה Cod. hebr. 1, עמ' 171-172
22. 138, מוזיאון גטי, לוס אנג'לס, קליפורניה, ארצות הברית Ms. 116, Rothschild Pentateuch, אין גישה, תגים מיוחדים ואותיות משונות, אך לא בשירה; להוציא בשירת האזינו בתיבה "וישמן" שבה מסומנים עשרה (!) תגים על האות שי"ן.
23. 143, ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית Ms. 8238, אין גישה
24. 144, הספרייה הציבורית של ניו יורק, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית The Spencer 1, Xanten Bible, אין גישה
25. 146, ספריית עיריית נירנברג, נירנברג, גרמניה Ms. Solg. 1 fol, אין גישה
26. 160, הספרייה הלאומית של צ'כיה, פראג, צ'כיה Ms. XVIII F 6, עמ' 94-95
27. 161, פרינסטון 16, ספריית אוניברסיטת פרינסטון, פרינסטון, ניו ג'רזי, ארצות הברית Ms. 136, אין גישה
28. 192, פרמה 3190 עמ' 73-74

¹⁷⁸ שירת הים בעמ' 60.

¹⁷⁹ שירת הים בעמ' 139-140.

¹⁸⁰ שירת הים בעמ' 68-69.

29. 202, פרמה 2943-2945¹⁸¹, בשירת האזינו
30. 203, פרמה 2019¹⁸², בשירת האזינו בלבד
31. 206, פרמה 2946-2947¹⁸³, בשירת האזינו בלבד
32. 231, ספריית הקהילה היהודית של רומא, רומא, איטליה Ms. 7, אין גישה
33. 232, ספריית קזנטנזה, רומא, איטליה Ms. 1916¹⁸⁴, בשירת האזינו

רשימת כתבי יד עם סימני פתוחות וסתומות

רוב כתבי היד מהמקרא, אמנם מחולקים לפרשיות פתוחות וסתומות, כפי המסורת של כל כ"י, אך לא רשום בהם בפירוש סימני הפרשיות, כמו פ' = פתוחה וס' = סתומה. למעשה, נמצאו פעמים ספקות כלפי כוונת אותם ספרים בפרשיות, וע"כ יש מעלה ויתרון עניין לספרי כ"י מעטים, מקצתם תיקוני סופרים ממש, שרשומים ומפורשים בהם סימני הפרשיות.

כאן רשימה חלקית של כ"י אשר רשומים ומפורשים בהם סימני פתוחות וסתומות, (כשלצד מניין העמוד המציג שירת הים). חלקם מופיעים בכתיבה המאוחרת אל עצם חיבור אותו ספר, ומקצתם אינם אלא עפ"י רשימת רמב"ם;

1. לייפציג 1, 62v
2. וינה 25, עמ' 93
3. פרמה 1848, עמ' 52
4. פרמה 1856, קטע
5. פרמה 2008, עמ' 52
6. פרמה 2012, עמוד 62-63
7. פרמה 2427 תיקון סופרים, בעמ' 12-13
8. פרמה 2673 עמ' 58-59
9. פרמה 2821, הסימון הוא בכתיבה מאוחרת, עמ' 42
10. פרמה 2829 עמ' 65 ושם בעמ' 1
11. פרמה 3082 עמ' 38
12. פרמה 3085 עמ' 57
13. פרמה 3216 עמ' 49
14. פרמה 3228 עמ' 79-80
15. אוקספורד 186
16. הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 20, עמוד 48
17. ספריית המדינה והאוניברסיטה של המבורג, המבורג, גרמניה Ms. Levy 17, עמ' 60
18. ויימר 651, 652, אין גישה, וישנם באתר של היברו בוקס, עמ' 356-362

¹⁸¹ שירת הים בעמ' 92-93.

¹⁸² שירת הים בעמ' 134-135

¹⁸³ שירת הים בעמ' 46.

¹⁸⁴ שירת הים בעמ' 114.

19. לונדון 27201, מחזור ויטרי: הלכות ספר תורה. וסגנון ספר תורה מעולה מרבנו יעקב בר' מאיר. תיקון סופרים.
20. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Or. 2415, עמ' 23-24.
21. הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Or. 4227, חלקי, עמ' 27
22. ספריית אוניברסיטת טורונטו, טורונטו, אונטריו, קנדה Ms. FR 3-001, אין גישה
23. ספריית הוטיקן, קרית הוטיקן, קרית הוטיקן Ms. ebr. 437, עמ' 78-79.
24. ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית Ms. 388, עמ' 33.
25. כ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 84, עמ' 188-190.
26. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II C 613
27. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II C 665
28. יסלזון, דוד וימימה, ציריך, שווייץ Ms. 15, עמ' 113.
29. חומש רגנסבורג¹⁸⁵.

כ"י מזרחיים - רשימה חלקית

1. א' כתר ארם צובה, מכון בן צבי, ירושלים, ישראל Ms. 1
2. ל' כ"י לנינגרד, הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR I B 19a
3. ש', ששון 507, הספרייה הלאומית, ירושלים, ישראל Ms. Heb. 24°5702, ידוע בשם חומש "כתר דמשק"
4. ש' 1, ששון, דוד בן סלימאן, לונדון, אנגליה Ms. 1053
5. ב', הספרייה הבריטית, לונדון, אנגליה Or. 4445
6. ספריית אוניברסיטת מישיגן, אן ארבור, מישיגן, ארצות הברית Mich. Ms. 88
7. בית הכנסת הקראי של קהיר, קהיר, מצרים Ms. 18¹⁸⁶

185

https://www.researchgate.net/publication/322017273_A_Pentateuch_to_Read_in_The_Secrets_of_the_Regensburg_Pentateuch_New_Perspectives

¹⁸⁶ עיין: <https://www.jstor.org/stable/i23596928> כתב-יד ירושלמי של התורה מן המאה העשירית שהגיהו מישאל בן עוזיאל (כתב-יד ק 3) עמ' 3. מדובר בספר זה השונה ומיוחד, ולפי פנקובר שם, מסורת אשכנז שייכת אל ספר ממין הזה.

8. חומש וושינגטון¹⁸⁷:
9. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 8¹⁸⁹, עמוד 118, "כי בא" מסיים באמצעות שורה, הריוח השני אינו בין "הים – ובני ישראל", אלא בין "ובני ישראל – הלכו"¹⁹⁰, ויש שם מילוי רווחי פרשיות והשירה. נמצאו סימנים שמדובר בספר קראי.
10. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 10, הוקדש בשנת 946, עמ' 71
11. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 17, סופר שלמה בן בויאעא, עמ' 154-155
12. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 19, עמ' 159-161, סמך לסתומות "כי בא"
13. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 27, עמ' 90-92, פוסק אצל מלת "ובפרשיו", בלי שורה מלאה מלמעלה
14. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 37, עמ' 13, חסר צד השני מהשירה
15. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 38, עמ' 100-101, ריוח בין לה' – ויאמרו, בעוד תיבות "אשירה לשם כי גאה – גאה" הינם מחוברות אל "לאמר"
16. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR I Bibl. 48, עמ' 70-71, בפשוטו מקיים ריוח בין "הים – ובני ישראל", לא בין המילים "הים וישב".
17. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 51, עמ' 126-127

¹⁸⁷ על עניין ספר זה העיר והוסיף פרופ' יוסף עופר: מצאתי ברשימות ישנות שלי התייחסות לכתב היד הזה (כך נראה לי). אני מעתיק את הדברים בלי לבדוק אותם בכתב-היד עצמו: איתמר ורהפטיג מסר לי ביום ג' בתמוז תשנ"ג כי מצא בספריית לנין במוסקבה באוסף הנקרא MBA (או NBA) כתב-יד של חומש, שלושה טורים בעמוד, משנת 1142. הקולופון: "[אני] יוסף בן יעקב בן אשר מן הפסגה שלמערב כתבתי את חמשת ספרי התורה הזה כיד אלקי הטובה עלי בחודש מרחשון דג?? שנת דתתקב לבריאת עולם (=1141) במדינת נא אמון והיא כתובה מוגה על הספרים המדויקים על ניקוד רבי אהרן בן משה בן אשר". החומש היה בידי הקראים והם נתנו אותו במתנה לכומר נוצרי בשנת 1835. בספרייה תיאור של כתב-היד ברוסית שנעשה בשנת 1971 בידי אדם ששמו וילקוס?

דיברתי עם בנימין ריצ'לר, בשבט תש"ס, והוא אמר כי כתב-היד שראה איתמר מוצע כעת למכירה. ביום י"א באלול תש"ס שוחחתי עם מרדכי גלצר, והוא אמר כי בחן היטב את כתב-היד גם בידי המוכר בירושלים וגם בידיו של הקונה (שזהותו ידועה לו). הממצא המפתיע: כתב-היד הבסיסי נכתב בידי הסופר שכתב את כתב-יד קהיר! ודומה לו בסימני המילוי. גם בתורה הוא נוהג לגמור כל חומש בסוף העמוד בשיטת "מקצר ויורד", וכך נוהגים גם התימנים, אף שהבסיס ההלכתי לכך מפוקפק למדי. בעת שניתן כתב-היד במתנה בידי הקראים למטרופוליט נוצרי, הם ביקשו להשלים את החסר בכתב-היד וצירפו לו באופן מלאכותי כמה עשרות דפים מכתב-היד של הפסגה הזה, כולל הקולופון! בדפים האלה אין הערות מסורה מיוחדות.

¹⁸⁸ <https://www.museumofthebible.org/collections/artifacts/34293-the-washington-pentateuch>

¹⁸⁹ השוה כ"י כתובים מאותו סופר, כתובים כ"י קהיר - בית הכנסת הקראי גוטהייל, JQR 17 (1905) עמ' 628 "מס' 13". עליו תאריך 1028. קולופון: "... אני זכריה הסופר בן ענן המלמד מארץ המערב נוחו גן עדן ... כתבתי ונקדתי ... זה כתובים למרי יצחק ... בר אפרים הכוהן בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושמונים לבריאת עולם". השם "זכריה" נמחק ותחתיו: "משה". המעתיק: משה בן ענן.

¹⁹⁰ עיין https://www.academia.edu/8794461/The_Ashkar-Gilson_Manuscript_Remnant_of_a_Proto-Masoretic_Model_Scroll_of_the_Torah עמ' 13.

בים דרכך

18. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 52, עמוד 135-137, "כי בא" אריח ע"ג לבינה ושינויים נוספים, סימנים יש שמדובר בספר קראי.
19. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 59, עמ' 40-41
20. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 67, עמ' 105-106
21. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 82, עמוד 60-61, "כי בא" ברצף
22. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 84, עמ' 188-190, רושם פתוחות וסתומות.
23. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 123, עמ' 29-30
24. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 138, עמ' 78-79, "כי בא" ברצף, בלי שורה מלאה מלמטה
25. הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 1008, עמ' 32, שירה חסרה הסוף
26. המכון לכתבי יד מזרחיים, האקדמיה הרוסית למדעים, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. D 67, עמ' 41
27. המכון לכתבי יד מזרחיים, האקדמיה הרוסית למדעים, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. D 79, עמ' 82-83
28. המכון לכתבי יד מזרחיים, האקדמיה הרוסית למדעים, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. D 84, עמ' 4-5
29. המרכז הלאומי של כתבי יד על שם קורנלי קעקעלידז, טביליסי, גאורגיה Ms. Ebr. 3, עמ' 55
30. ספריית היברו יוניון קולג', סינסינטי, אוהיו, ארצות הברית Ms. 1, עמ' 101-102

כ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 84

אבקש לשאול, בכתה"י הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, רוסיה Ms. EVR II B 84 - מאה י"ב (ראו ייבין, מבוא למסורה, עמ' 23, ואין ספרו מצוי אצלי) ישנו דבר מעניין;

עיינתי בפרשיות רבות, ומצאתי כמעט אותו דבר כמו הרמב"ם בפתוחות וסתומות, (אך פרשת וידבר דכל חלב והמקריב חסר שם כ"י, פסל לך פתוחה ורמב"ם, ארור שוכב עם אשת אביו פרשה).

חידוש מיוחד מצאתי אצל שירת האזינו, הערוכה ומסודרת כרמב"ם ממש, שמרחיב אותם פסוקים: "כנשר יעיר קנו", "מחוץ תשכל חרב", "גם בחור" בתחילת שורה. חסר שם דף בו התחלת שירת האזינו, רק לפי ההמשך ברור שהם ס"ז שורות.

כבר כתב גושן גוטשטיין: לא ראינו אינו ראייה, אולם אם בין מאות כ"י שעברתי עליהם לצרכי השואה, לא נמצא אף אחד הדומה ל'כתר', ואפילו יהא מאוחר ממנו בהרבה... וכאן הוא מזרחי ממאה י"ב שמעתיק כרמב"ם ממש.

שאלתי היא, שלכאורה חידוש שבמאה הי"ב כבר מעתיק כפי הרמב"ם, אשר בשלהי המאה ההיא, אך גמר את ספרו הגדול. לכך יכול להיות שהעתיק ישירות מהכתר, או מבאי כוח הכתר, כפי שמעיד הרמב"ם: "ועליו היו הכול סומכים" וכו'.

ספק אפוא, אם אמנם מקורו ברמב"ם או בכתר גופו?!

והשיב פנקובר: אני בדקתי את כול כתבי היד המזרחיים שנודעו לי ורק B84 ועוד אחד היו בהם 67 שורות כמו בכתר ויוצא שצורה זו היא נדירה ביותר. צורת 70 שורות היא הנפוצה בכ"י המזרחיים ויש גם צורות אחרות לא ברור אם שני כתבי היד שלעיל העתיקו מן הכתר אם כי זה אפשרי י"פ

בעניין הכתיב, מוכרים שלשה הבדלים, לפחות מסופקים: בטרם תבוא אלהן המילדת, אליהן עם יו"ד, לא תעמד על דם רעך, רעך ביו"ד, יובל הוא תהיה לכם, היא ביו"ד, ובכולם לפנינו בכתיב רגיל כמקובל. אולי העתיק רק הפרשיות מהכתר כמו הרמב"ם בחיבורו, ברם מסתבר יותר שאכן המקור שלו ברמב"ם, לא בכתר, שאף פסל לך פתוחה, וגם בשירת האזינו מתחיל שורה וכותב "גם בחור", וצ"ל אצל ארור שכב ששינה, (ועוד מצאנו דברים מעניינים בפסוקים: ויחי למך, ולנפתלי אמר, דוק תשכח).

עוד משהו לגבי B84 - ברשימת הרמב"ם בפ' וזאת הברכה הפסוק של "ולנפתלי אמר" מחובר כפרשה אחת עם "ולדן אמר". הרמב"ם מתאים עם הכתר אר"צ, וגם עם כת"י לנינגרד (שיש הפסק, אבל הושם שם סימניה להוראה שאין זה הפסק פרשה). אבל בכת"י ששון-כתר דמשק יש הפסק פרשה בין דן ונפתלי. כן הוא גם במחזור ויטרי סי' תקי"ט, כמו בספר תגי המובא במחזור ויטרי. בכ"י B84 נראה כמו פרשה סתומה, אבל הושם בתוך ההפסק סימניות, כנראה להורות שאין שם רווח. כמו כן בשאר הרווחים נכתב בתוכם "סתום" כאן לא נכתב כלום. אולי הסימניות וגם הציונים "סתום" הם הוספות מאוחרות.

גם ברשימה הבבלית (שהיא בעצם מקור אחד עם ספר תגי שהזכרתם) סתומה היא. אף "יחי ראובן" נבדלת כפרשה נפרדת! לכאורה, הטעם למסורת שבכתר, מפני שהברכות "ולדן אמר", "ולנפתלי אמר", ישנו פסוק אחד לכל אחת מהם, ולכן הצטרפו בפרשה האחת.

אכן וגם אני כתבתי כן במאמר. אבל מה ששלחתי הוא רק להראות שלא ברור שB84 הוא העתק (מדויק) של הכאר"צ.

צורת כתוב "כי בא" במגילות ים המלח עם שאר ספרים חיצוניים ועתיקים

אולם בעיקר דיונינו הארוך כלפי הפסוק "כי בא סוס פרעה", הנה נמצאו במגילות ים המלח עם שאר ספרים חיצוניים ועתיקים, דברים מפורשים וידיעות נכבדות כלפיו וכנ"ל. מסתבר שכל שלושת שיטות שבידינו באופני כתיבת "כי בא", יש להם יסוד כל שהוא באותם מסמכים, אם ממקור קדום מעין המסורה, ואם מנוסחים חיצוניים, אשר צריך לדון על כ"א מהם בנפרד;

מנהג של אשכנז ואיטליה המופיע אף במקצת כ"י מזרחיים בו הפסוק "כי בא סוס פרעה" נכתב ברצף כשאר כתב בתורה, הרי מצויה היא מכבר בספר תורה השומרוני כמו בשני תרגומי יוון עתיקים, וכפי שהעתקנו¹⁹¹:

The Samaritan Pentateuch¹⁹² divides the cola in a similar manner to 4Q365. **The only discrepancies are in Exod 15:17** (there is a slightly different division in the SP) and **Exod 15:19, which is not divided stichographically (as it is in L). The Song of the Sea in both Codex Alexandrinus and Codex Vaticanus also match the stichography of the L, although they also present Exod 15:19 as a running text.** Although the lines are arranged differently on the page in the Uncial codices, they divide the lines at the same points... The Samaritan Pentateuch divides the cola in a similar manner to 4Q365, but there are also some prominent discrepancies. Firstly, the two cola יהוה כוננו ידך and פעלת יהוה מקדש in the SP (Exod 15:17) are divided into three cola in 4Q365: 1) פעלת יהוה, 2) מקדש יהוה, and 3) כוננו ידך. **Secondly, Exod 15:19 is not divided stichographically as it is in L.** Lastly, the overall

¹⁹¹ <https://www.semanticscholar.org/paper/Innovation-and-convention%3A-An-analysis-of-in-hymnic-Miller/73db5c41d1b285b9415993da382606f8c0fbad14>,
<https://www.academia.edu/29277201/234>. The Background of the Stichometric Arrangements of Poetry in the Judean Desert Scrolls in Prayer and Poetry in the Dead Sea eds. Jeremy Pen
 Dead Sea Media: Orality, Textuality, and ,ner et al. STDJ 98 Leiden Boston Brill 2012 409 420
 Memory in the Scrolls from the Judean Desert

¹⁹² עיין לדוגמא: <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-ADD-01846> עמ' 70/147. Add.1846 is believed to be the earliest extant manuscript of the Samaritan Pentateuch and dates from the early 12th century CE. Epigraphs and scholia in Samaritan Hebrew/Aramaic and Arabic follow the end of each biblical book. They are in various hands. The copying of the book itself is the product of five different hands. Some notable features of the manuscript are: [f. 53r](#): An epigraph at the end of the book of Genesis states that the codex was owned (and restored) by Mešalma b. Abi Beraḳata, c. 1275, whose daughter sold the manuscript in the 14th c. [f. 103r](#): An epigraph at the end of the book of Exodus records the purchase of the codex by Miṭpaṣia b. Meṭuḥia from his brother for 25 shekels, in the year 5752 of the Exodus, 544 of the rule of Ishmael = 1149-50 CE. [f. 188v](#): A marginal scholium at the end of the book of Numbers suggests unconvincingly that this manuscript was saved from the fire at the time of the King of Babylon, in the presence of Zerubbabel the Jew (hence, Codex Zurbil). [f. 137v](#): An epigraph at the end of the book of Leviticus explains how this manuscript was saved from a fire that broke out in a manuscript store-room (a Samaritan Genizah?) in 1201 CE. [f. 147r](#): There is marked grease stain on f. 147r, where worshippers have kissed the Priestly Blessing, Numbers 6:24–26.

layout of the poem is bi-columnar, rather than a running text with chunks of words located above vacats creating an interlocking pattern...

ברם דבר גדול מאוד ראינו במגילות ים המלח, הוא אישור של מסורה המזרחית המיוחדת, אשר מקיימת רווחים בפסוק "כי בא" אחרי אזכורי "ים" דווקא, ר"ל: כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרְשָׁיו בָּיָם - וַיָּשֶׁב יְיָ עֲלֵהֶם אֶת־מֵי הַיָּם - וַבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בַּיַּבֶּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם: - וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֶחָת אֶהָרָן אֶת־הַתֵּף בְּיָדָהּ וּגו', וכו"ל:

1. **The stichography of 4Q365 shows distinct similarities with 4QExodusc (4Q14) (50–25 BCE), another fragmentary MS which contains portions of the Song of the Sea arranged with minor intervals.** It is prudent to consider 4Q14 because it overlaps with 4Q365 6b 1–5 for a small portion of the Song of the Sea (Exodus 15:16–20). However, in contrast to 4Q365, 4Q14 is not written stichographically but instead includes minor intervals within lines 38–42.⁴⁹⁸ These minor intervals, or small spaces, do not appear consistently; however, out of a total of five intervals, four are found in a portion which overlaps with 4Q365. **Their presence is of particular interest because they correspond with the vacats in 4Q365** and provide another piece of evidence for the motivation underlying the demarcation of 4Q365...
2. The above facsimile contains lines 40–42, which overlap with 4Q365 containing Exod 15:16b–21a... **The first minor interval is in line 40 (v. 16) after יהוה, and the second is in line 41 (at the end of v.18) after ועד.** There are also two more in line 42 (v. 19) after the word הים. These minor intervals are slightly larger than the space between words, but smaller than the vacats in 4Q365. Additionally, if one considers the total length of line 41, which can safely be ascertained by consulting the first extant word on line 42 **וישב יהוה]** and **בים** it is also likely that there was a minor interval between **בים** and **עליהם** at the conclusion of **כי בא סוס פ[רעה ב]רכבו ובפ[רשיו בים]**. If this reconstruction of the vacat is correct, then 4Q14 contains, similar to 4Q365, three spaces after each occurrence of the word “sea.”...
3. Furthermore, 4Q365 also includes vacats in the exact place where these minor intervals are located in the sections which overlap with 4Q14. **Lastly, as the following analysis of L will further discuss, three of the corresponding spaces come after the word “sea” in Exod 15:19...**
4. **Perhaps the most instructive correspondence between L and 4Q365 is the arrangement of Exod 15:19.** In L the stichography at this point breaks the particular arrangement of “small brick over large brick, and large over small,” in order to preserve the parallelism of the clauses that each end with “sea.” 506 Verse 15:19 should—according to parallelism—be arranged as follows... However, L breaks this distinctive layout and instead presents the last verse of the Song of the Sea as... The underlined portion of the verse in the above table breaks the “small brick over large brick” pattern in order to maintain correspondence between the stichography and the parallelism of

the passage where the three bicolon lines each end with “sea.” [The ending of the Song of the Sea in Exod 15:19 contrasts the rest of the arrangement of the poem...].

5. **What is of particular interest about this irregular arrangement of 15:19 in L is that it matches the stichography of 4Q365, which also includes vacats after each “sea” in 15:19. The commonalities between the stichographic layouts of 4Q365 and L can be seen as evidence for a scribal tradition of “special layouts.” Additionally, this shows that stichographic arrangements of poetic units, in certain cases, are indicative of specific textual witnesses. In other words, textual witnesses attest to older stichographic divisions preserved in the DSS. The later Masoretic scribes did not invent the stichography of the “Song of the Sea” in Exodus 15 but rather they transmitted a stichographic layout which is already found in the DSS. Tov has recently and independently come to a similar conclusion concerning the relationship between stichographic texts in the DSS and special layouts in the MT. He writes that “the MT scribes did not invent these stichographic arrangements, but employed a system that may have existed at an earlier time.”⁵⁰⁷...**
6. **The commonalities between 4Q365 and L can be seen as evidence for the basis of this scribal practice.** If one takes the cola as they are delineated in stichography of 4Q365 and L and arranges them by line as the above poetic reconstruction has done, various forms of parallelism emerge between the cola and lines. These examples of parallelism also reinforce the proposition that the placement of the vacats was not due to personal preference or aesthetic concerns; rather, it was parallelism which governed the placement and position of the vacats within stichographic texts. Thus, in Exod 15:19 the special layout of L was not followed for the sake of graphically representing parallelism. This fact, however, does not preclude the possibility that stichography was done for aesthetic purposes as well. Since the majority of scrolls arranged stichographically are biblical, it is possible that these special arrangements were reserved for the ornamentation of certain poetic passages (or entire books) considered to be Scripture by the scribes who composed them.⁵⁰⁸ The special arrangement of passages required more precious parchment space and would have most likely been reserved for Scripture.⁵⁰⁹...
7. **The arrangement in 4Q365, in distinction to this, is entirely consonant with the sense units of the passage and is derived from parallelisms between the cola. This aspect of the stichography of the Song of the Sea in the SP, taken together with 4Q365’s similarities with L, indicate that the stichography of 4Q365 should be understood as representative of an incipient Masoretic stichographic layout...**
8. In contrast to the majority of modern poetic divisions of Exodus 15, the scribes of 4Q365 and 4Q14 most likely considered v. 19 a part of the Song of the Sea. **At the very least, the stichographic division of v. 19 in 4Q365 and 4Q14 show that the scribes of these scrolls considered v. 19 to be poetry...**

מאידך, ישנו הבדל משמעותי הקיים בינות שתי מגילות אלו;

Transcription of 4Q14 6.40–42:

40. כָּאבֶן עַד יַעֲבֹר עִמָּךְ יְהוָה - עַד יַעֲבֹרְךָ עִם [זו] קִנִּית תִּבְיָאם וּתְטַעַם בְּהַר נַחֲלָתְךָ מִכּוֹן לִשְׁבֹּתְךָ פַּעֲלָתָּהּ
41. יְהוָה מִקְדָּשׁ יְהוָה כּוֹנֵנִי יִדְרֵךְ יְהוָה יִמְלֹךְ עוֹלָם וְעַד - כִּי בָא סוֹס פֶּרַעַה בְּרִכְבוֹ וּבִפְרָשָׁיו בִּים - וַיֵּשֶׁב יְהוָה
42. עֲלֵיהֶם אֵת מִי הִים - וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּיבְשָׁה בְּתוֹךְ הִים - וּתְקַן [ח] מְרִים [הַנְּבִיאָה אַחֲרֵיהֶם אֶת הַתּוֹף]

4Q365 f.6b 1–6:

1. עַד יִּעֲבֹר vac עִמָּכָה יְהוָה vac עַד יַעֲבֹר vac עִם זו קִנִּיתָה vac תִּבְיָאמוּ וּתְטַעַמוּ
 2. בְּהַר נַחֲלָתְכָה vac מִכּוֹן לִשְׁבֹּתְכָה vac פַּעֲלָתָה יְהוָה vac מִקְדָּשׁ יְהוָה vac כּוֹנֵנִי יִדְכָה
 3. יְהוָה יִמְלֹךְ עוֹלָם וְעַד vac כִּי בָא [סוֹס פַּרְעָה vac בְּרִכְבוֹ וּבִפְרָשָׁיו בִּים vac וַיֵּשֶׁב]
 4. [יְהוָה] עֲלֵיהֶם vac אֵת מִימֵי הִים vac [וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ vac בִּיבִשָּׁה בְּתוֹךְ הִים]
 5. [וְהִמִּי] וְלֵה [מָה חוֹמָה מִ] יִמִּינָם וּמִשְׁמָאֻלָּם vac וּתְקַן [מְרִים הַנְּבִיאָה אַחֲרֵיהֶם אֶת הַתּוֹף בִּידָה ו] תְּצִינָה [כּוֹן] ל הַנְּשִׁיִּם אַחֲרֵיהֶם [בְּתוֹפִים וּבִמְחֻלּוֹת וּתְעִין]
 6. [אֶת הַתּוֹף בִּידָה ו] תְּצִינָה [כּוֹן] ל הַנְּשִׁיִּם אַחֲרֵיהֶם [בְּתוֹפִים וּבִמְחֻלּוֹת וּתְעִין]
- הַצַּד הַשְּׂוֹהָה הַמִּשְׁוֹתֵף בִּשְׁתֵּי מַגִּילוֹת אֵלֶּה הֵיא קִיּוֹם רוּחִי הַ"יִּם", ר"ל אַחֲרֵי שְׁלוֹשֶׁת מוֹפְעֵי "יִם" בַּפְּסוּקָה "כִּי בָא סוֹס פַּרְעָה", וּכְצוּרָה הַמְּקוּבַּלֶּת שֶׁבַּמִּסּוּרָה הַמְּזַרְחִית הַיִּיחֻדִּית. מֵאִידֶךְ, בַּעֲוֹד הַמַּגִּילָה 4Q14 הֵיא מֵעֵין הַמְּזַרְחִיִּים מִמֶּשׁ ב"כִּי בָא", לֵלֵא שׁוֹם רוּחִים אַחֲרֵיהֶם, מַגִּילָה 4Q365 הִרִי הוֹסִיפָה הִיכָר רוּחִים נוֹסְפִים ב"כִּי בָא": כִּי בָא [סוֹס פַּרְעָה vac בְּרִכְבוֹ וּבִפְרָשָׁיו בִּים vac וַיֵּשֶׁב] [יְהוָה] עֲלֵיהֶם vac אֵת מִימֵי הִים vac [וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ vac בִּיבִשָּׁה בְּתוֹךְ הִים]. תּוֹסַפֶּת רוּחִים אֵלֶּה וְדֹאֵי הֵיא לִשְׁיטָתָהּ וְדַעְתָּה הַכּוֹלֶלֶת שֶׁם:

In addition to similarity in the special graphic layout of 4Q365 and L, the spacing (the location of the vacats) of the documents are strikingly similar. Firstly, in both forms of special spacing the vacats separate cola. Secondly, in the special layout of L it is—exactly as it is in 4Q365—the vacats, and not the margins of the column on the sheet or page, which are used to demarcate cola. The major difference is that 4Q365 is separating cola in addition to lines of verse. The only exception is the formulaic phrase *יהוה ימלך לעלם ועד* which both 4Q365 and L do not break apart. Thus, overall, L has basically half as many vacats as 4Q365 because 4Q365 contains additional vacats within the lines of verse (dividing cola); the placement of the vacats in L, however, corresponds perfectly with 4Q365 where they do occur...

מִמִּילָא, לְדִידָן הַהוֹלָכִים בְּכֻלָּל צוּרַת אֲרִיחַ ע"ג לְבִינָה ע"ד מִסּוּרָה הַמְּזַרְחִית, מֵעֵין הַמַּגִּילָה 4Q14, הַמְּפִרִידָה הַשּׁוֹרֹת שֶׁבַּפְּסוּקָה, אֶךְ לֹא מִפְּרִידָה הַ"כּוֹלָה", הֵלֵא בַּפְּשׁוּטוֹת אֵין נ"מ בְּרוּחִים נוֹסְפִים אֲשֶׁר בַּפְּסוּקָה "כִּי בָא" שֶׁמַּגִּילַת 4Q365.

מֵאִידֶךְ, לְגַבִּי הַשְּׂאֵלָה הָעֵקְרוֹנִית כִּלְפֵי "כִּי בָא" אִם מִהִשִּׁירָה הֵיא א"ל, לְכַאוּרָה הַרוּחִים אֵלֶּה הָאֲחֵרִים, מִלְּבַד רוּחִי הַ"יִּם", מִמְּשִׁיכִים בְּדִיוֹק אֶת אֹפֶן חֲלֻקַּת כָּל הַשִּׁירָה, וּמִלְּמִדִּים אֲשֶׁר אֶף "כִּי בָא" מִהִשִּׁירָה

היא, ע"ד הדעה הספרדית שעפ"י רמ"ה, ואף בכ"י קדום מזרחי קראי אחד, ועיין על לשון המאמר שם:

Usually each colon is kept in its entirety and is are not broken up in the lines of the MS. However, this is not a rule. For example, the second colon of strophe 17, line 2 (4Q365 6b 3–4) “וישב יהוה עליהמה” is broken up in between line 3 and 4 of the MS after וישב. Thus, 4Q365 6b line 3 ends with וישב and line 4 begins with יהוה עליהמה. This shows that the lineation of the column in the MS does not always correspond to lines of verse; furthermore, the fact that this scribe breaks this colon in half is evidence that the vacats, and not the lines of the column, demarcate cola...

הן נכון הדבר שמגילה ההיא שייכת ודאי אל כתות קומראן החיצוניות, כפי שהעתקנו:

1. 4Q365 (4QReworkedPentateuchc) (40–10 BCE) is one of the five MSS belonging to a work known as Reworked Pentateuch, which contains portions from all five books of the Torah and includes one stichographically arranged section from Exodus.⁴⁹¹ The extant portion of this stichographic section is found in 4Q365 6b 1–5 and contains a small portion of the Song of the Sea in Exodus 15.⁴⁹² [4Q365 includes both the Song of the Sea (Exod 15:1–18) as well as the introduction to the Song of Miriam (Exod 15:19ff). **Compared to the Masoretic Text, the Song of Miriam in 4Q365 was an expanded version**, but unfortunately all that is extant from this section is the beginning in Exod 15:19. **Tov estimates the expansion contains seven lines of material** (DJD 13, 270). - **This fourth line is not in the MT.** See M. Zahn, Rethinking Rewritten Scripture: Composition and Exegesis in the 4QReworked Pentateuch Manuscripts (STDJ 95; Leiden: Brill, 2011), 111–12. **This is a harmonization of Exod 15:19 with Exod 14:29...]**...
2. **One interesting aspect of this strophe is the presence of one line which is not found in the MT (4Q365 6b 5; Exod 15:19b).** Exodus 15:19b in the MT does not include 4Q365 6b 5 (strophe 17, line 4) **“and the water was a wall for them on their right and on their left.”** This “addition” is most likely a harmonization of Exod 14:29 and Exod 15:19b, which both begin in the same manner. Furthermore, 4Q365 6b 5 matches the end of Exod 14:22 and Exod 14:29...
3. **In my opinion, this “addition” reflects a different pentateuchal Vorlage which harmonized Exod 14:29 with Exod 15:19**⁵²⁷ [I find it hard to believe that the scribe would have unconsciously added this material on account of the stichographic nature of 4Q365. The extra attention required to compose a text stichographically rules out a thoughtless blunder in my opinion. **The nature of 4QRPa–e (4Q158; 4Q364–367) as a whole also adds to the probability that this “addition” reflects a different pentateuchal Vorlage. 4QRPa–e, in my opinion, was a copy of Scripture rather than a new composition.** For a discussion of 4QRPa–e as rewritten Bible or Scripture, see...].

This additional line in 4Q365 works well with the various parallelisms of this strophe...

4. The relationship between biblical texts and stichography is especially important when one considers stichographic texts that contain exegetical additions and omissions compared to the MT. The stichographic rendition of the Song of the Sea in 4QReworkedPentateuch (4Q365), for example, could be interpreted as evidence that, for at least the scribe who composed it, this text was considered Scripture.⁶⁶⁹... The stichographic rendition of the Song of the Sea in 4QReworkedPentateuch (4Q365), for example, could be interpreted as evidence that, for at least the scribe who composed it, this text was indeed considered Scripture.¹²⁰⁸
5. Manuscripts of Poetical Texts Displaying a Stichographic Layout¹⁹³, 4QRPc (4Q365) 6b 1–4 (Exodus 15, including the verse after the Song, Exod 15:19, and also a poetical unit not contained in the biblical text, probably representing the Song of Miriam; 40–10 BCE)... 4QRPc (4Q365) 6b 1–4 (Exodus 15, including the verse after the Song, Exod 15:19 and also a poetical unit not contained in the biblical text, probably the Song of Miriam; illustr. 5a). The fact that the song in Exodus 15 in 4QRPc (4Q365) 6a ii and 6c, a 'rewritten Bible' composition, is written in a special layout may imply that its scribe considered this composition a biblical text...

מ"מ, אין לתלות מחלוקת כאן לומר שזוהי שיטה חיצונית דווקא, ללא ראייה והוכחה המלמדת כי המסורה חלוקה היא בזאת. אולם מהמגילה הראשונה הנ"ל, שאכן נחשבת מעין נוסח המסורה¹⁹⁴, וכניכר גם מעצם אופן חלוקת שירה הזאת כנ"ל¹⁹⁵, אמנם נראה המסקנה היוצאת, כי הכתוב "כי בא" משונה הוא במיקום רווחיו משאר מקומות רווחי השירה, וע"ד מסורה המזרחית הייחודית ממש;

Nevertheless¹⁹⁶, the layout is distinctive by virtue of the small spaces between the verses and within them: in v. 14, before אחז; in the middle of v. 16, before קנית עם זו; before v. 19; in the same verse, before ובני ישראל; and before v. 20 (on these spaces see DJD XII, 99–100). - The notion that these minor intervals correspond to parallelism can also be seen in line 39, which also contains two minor intervals... Additionally, a comparison of the total length of line 38 with lines 39–42, and 36–37 shows that line 38 is clearly shorter than its surrounding lines and likely ended with a vacat following אדום. Thus, in 4Q14 33 2.38–40 there are two minor intervals and one vacat. - Transcription of 4Q14 6.38–42:

¹⁹³ <http://www.emanueltov.info/docs/books/scribal-practices1.publ.books.pdf>

¹⁹⁴ http://old.hum.huji.ac.il/upload/FILE_1474293442.pdf

¹⁹⁵ Discoveries in the Judean Desert, כרך 13 עמ' 269.

¹⁹⁶ <https://museum.imj.org.il/journal/archive/2015/images/Ancient%20Scroll.pdf>

38. [נוה קדשך שמעו עמים] וירגזו¹⁹⁷ - [חי]ל אחז יושבי [פלשת אז נב]הלו אל[ופי אדום] ---
39. [א]י[לי מו]אב יאחזמו ר[ע]ד[ן] - [נמג]ו[ן] כל יוש[בי] כנען תפל [עלי]הם אימה ופחד - בגדול זרוע[ך ידמו]
40. כאבן עד יעבר עמך יהוה - עד יעב[ר] עמ[ך] [זו] קנית תביאם ותטעם בהר נחלת[ך] מכוון לשבתך פעלת[ך]
41. יהוה מקדש יהוה כוננו ידך יהוה ימלך עולם ועד - כי בא סוס פ[רעה] ב[רכבו] ובפ[רשיו] בים - וישב יהוה]
42. עליהם את מ' הים - ובני ישראל הלכו ב'ב[ש]ה בתוך הים - ותק[ח] מרים [הנביא אחות אהרן את התוף]

מתברר אפוא, אשר כל מקום רווח במגילה הזאת מצוי אף במסורה הטברנית, אלא שלכאורה נמצאו רווחים מסוימים במסורה הטברנית שאינם מופיעים במגילה הזו. מ"מ ממילא יוצא בצורת אריח ע"ג לבינה המסורתית, אשר צורת "כי בא" משונה היא, ע"ד המסורה המזרחית הייחודית ממש.

א"כ, תמצית מחקרינו בזה היא אשר;

1. שיטה האשכנזית ש"כי בא סוס פרעה" נכתב ברצף מצויה היא מכבר בס"ת השומרוני, גם בתרגומי יוון.
2. הדעה הספרדית ש"כי בא סוס פרעה" הוא מן השירה ונכתב כמוה, נמצאת כבר בנוסח הכיתתי שבקומראן.
3. המסורה המזרחית ש"כי בא סוס פרעה" נכתב ברווחים מיוחדים אחרי מופעי "ים" דווקא, מצויה היא מכבר במגילת ים המלח השייכת אל מעין נוסח המסורה.

¹⁹⁷ https://downloads.thewaytoyahweh.com/pdf/dss_hebrew/DSS_Exodus.pdf

https://downloads.thewaytoyahweh.com/#dss_combine

<https://www.scribd.com/document/410056406/Parallel-DSS-Manuscripts-pdf>

https://downloads.thewaytoyahweh.com/pdf/dss_hebrew/DSS_TC_Edition_Full.pdf

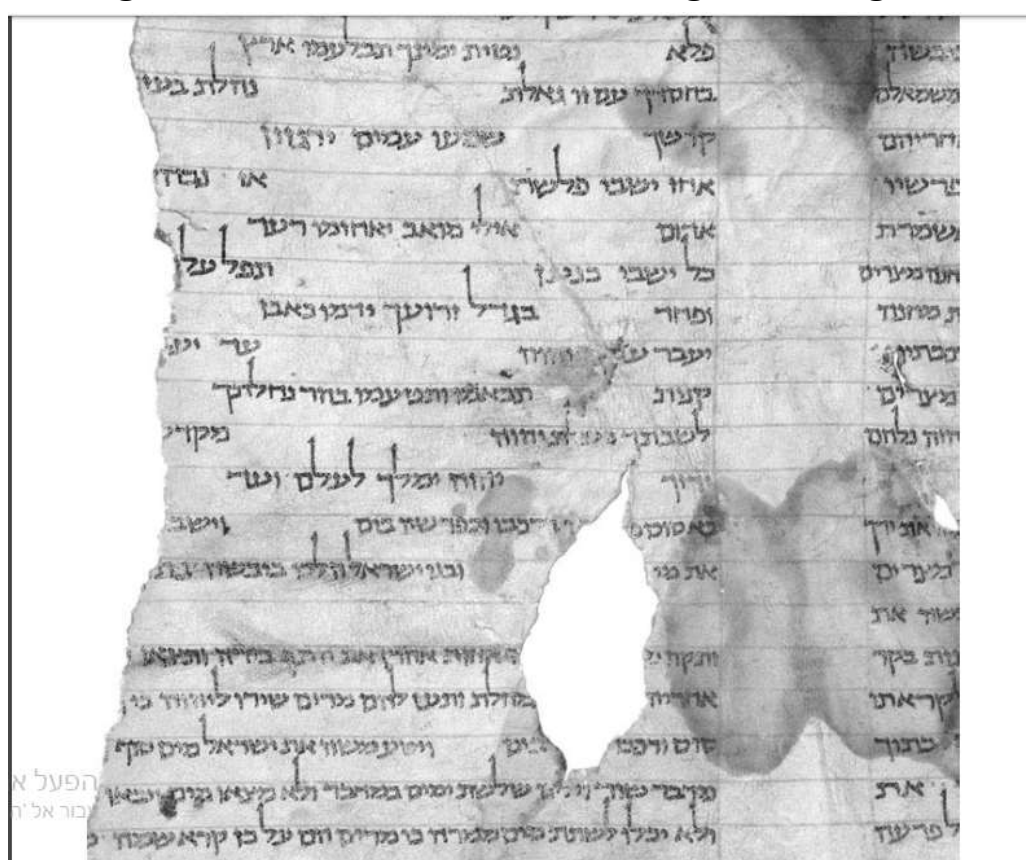
מגילת ים המלח 4Q14 = 25–50 BCE

Plates 1074/1, 1074, B-284147, PAM Number: M42.734

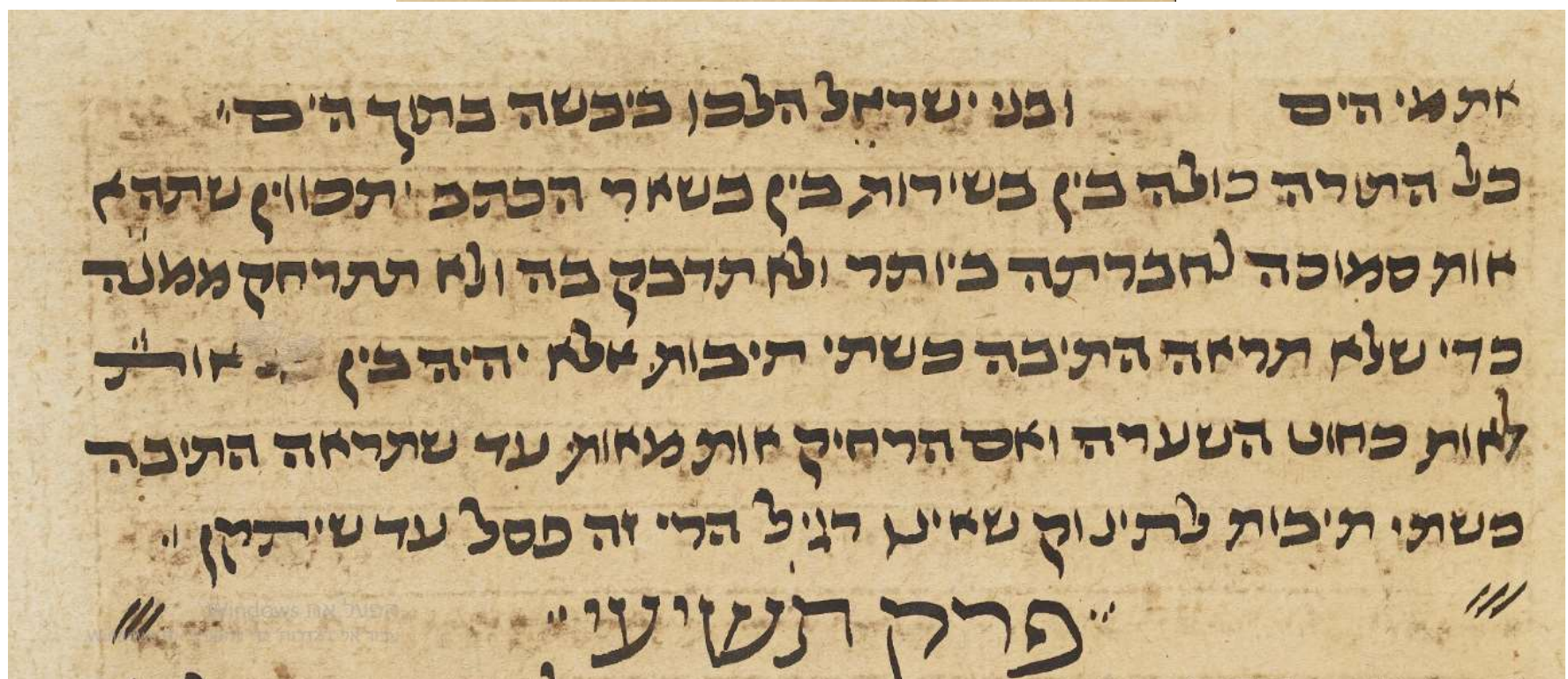
Ashkar-Gilson no. 2 = dated ca. 700 C.E.

Spanning Exodus 13:19–16:1 including the Song of the Sea

כתר ארם צובה = נכתב בשנת 930 בקירוב

עפ"י משנה תורה (ספר מדע-אהבה), ספריות הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, אוקספורד, אנגליה Ms. Hunt. 80, בדף 165א בכתובת ידו של הרמב"ם: "הוגה מספרי אני משה ברבי מימון זצ"ל"

Torah Scroll Sheet dated ca. 1000 C.E.

Containing Exodus 10:10-16:15. Courtesy of the Hebraic Section of the African and Middle East Division, Library of Congress

